REPORT OF THE PROCEEDINGS

OF THE

FIFTEENTH PROVINCIAL CONFERENCE

HELD AT DHULIA

IN A SPECIALLY ERECTED PANDAL

On 27th, 28th, 29th, 30th April, and 1st May 1908.

FIRST DAY'S PROCEEDINGS

At the fourteenth Provincial Conference held at Surat in March 1907 under the presidency of Sir Bhalchandra Krishna Bhatvadekar, a resolution was passed that the next Provincial Conference be held at Dhulia. It accordingly met at Dhulia on the 27th April 1908. The proceedings were commenced at 6 P. M. on that day by Mr. Abaji Ragho Mhalas, the Chairman of the Reception Committee, who addressed the Assembly as follows:—

GENTLEMEN,

I consider it a high privilege indeed to welcome you to Dhulia to-day to take part in the deliberations of the 15th Provincial Conference of this Presidency. A number of events have happened in the political world of our country since the last Provincial Conference met at Surat; and it would not be exaggeration to say that at no time was the out-look more gloomy. For while, there was no change for the better in the attitude of the Government towards the people, the radical differences of principle between the different schools of Congress politics assumed a most acute form and eventually led to the break-up of the Congress session at Surat. For a time it appeared as if the fire of internecine strife and struggle would burn to ashes the splendid edifice of the central political organisation in the country, I mean the great Indian National Congress. For a time, in the fierce glare of this destructive fire, we could see the faces of our political enemies illuminated with a wicked delight. But I am glad to say that the worst has now nearly passed. The great cataclysm at Surat is of course bound to leave behind it some vestiges of ruin. But like the exception proving the rule, these isolated vestiges will only bear testimony to the fact that politically we are a living organism, and that we are still able to make at least some profit out of any temporary distemper that may attack us. I, for one, do hope that eventually we shall be better for the trouble we have undergone; and I am sure that if we care to receive instruction from the past events, we shall learn to make that robustness of sentiment our own, which is, in my opinion, indispensable to those who have to fight against odds and who cannot afford to be put out by casual discomfitures. There is not the least doubt but that unity is gradually evolving itself out of the apparent diversity of nationalities in the country; we feel challenged to ask ourselves the question—

"Shall I ask the brave soldier who fights by my side"

"In the cause of our country if our *creeds* agree?"

Under external pressure we have begun to learn to fuse our differences of caste, creed and convention and to imbibe a sense of good humour which proves a solvent to all manner of oddities and idiocyncracies. If we sometimes quarrel, we quarrel only to be reunited after some time with greater cohesion than before; and all this makes for ensuring a bright future for our country and for our people.

In welcoming you, gentlemen, to Dhulia, I am confident I am calling upon you to put a seal of unity upon our quarrels and differences in this Conference assembled. The trouble you have taken to come all the way from the different parts of the Presidency to attend the Conference is conclusive proof of your earnestness and your sense of duty. And I am only sorry that the Reception Committee is not in a position to materially lighten your labours or to mitigate the discomforts which necessarily attend upon your visit to this place. Dhulia is unfortunately one of the hottest towns in this Presidency, and the present is one of the hottest weeks in the season. The Reception Committee would have been glad, if it were possible, to arrange for the holding of the Conference a few weeks earlier when the hot season had not so far advanced. But there were a number of difficulties in its way. You know, gentlemen, that we Khandeshis are a proverbially backward people. We are learning only elementary lessons in public affairs. The art and practice of organisation is comparatively new to us. And we can only hope that you will kindly overlook our shortcomings and accept our poor hospitality in an indulgent spirit.

I have spoken of the backwardness of the Khandesh people; and that is no meaningless phrase. This vast District, though once upon a time it was under the rule of Hindu Kings, was the first to be subjugated by the Mahomedans in the 13th century. It was occupied by the Mahrattas for only about forty years towards the end of the eighteenth century, and it was in the hands of the British rulers by the year 1818. For many years afterwards, the British occupation was nothing more than a formal affair. By far the greater part of the District was practically in the hands of the Bhil Chiefs and even outlaws: adjustments of jurisdiction were too frequently taking place; and while the patent emblems of civilisation were yet slow to appear on the scene, the people were making the best of the circumstances by following the old and time-tested methods of self-reliance. And yet they could not but appreciate the rule of a Mr. Mansfield or a benevolent Raja Propert. Their example was consciously followed later on by Mr. Cumine whose name too will be for sometime associated with Khandesh and remembered by its people. On the non-official side among those people who helped to educate Khandesh and to bring it before the public the Garud family stands head and shoulders above the rest; and I think I am echoing the sense of two generations of Khandesh people when I say that Khandesh owes a debt of gratitude to that earnest leader of statesmanly qualities, I mean the late Rao Saheb Govindrao Garud—a debt which it would be really hard to repay. To him is due the greater part of the advance which

this District has made in the direction of education and public spirit; and I am sure the people of Khandesh will, for a long time, keep his memory green.

Gentlemen, you know perhaps that Khandesh is the biggest district in the whole of the Presidency. Taking the eastern and western division together, it has an area of over ten thousand square miles. For administrative convenience the District has now been partitioned; but notwithstanding this partition, the people of the District are resolved that in point of sentiment and public affairs, they *will* feel and act in union and harmony. With a change in the wording of the well-known couplet of Rudyard Kipling I will say that so far as Khandesh is concerned, " west is east and east is west, and ever the two shall meet, " as they have done on the present occasion.

Gentlemen, I do not propose to dwell at any length on the subject-matter of the resolutions which will be placed before you in the course of business. So far as the Provincial matters are concerned, the Reception Committee has, I believe, prepared an exhaustive draft of resolutions. And a few others may perhaps be placed before the Subjects Committee relating to the local affairs of the District. I will here content myself with observing that, while the District is comparatively a backward one it has not also the advantage of many enlightened leaders, and the present Conference is perhaps the first assembly in the whole history of the District at which the leaders of the different Talukas have met to discuss the political condition. The vast distances between the leading places of the District have ever acted as an undoubted deterrent upon attempts at common action; but now the situation is somewhat relieved by the Tapti valley and Chalisgaon Dhulia railway, and I expect that you gentlemen from the mofusil will hear more and more of the activities of the Khandesh people in future. Even backward Khandesh cannot be irresponsive to the spirit of public activity which is abroad, and with which the whole country is pulsating. The average Khandeshi represents a simple, unambitious, guileless agriculturist, who was so far content to reap the rich harvests of his cotton-field and to make his humble submission to the authorities that be. But time has not been uniformly propitious; and the peasantry is slowly finding itself enveloped in the clutches of poverty. The extension of the Deccan Agriculturists Relief Act itself is a proof of the growing poverty of the ryot, and we people of Khandesh have begun to feel the pinch of the Land Revenue Code. The operations of the Bombay Land Act of 1901 have been specially severe in Khandesh, and during the last seven years thousands of acres of land were forfeited to Government. Then we have the grievance about the water-rate which is not only excessive, but which is levied even in cases in which the original reason for levying the rate has ceased to exist. The administration of the Forest Act is as unsympathetic in this as in any other District of the Presidency; and there is in this District greater reason than anywhere else for a relaxation of the provisions of the Arms Act as our old friends the Bhils are still with us and make life and property quite insecure in certain Talukas. As regards education, there is a single High School in the District which dose not do justice to the requirements of the young generation, and we hope Government will discharge their duty in this respect by establishing a model High School at the chief town of the eastern Division of the District as had been promised two years ago by the Educational Department.

But as I told you already, gentlemen, I do not intend to dwell on the grievances of the District or the Province in my present speech. Mine is a simple duty, viz. to welcome the representatives of the Province to this Conference, and I sincerely feel great pleasure in performing it. And having done that I will now call upon you to proceed to the bussiness of the Conference by first electing your president. You all know, gentelemen, that the choice of the Reception Committee had originally fallen upon the Hon'ble Mr. Daji Abaji Khare and that he had also consented to preside. But he has since definitely informed us that he is unable to do so, and we must, therefore, proceed to nominate and elect another gentleman in his place. (cheers).

ELECTION OF PRESIDENT.

Mr. Raghunath Pandurang alias Dadasaheb Karandikar of Satara said:—

कामाच्या महत्वाकडे लक्ष देऊन मी बोलण्यास उभा राहिलों आहे. आपल्या देशावंर सध्यां मोठा भयंकर प्रसंग आला आहे. हिंदुस्थानच्या रयतेवर स्वदेशांत व दक्षिण आफ्रिका वगैरे ठिकाणीं होत असलेले जुलूम इत्यादिकांकडे लक्ष देतां स्वावलंबनाचा धडा आपल्याकडे धडधडीत दिसेल असें काम सुरू झालें पाहिजे. अशा करितां अध्यक्ष कोण पाहिजे हें आपणांस निराळें सांगावयास नको. अध्यक्षाच्या जागेला योग्य असे येथें एकच गृहस्थ आहेत, अशी माझी खात्री आहे. सरकारी नोकरी करणारा मनुष्य सेवेमध्येंच तल्लीन होऊन जातो असा साधारण नियम आहे. आपल्या देहाबरोबर आपला आत्मा देखील सरकारास विकला आहे अशी पुष्कळांची वृत्ति होते, पण याला अपवाद असूं शकतात, हें रा. ब. जोशी यांच्या उदाहरणावरून ध्यानांत येईल. सरकारी नोकरींत असतांना त्यांनीं आपली वाणी कदाचित् विकली असेल, पण लेखणीच्या द्वारें देशकल्याणाचा उद्योग सतत चालू ठेविला होता. टाइम्स ऑफ इंडियामध्यें जे. या सहीनें यांनीं अनेक लेख लिहिले आहेत. व खुद्द लॉर्ड कर्झन यांनीं आपल्या भाषणांत या लेखांची योग्यता कबूल केली आहे. ते आपण होऊन कोणाच्या डोळ्यांपुढें जात नाहींत, दुसऱ्यांनीं त्यांना हुडकावें लागतें. या करितां रा. ब. गणेश व्यंकटेश जोशी यांना आपण सर्वानुमतें अध्यक्ष निवडावें अशी मी सूचना करितों.

In seconding the said resolution R. B. Chitaman Vinayak Vaidya, M. A., LL. B., (Bombay) spoke as follows:—

न्यायमूर्ति महादेव गोविंद रानडे यांच्या मागून रा. ब. जोशी हेच त्यांच्या योग्यतेचे एक गृहस्थ आहेत. त्यांच्यासारखा गृहस्थ मुंबई शहरांत हि एकादा दुसराच असेल; तेव्हां रा. ब. जोशीं यांसच अध्यक्ष नेमावे, अशी मी विनंति करितों.

Messrs Shriniwas Vyankatesh Kaujalgi B. A. LL. B. (Bijapur) and Yadaorao Vyankatesh Niphadkar (Dhulia) having supported the election, it was put to vote by the Chairman of the Reception Committee and carried unanimously.

PRESIDENT'S ADDRESS.

Rao Bahadur Ganesh Vyankatesh Joshi B. A. then occupied the chair amidst loud and ringing cheers and said:—

BROTHER-DELEGATES AND GENTLEMEN,

I beg to tender to you my most sincere thanks for the great honour you have done me by inviting me to preside over the deliberations of this Conference. It is a great honour you have conferred on me, but it brings with it a heavy responsibility (Hear, hear). And when I call back to mind the long line of distinguished gentlemen who have occupied

the chair on such occasions, I confess to an overwhelming sense of my unworthiness, (No, no) and I wish—I say this in no conventional way—your choice had fallen on some one abler and fitter to discharge the duties of the position to which you have called me (Cries of no, no). As it is, however, I must accept the position you have so kindly assigned to me. It is to me a command you have laid on me and I feel that when a man is called on by his countrymen to perform a duty, he has no reason and no excuse to suffer his personal feelings and personal inclinations to stand in the way of his responding to the call, (Hear, hear) and thus I accept your call and bow to your decision. The call comes by your free and spontaneous suffrages; and while it will be my best endeavour-in however partial a measure to merit your choice and justify the trust you so kindly repose in me, I feel assured that in the discharge of the responsible and onerous duties of the position I may confidently rely on your cordial co-operation and support. (Hear, hear).

The last Provincial Conference was held at Surat in the closing week of March 1907 under the presidency of my learned and esteemed friend Sir Bhalchandra Krishna Bhatavadeker. The year that has since elapsed has been unfortunately a year of trials and sufferings. I have first to refer to the two losses we have sustained. News has been received within the last few days of the death of our late Premier Sir Henry Campbel-Bannerman. Sir Henery was one of the most distinguished leaders of the Liberal party. He held a position of great responsibility in more than one Cabinet, and we have to express our humble sense of the loss his death has been to the British Empire. India mourns his loss not only as a Dependency of the British Empire but on account of her peculiar position. In the coming dobates-in the expected debates-on Indian affairs, had Sir Henry lived his guidance and direction would have been of the greatest value. We have also to mourn the loss of a fellow Congress-worker, Mr. Bhagwat of Karad, who was a very enthusiastic worker in the sacred cause of the country (Hear, hear), and his loss has been a great loss to the Congress cause.

Generally speaking the past year has been a most trying and anxious year. It has been a year of plague, and famine, a diminishing food-supply and a famine level of prices. Plague has been with us these twelve years and more, claiming each year an increasing number of victims and so far baffling all attempts to control its fury and its ravages. And like it, too, famine is becoming a constant visitor. There has been during the last fifty years not a single quinquennium but was marked by periods of crop failure and consequent distress. Famine is at present raging with growing intensity over an area of about 170000 square miles, an area larger by far than the area of the United Kingdom-with a population of 54 millions. Over fifteen lacs of destitute people have already had, through dire necessity, to throw themselves on the charity of the State, while the prices of food stuffs have gone up to a famine level all over the country causing to the poorer classess an amount of hardship, privation and misery of which we have no adequate conception. The labourers are worse off than ever—and there are numerous classes of them—their scale of wages showing nowhere, except to some extent

in the Presidency towns, an increase commensurate with the rise in the prices of food stuffs.

Politically speaking the past year has been even a more trying and anxious year. It has been a year of Ordinances—obsolete Ordinances—deportations without trial and even without the formulation of charges, press prosecutions and Seditious Meetings Ordinances and laws. Our most dearly cherished rights—freedom of speech, freedom of public meetings and freedom of the press,—have been assailed in a way without precedent in the annals of British Indian administration since the dark days of the Mutiny. We have had a series of repressive and coercive measures the like of which had never before been seen. These measures are still in force, and behind them is a policy of distrust and stern repression. The Calcutta Congress of 1906, held under the presidency of our revered leader, Mr. Dadabhai Nowroji, marked an important stage of advance in the history of our constitutional movement, as focussing and giving a definite form and shape to the gathering and developing political ideas and aspirations of the people; and with the sanction of the Congress-and under its auspices-constructive work for the good of the people and for the amelioration of the condition of the masses was commenced on national lines with a view to a proper organization of the social, moral, material and industrial forces of the nation on a firm basis of self-reliance and self-help. A steady growth of these newer impulses and efforts, however, alarmed the official mind ever prone to pessimistic views and scarcely able to realise the change that was coming over the country-much less to appreciate its extent or its significance. Altogether there was unfortunately a most grievous misreading of the situation at the head-quarters of Government, and the restlessness of the newer and advancing thoughts and aspirations, coupled with a wide-spread and deepening discontent on account of the existing un—British systeem of administration in India and its results appeared to the authorities as symptomatic of a serious movement of seditious unrest and seditious disorder. The wild vapourings of a few reckless visionaries were taken as expressions of the newer thought in the country, and Government, trusting the men on the spot and without proper enquiries, allowed itself to be persuaded that it was necessary, in the interests of peace and order, to resort to a policy of stern repression, including the deportation of His Majesty's sudjects without a trial and under an obsolete ordinance of 1818, the arrest and prosecution of respectable and law-abiding Persons on a charge of conspiracy against the Crown, prohibition of public meetings in two large Provinces under the Emergency Ordinance, and the imposition of Punitive Police on whole towns and communities. On the 9th of May last our Lala Lajpatrai, the most beloved and trusted leader of his Province and one of our foremost Congress workers, was deported to Mandalay without a trial, and shortly afterwards his friend and colleague, Sirdar Ajitsing, was also deported without a trial. Meetings were stopped in the Punjab and elsewhere and meetings were broken up and as an emergency measure an Ordinance was promulgated prohibiting meetings in Eastern Bengal and the Punjab. As soon as the time of the Ordinance expired in November last, a new Seditious

Meetings Prevention Act was passed and placed on the Statute Book of the land in the teeth of the universal protest of the people. Lala Lajpatrai and Sirdar Ajitsing have been released and restored to their homes and to public life, but there is yet no reversal of the policy of repression—no—not even a sign of it. The partition of Bengal is still a "settled fact," and we are in the region of settled facts; the principles are settled and so the facts too are settled. The Ordinance of 1818, passed a century ago under circumstances which no longer exist, is still there, and Mr. Morley declines to consider the desirability of cancelling that Ordinance. The Ordinance is a dangerous weapon in the hands of reckless authorities. Press prosecutions are still going on, and the Seditious Meetings Prevention Act of November 1st—the same day on which the Proclamation-our Magna Charta-was promalgated-this Seditious Meetings Prevention Act was passed and there it is to disfigure the Statute book of the country and is a standing menace to liberty. Happily, on our side of this Presidency, barring here and there painful instances and the recent events in Poona in connection with the Temperance movement-cases against Temperance volunteers-we have had a comparatively quiet time of it, and our respectful acknowledgments are due to the local Government for their moderation and conciliatory attitude as well as for the trust they have placed in the people and their responsible leaders.

The general policy, however, of repression and coercion on which the Government has embarked as a remedy-a repressive remedy for political unrest and the political discontent, it has unfortunately inflicted an immense amount of undeserved suffering, humiliation and indignity on a number of honourable, peaceful and law-abiding people. It has however been to us in its larger results a blessing in disguise. This policy of repression no doubt has driven discontent under ground to some extent, but it has also brought to us a large accession of strength to the national cause and given a powerful and forward impulse to the national movement.

As to our Swaraj demand it is a demand for a system of Responsible Government on the Colonial model. Mr. Morley has thought fit on a recent occasion to ridicule and condemn the demand as the idealist's idle dream—the visionary's vision. But this Swaraj demand is no longer merely a reasoned conviction of the few, but the most cherished aspiration of the whole people. So, again, the Swadeshi vow has got a firmer hold than ever on the affections of the people, and the steady and onward march of the movement is not the least gratifying feature of the new position. The Bombay Cotton Mill Industry continues to advance on the flood-tide of prosperity due to the Swadeshi movement, having largely increased, during the past year, its loom and spindle power, and the Swadeshi spirit-"for me my country's goods"-with its corollary the boycott of foreign articles is fast permeating the masses. In the field of National Education also we have not been idle. National schools conducted on national lines have already sprung up in many places in Bengal, and on our side also Prof. Vijapurkar's Samartha Vidyalaya is having a promising start. But above all there is the most gratifying and most outstanding feature of the new situation, I mean, a new spirit is abroad; the sacred spirit of noble patriotism, the spirit of self-sacrifice,—self-help, self-reliance,—a spirit thrilling our hearts and nerving our hands as we approach the great task that lies before us; and

there is an earnest and strenuous patriotic endeavour throughout the length and breadth of the country to inaugurate a new departure and a new movement of advance along as broad and extended a front as possible.

Gentlemen, ours is a Provincial Conference and we are all, of course, chiefly concerned with matters of Provincial interest. But there are questions of national interest in which we are interested equally in common with the other Provinces, and a few words on two of those questions will not be out of place. The first question, if I may be allowed to say so, is a question of domestic politics. It relates to the holding of the next session of the Indian National Congress. The other question is with regard to the coming changes in the Legislative and Administrative machinery of the State. A new scheme of Council's Reform has reference to the legislative machinery, while the inquiry of the Royal Decentralisation Commission, which has just been concluded, has reference to administrative changes. I will begin with the question of domestic politics, viz., the question relating to the coming session of the Indian National Congress. Gentlemen, the Congress is nearest and dearest to our hearts; it is a most dearly, most cherished institution of the land; it is our National Parliament; it is the peoples' representative assembly-the glorious outcome of years of strenuous and patriotic endeavour. It is the one political organization we possess for the furtherance of our national aims and aspirations; it is the one centre of our thoughts and of our hopes, focussing the moral strength of the nation, and it is of supreme importance to take care and see that nothing occurs,—nothing takes place prejudicial to or calculated to interfere in any way with the efficiency of the organization, with its unity of purpose and spirit, and the continuity and regularity of its work. The collapse of the Surat session of the Congress in December last was little short of a grave national misfortune. It occurred just at a time when united action was imperatively necessary-more necessary than ever—to give a precise moulding to the newer impulses and the newer throbbings of the national heart which have been gathering in strength since the Calcutta session of the Congress in 1906 and guide the new movement. The failure of the Congress at Surat occurred again at a time when the country, having entered upon a serious conflict with the bureaucracy, and the forces of reaction and repression arrayed under its direction, needed the united support of the Congress, as its central organization to enforce its demands for definite political concessions, and could least afford to have such internal dissensions to weaken our ranks. The split that occurred was thus doubly unfortunate. As far as one is able to judge it appears to have been due to the failure of the leaders to discern the signs of the times and respond to the demands of the new situation, and their inability to shake themselves free from the influence of habit and routine and accommodate themselves to the new order of things. A ruffled surface with its rising and bursting bubbles-the foam and the froth attracted their attention and absorbed their thoughts and the mighty rush of the uniting and commingling currents underneath was left unnoticed. The result was that they saw irreconcilable antagonisms—divergences of ideals and methods—when essentially none existed, and failed to find a common platform on which they could meet and work. Co-operation under these circumstances was impossible. The split took place-a division took place-in

the Congress camp; the old party separated from the new and the new from the old; each with a programme of its own. Both parties, however, were united in their common allegiance to the Congress cause. Before the assembly at Surat broke up, each appointed a Committee of its own to arrange for the holding of the next Session of the National Congress. The old party had their Convention Committee while the new had their Congress Continuation Committee. But the split was allowed to remain as before; the sore was left open; the gulf was left unbridged and the assembly at Surat broke up.

The split, however, has filled the country with indignation and dismay. (Hear, hear) It is four months since the Surat failure, and the nation, with bated breath and beating heart, has been anxiously looking forward for signs of an attempt on the part of the one party or the other at compromise or reconciliation and to continue the work of the Congress as before. But unfortunately no signs are yet discernible—signs of reassuring—character. The Convention Committee had recently their sitting at Allahabad to consider this Congress question, and it appears that they decided matters themselves and in their own way without any attempt, as far as I am aware, at co-operation with the Congress Continuation Committee. They had, however, a definite offer of such co-operation from the Congress Continuation Committee, and it is very unfortunate that they declined to avail themselves of this opportunity. This is an unfortunate event and has created a situation of no inconsiderable seriousness. The Convention Committee, after all, represents only a section-no matter how large or how influential-of the National Congress, and its decisions, whatever they are and however weighty, can claim no national character. They have a new ideal. They have a fresh definition of the aims and objects of the Congress movement—a definition which no one requires or desires or thinks necessary. The Congress has been in existence—it has been with us-these two and twenty years and we are too familiar with its aims and objects to require any further definition or appriciation of them on the part of the one party or the other. They have also laid down a new constitution for the Congress. Such a constitution is no doubt necessary, but it will have to come before the united Congress before it could come into operation.

Altogether, gentlemen, you will agree with me that the recent sitting of the Convention Committee at Allahabad and its decisions leave much to be desired, and I submit it is now for the Congress Continuation Committee of the new party to find for us a way out of this "impasse". Public opinion throughout the country is solid on this point. The country is absolutely united in calling upon the leaders to compose their differences and find a common platform upon which to work and continue the work of the Congress movement. If ever, gentlemen, there was a time when it was absolutely necessary to sink our petty differences and compose party strife and realise the value of united action and work for the common good, that time is surely this. In the present crisis we cannot afford to have our ranks weakened by divisions. (Hear, hear) We are at present engaged in a hard and unequal struggle with the most powerful bureaucracy in the world, strong in the strength of a privileged position of irresponsible and uncontrolled power, and I would put it "Is this the time when the

gulf might be suffered to widen between the parties till the nation should be divided into two discordant and hostile camps and no attempt made to bridge the gulf and heal up the open sore and effect a compromise and reconciliation between the parties ?" I pause for a reply. Is this the time to leave the gulf unbridged? (Cries of no, no). Gentlemen, you say "no." Then, I submit, those who, by their action, keep the old sore unhealed and leave the breach open, incur a heavy responsibility. (Cries of " quite right "). Large changes in the legislative and administrative machinery of the State are under contemplation, and it is of essential importance that we shoud be able to press our demands and plead for our rights with a united voice. The Indian National Congress is the one national organ of public opinion we have got in the country. The outlook must be gloomy indeed if ever the central organ should be stricken and paralysed by internal dissensions.

But it is said no such reconciliation of parties is possible, and that differences are too fundamental and all attempts at compromise are foredoomed to failure. Gentlemen, I trust, the Conference will decline to take any such pessimistic view of the position. It is no doubt a difficult and embarrassing situation, but a way must be found out of the difficulty, the parties must be brought together to work on a common platform on which they can shake hands and work together in the national interests. And happily for us such a platform exists in my opinion, in the resolutions of the Calcutta Congress; held under the presidency of our revered Rishi (cheers) and in the resolutions of the previous Congresses. We are all united-men of the old party and men of the new party alike-we are all as united as ever in our demand for an autonomous system of Responsible Government such as exists in the self-governing Colonies of the British Empire. We are all as pledged as ever to support the Swadeshi-boycott movement, partly as a political weapon, as a means of drawing the attention of the British electorate to our wrongs and grievances, and partly as an economic measure of protection to safeguard the growth of our industries. We all want this. We hold that we must have our national system of education conducted on national lines and under national control. We are all agreed in holding that-men of all parties hold—that economy in military expenditure is an absolute necessity, of course, compatible with the efficiency of the national defences. We are all at one in demanding larger employment of indigenous talent in the higher branches of the public service.

This, I submit, is a sufficiently broad platform of work which should bring together men of all parties to work hand in hand in the common cause. As regards the methods, it is a grievous mistake to suppose that any irreconcilable differences exist. Our methods are all legal and constitutional and there is absolutely no one in the country prepared to advocate a resort to any other methods other than strictly legal and constitutional. We have in the country no physical force party. We are all constitutionalists and we form one broad brotherhood of constitutional workers. Our movement is absolutely a constitutional movement. As the Honourable Mr. Gokhale said, in his speech on the Seditious Meetings Prevention Bill in the Viceroy's council, the whole country is on the side of

law, order and peace. Under such circumstances I submit a recommendation may go from this Conference to the leaders of both parties to make a fresh attempt at reconciliation and arrange for holding a united session of the Indian National Congress. (cheers)

R. B. Joshi paused here for the day. Then the Subjects Committee was appointed and the meeting adjourned.

SECOND DAY'S PROCEEDINGS

The subjects Committee met in the morning and the Conference assembled at 5 P. M. when R. B. Joshi in resuming his address said:—

Gentlemen, I have dwelt at some length on one of the two questions of general importance to which I desire to draw your attention viz, the Congress question, the important question of our domestic politics. It is a question of the greatest importance to us all. I now propose to take up the second of the two questions of national importance, to which I am anxious to invite the attention of the Conference. It has reference to the contemplated changes in the legislative and administrative machinery of the State in India.

First as regards Legislative changes. The scheme of Councils Reform as proposed by the Government of India with the sanction of the Secretary of State has been before us since August last. It is claimed for the measure on behalf of Government that it is a "large and generous scheme" of reform. Public opinion, however, throughout India unanimously condemns it as being neither the one nor the other; and I think this Conference will join in the general condemnation. Personally, as far as the Legislative Councils are concerned, I welcome two of its leading features–viz ,

(1) That it proposes a considerable increase in the number of the people's representatives on the Councils. Evidently, the stronger the popular element in these legislatures, the better for the country; and the proposal further evidences the desire of Government to get into contact with as large a surface of public opinion as possible.

(2) That it seeks to make the popular element on the Councils as largely representative of the various interests in the country as possible. I have, however, no faith in such matters in the theories of equipoises and counterpoises–the Zamindars as against the educated class or the educated classes as against the Zamindars. I am one of those who think that it is necessary for the country that the popular representation in the Legislative Councils should be as varied as possible.

But while on this point I cannot help remarking that even so the scheme is radically defective. It leaves out in the cold the most stable and the most numerous element of Indian society viz., the village communities, and I am of opinion that an effort should be made to secure a direct representation of the vast agricultural population of the country under some system of double election.

But unfortunately for us, what robs the proposed scheme of Councils Reform of its value is the principle laid down as a settled principle not open to argument or reconsideration, viz., that Government should always be able to reckon on a numercial majority and that this majority should be strong enough to be independent of the minor fluctuations that may be caused by the occasional absence of an official member. And it is urged that this principle of a standing official majority is a necessary consequence of the nature of the paramount power in India.

Thus clearly Government is not prepared to face an adverse vote on any measure; nor does it consider that a measure opposed by a majority of the people's representatives should be dropped as being against popular sentiment. The official view in every case–whatever it is–must always under all circumstances prevail. The maintenance, however, of a strong standing official majority virtually reduces the Councils to the position of consultative or advisory boards, as affording to the people's representatives opportunities of expressing their views only, but without any the slightest power to influence the final shaping of the measures of Government. In other words Government under the new scheme desires only to give us a hearing–no doubt a valuable concession as far as it goes–but is not prepared to admit our representatives to any effective share in the work of legislation and administrative control. And I submit the Conference will be justified in rejecting the scheme as unsatisfactory, in as much as it withholds from the people and their chosen men the concession of any measure of effective power—which alone would make it of real value.

As regards the Advisory Councils, very few are found to defend this part of the scheme and I think the Conference will endorse this view.

And I submit in formulating the popular demand in the matter, it may be broadly laid down that no scheme of Councils Reform would be acceptable which did not admit the people's representatives to an effective share in the control of public affairs.

(2) Lastly comes the important question of Administrative Decentralisation at present under reference to a Royal Commission. One of the most noticeable features of the existing administrative system is its overcentralisation. All directive control is concentrated in the hands of the Supreme Government—its powerful Secretariat and its Central Departments with the result that it practically leaves but little real initiative and independence of action to the local authorities. Take, for instance, Forest Conservancy. Forest Conservancy is in its nature a local affair and yet the entire direction of this branch of the Public Service is focussed in the Revenue and Agricultural Secretariat of the Government of India and their Inspector General of Forests. Each Local Government has no doubt a Forest Department of its own, but every important step has to be taken in consultation with and with the approval of the Imperial authorities. The working plans for instance prepared by the local Forest Departments providing for fellings, thinnings, export of forest produce, the grazing of cattle, protection against fire etc, have to be submitted periodically to the Inspector-General of Forests

for final approval and sanction. The same is the case more or less with almost every branch of the Public Service, Land Revenue, Excise, Medical relief etc. etc.

The effects of such excessive centralisation are felt throughout the country and in every part of the vast administrative machinery of the State. Among the most remarkable results of the existing arrangements we have—

(1) That there is the weakening of authority at the local centres in the Provinces, in the Districts and in the villages.

(a) The Provincial Governments otherwise so strongly constituted–including the two Provincial Governments of Bombay and Madras–are more or less reduced to the position of Executive Departments of the Imperial Administration, with but limited powers of initiative and independent action. (b) The District officers, too, have no longer the powers they once possessed and in many respects are now advisory officers to the local Governments, many of their functions and much of their authority having been transferred to strong central departments. (c) There is the utter decline of our village communities. These communities still exist, but are no longer the living organisations they once were. The Patel is only a servant of the State, and not as formerly the honoured representative and head of his village. The people are there but only as *disjecta membra* of a disorganised whole–without their old cohesiveness and unity.

This is one effect of the weakening of authority at the various local centres from the Provinces down to the villages.

(2) But there is also another effect of such administrative over-centralization which must be taken into account. The administration is losing touch with local sentiments and local requirements.

Mr. Morley recognises such over-centralisation as a great administrative evil tending to render the administration more, or less mechanical, lifeless, and even soulless. I take his own words from his recent budget speech in the House of Commons. John Bright strongly held the view that "A centralised Government of India–such as we have now–was too much for the power of any man to work" and in the debates on Indian affairs in 1858 recommended the very drastic measure of the abolition of the Government of India as a central authority. He recommended the reconstitution of the various Provincial Governments on an independent basis with the privilege of direct correspondence with the India office and subject only to the control of the Secretary of State. That was his scheme and having regard to the vastness of the country–the area of the country–the diversity of its races and creeds and its bewildering variety of local conditions, there is a consensus of opinion that the task of guiding, directing and superintending the entire administration of the country from a single distant centre which the Government of India is attempting at present, is in its nature an impossible task, and it involves an enormous loss of power and motive force and is in its actual working highly prejudical to the success of the

general administration. The late Mr. Justice Ranade also held similar views on this important question, and was strongly opposed to the existing system of centralised authority and the dead level of uniformity it involved. He had the vision of a united India composed of various. provinces-united on a federal basis on the plan of the Dominion of Canada or the Commonwealth of Australia-united in that way-each provincial Government with a finance and an administrative system of its own and pursuing its own scheme of progressive development and vying with one another in fruitful rivalry in the work of general advance.

In reference to such administrative reconstruction on a basis of devolution the most important question is the question of control, and I take the liberty to read a short para from a note I have prepared on the point. Any delegation of power without responsibility must eventually lead to all the evils of uncontrolled autocratic power and convert our local authorities into local despotisms-a change good neither in the interests of sound administration nor of the people—For the administration, it would annihilate all effectual guarantees for efficiency and the right use of power; for the people, it would reduce the safe-guards at present existing-however imperfect-for the maintenance of liberal and progressive principles in the administration of the country. Autocracy in whatever shape is an evil, and under any circumstances no one would for a moment advocate it for India, as involving a disastrous fall-off from the standard of regulated power and responsible administration reached after more than a century of British rule. But on the other hand, the only control that at present exists in respect of the general administration of the country is that supplied by the directive supervision of the Government of India-exercised through its central Departments. And as we find it, it is rearing up—in the name of administrative efficiency a huge *upas* of centralisation,—fatal to independent local growth and vigour in the country—and which as far as one is able to see, must before long come down by the sheer weight of its utter inefficiency and dead failure.

We must, however, have some system of control; and if Imperial control is impossible, and yet there can be no safe devolution of irresponsible power under any scheme of decentralization-no matter how carefully constructed—there is apparently only one escape from the dilemma. It is the building up of a sound and effective system of *popular control*—such as exists in all free and progressive countries. When some such control is established, a comprehensive scheme of administrative reorganisation may be carried out with a view to strengthening the administrative authority at the various local centres,—the Provinces, the Districts and the villages-by broadening its base through the creation of administrative Councils such as exist in Austria and Germany and by bringing the whole organisation into closer touch with local conditions through the admission of the people to a responsible participation in actual administrative work. And I humbly think that some such administrative reconstruction if properly effected would constitute a most important advance and pave the way for higher developments. This whole question of administrative changes is at present under investigation by the Royal Commission and the result of their labours will be awaited with expectant interest throughout the length . and breadth of the

country. My object in submitting these remarks is only to invite your attention to the vital importance of the issue involved.

Having now dealt at some length on these two questions of general importance—The question of Councils Reform and Administrative Decentralisation-I would proceed with a brief consideration of matters of Provincial concern. Resolutions will be submitted for your acceptance, on a number of Provincial questions and I will not take up your time by remarking on them all. I will confine myself but to a few such. But before I do so I would say this at the outset—you will allow me to respectfully congratulate the Presidency on the fact that we have in His Excellency Sir George Clarke at the helm of affairs a distinguished statesman of such large and varied experience, and of such broad and generous sympathies and of whose anxious solicitude for the welfare of the people committed to his charge we have had in the past few months more than one singal proof. Now the first question of Provincial importance to which I would ask your attention has reference to the desirability of having an Indian member in the Governor's Executive Council. The Legislative Council deals with matters of Legislation but there is an immense amount of administrative work which never comes within its cognizance, and one of the weakest points of the existing system is that in the final decisions of Government in respect of such administrative matters the people concerned have absolutely no voice. And it is not infrequent that measures are adopted which cause the greatest discontent among the people. In the Forest Department, for instance, questions relating to grazing rights and privileges, the supply of timber and fuel etc, are settled some times in a way so as to cause great hardship to the poorer classes. "The prohibition of goats from grazing in Kanara" writes the Collector "seems to have caused much discontent amongst the people and it has found vent in a number of applications for the restoration of the long-enjoyed privilege." It has caused serious inconvenience to the people. So again, in the matter of Irrigation rates the present scale is exceptionally heavy—heavier by far than in other Provinces in British India and that too in a region like the Deccan-one of the most exposed and liable to famines. Similarly in regard to land revenue revisions, we find that enhancements are not infrequently sanctioned which have simply no justification in the circumstances of the case. As a safeguard against such administrative mistakes, I would suggest that there should be on the Executive Council of His Excellency the Governor a qualified Indian member with knowledge and experience of administrative work who might be trusted to represent the wants and wishes of the people concerned. The Executive Council at present consists of two members; and the addition of one Indian member, while it would make no large change in the existing arrangements or in any way upset the balance of regulated authority, would serve to bring the administration in its higher work into closer touch with the popular sentiments and local conditions and would be a great help to the general work. The Secretary of State has already appointed two Indian gentlemen to his Council, (I take his own words as to this arrangement) "not only to keep him in touch with Indian opinion and Indian interests but as a marked and conspicuous proof on the highest scale by placing them on the important Ad-

visory and in some respects its Ruling body that we no longer mean to keep Indians at arms length or shut on the door of the Council Chamber of the paramount power against them." I would suggest an extension of the boon to the lower levels of administrative authority and on similar grounds.

Last year Sir Bhalchandra Krishna, Kt. in his eloquent address at Surat, pleaded for a more liberal administration of the Arms Act in favour of the agricultural classes. I trust the Conference this year also will unanimously repeat the appeal. We have in the Presidency including Sind 25,699 villages while the total number of Arms licenses (1905-06) is only 5510, or about I village in 5 has a license. Twenty-thousand villages and more are absolutely defenceless and without a single gun by way of protection against the ravages of wild beasts. The damage to crops is considerable from wild pigs and wolves, jackals, etc. but even the danger to human life is a serious and growing danger. During the quinquennium ending 1900 the number of persons killed by wild animals was 212, during the quinquennium ending 1905 it was 360, an increase of 70%.* And yet the number of licenses in force in the Presidency has been steadily on the decline during the past 10 years. In 1896 it was 9335 and in 1905 it was only 5510;—3825 licenses have thus been withdrawn in the last ten years. It is not easy to understand the administrative difficulty in the matter and one is tempted to ask, having regard to fact that we have our responsible village headmen available, cannot we trust them? Cannot we trust our Patels and make them responsible for the right use of these licenses? If we could, where was the necessity for the withdrawal of so many licenses during the past ten years? However that may be, the withdrawal of so many as 3825 arms licenses in ten years is a matter of serious concern, and a growing danger to human life supplies us an additional ground for an appeal to Government in this respect. There is also the question of protection to property from robbers and dacoits. We have as many as twenty thousand villages without arms, and I submit, that is a legitimate grievance to which the Conference will be justified in asking the attention of Goverment. Then as regards the other questions, gentlemen, Resolutions will be laid before you and speakers will refer to those questions in full detail. And I think I need not take up your time nor am I prepared to do so.

Before I conclude I have only one or two words to say. Brother Delegates and Gentlemen, the fight in which we are all engaged without distinction of parties is a constitutional fight. It is a fight for a free constitution, such as has been conceded to the self-governing colonies of the British Empire and which has so largely helped to build up their greatness,

* TOTAL NO. OF CATTLE KILLED BY WILD ANIMALS DURING THE PERIOD.

Years.		No. Killed.	Yearly Average.
1896-7 to 1899-1900	4 years.	7,618	1,904
1900-1 to 1905-6	6 years.	38,372	6,395

their strength and their prosperity. The existing autocratic system of Government in India is essentially wrong and faulty and tends to keep us low among the nations of the world, stunting our growth and impeding our national development. At all events, it is a system which can never initiate—much less faciliate the transition of the nation to a higher plane of life, civilisation and material well-being—which is the only moral justification of British rule in India. We ask that this system of autocratic rule may be replaced by a popular system of Government such as exists in Australia, New Zeland, Canada, and South Africa. As all experience testifies and all history teaches-and as John Stuart Mill points out in his "Representative Government" the government of one people by another has no meaning and no reality. (Hear, hear) And we are convinced that it is only under some scheme of Swaraj or Responsible Government that we can hope to make progress and rise to the full moral height of which we are capable. Under no other system however skilfully devised and carefully planned, can we hope to rise in the scale of nations and in the fulness of time recover the proud position that once was ours in the forefront of the world's advance. (cheers)

This is our goal, the one object for which we labour. The way to it may be weary and long and may not always be with roses strewn; (Hear, hear) failures and disappointments may occur, but undismayed and undeterred we must press on. The pole-star of duty is there fixed and bright in the heavens to guide us on our way and check us if we err; and if we only labour in faith and in hope, heart within and God over head, efforts our will be crowned with success. (cheers) We may now enter upon our labours in a spirit of confident hopefulness. Moderation will be the key-note of our discussions as it has ever been in the past, and *Salus Populi* is our motto, our watch-word, and we may be sure that the blessing of Heaven, which rests upon all honest and public endeavour, will rest on our mission, consecrated by patriotism and guided by a loyal regard for the good of our mother country. And as the poet exhorts us, let us

Learn......even in the darkest hour
To trust the Almighty's care;
His eye beholds, his hand protects—
Oh, who would then despair?

(Long and continued cheers).

The President then called upon Mr. Nilkanth Pandurang Patankar B. A. LL. B. (Nasik) to move the

FIRST RESOLUTION.

SWADESHI.

That this Conference accords its most cordial support to the Swadeshi movement and calls upon the people of the country to labour for its success by

making earnest and sustained efforts to promote the growth of indigenous industries and to stimulate the production of indigenous articles by giving them preference over imported commodities even at a sacrifice.

Mr. Patankar in prosing the said Resolution said:—

आह्मी बाजारांत खरेदीस जातों, तेव्हां स्वस्त व सुरेख माल घेण्याकरितां जातों; परंतु ही प्रवृत्ति पुष्कळ वेळां प्रतिबंधित केल्यानें फायदा होतो. आमच्या देशास सध्यां अशीच स्थिति आली आहे. स्वदेशी मालास किंमत अधिक पडली तरी तोच घेणें आह्मांस फायद्याचें आहे. व्यवहारामध्यें आह्मी याच तत्त्वानें वागतों. आह्मांस आमच्या व्यवहारांत नुसतें स्वस्ताईकडेच पाहण्याची संवय नसते. ब्राह्मण ब्राह्मणी चहा मिळाल्यास पहातो, व तो त्याकरितां जरूर पडल्यास जास्त मोल ही देण्यास तयार होतो; तोच प्रकार स्वदेशी बाबतींत झाला पाहिजे. कोणताही माल खरेदीच्या वेळीं आमचे पैसे आपल्या देशांत राहतात किंवा सातासमुद्रापलीकडे जातात. हें अवश्य पाहिलें पाहिजे. आपल्या देशांत पैसा राहण्याकरितां जास्त पैसे भरावे लागले तरी चिंता नाहीं. कंपनीचा अंमल होता तेव्हां आमच्या व्यापाराची जोपासना करण्याची जबाबदारी तीवर नव्हती, परंतु इंग्रज सरकारचें राज्यकर्त्यांच्या नात्यानें हें कर्तव्य आहे. परंतु सरकारनें हें केलें नाहीं. सरकारला हें काम करणें सोपें आहे. जकातीनें हें तेव्हांच साध्य होईल. परंतु तें जर तें करीत नाहींत तर तें आह्मीं केलें पाहिजे. आह्मीं आपखुषीनें तें केलें पाहिजे. माल कोणता घ्यावा हें सर्वस्वी आपल्या मर्जीवर अवलंबून आहे. सरकार आह्मांस अमुकच तुम्हेचा माल घ्या असें सांगत नाहीं. आह्मी आपण होऊन आपले पैसे परक्यांच्या पदरांत घालतों. आह्मी आपल्या देशांत तयार केलेला माल घेतला ह्मणून सरकार याबद्दल कांहीं दंड, किंवा शिक्षा करीत नाहीं. आणि स्वदेशी माल घेण्यापासूनच आमचा फायदा आहे, तर आह्मीं तोच घेतला पाहिजे; मग त्यामध्यें आह्मांस तात्पुरतें नुकसान सोसावें लागलें तरी सोसलें पाहिजे. जपानचें नांव गौरवपूर्वक घेण्याची मात्र आह्मांस आवड असते, परंतु त्यांनीं पैशाची व शारीराची झीज किती सोसली आहे इकडे लक्ष देऊन कृतीमध्यें त्यांचें अनुकरण करण्याचें मात्र आमचे हातून होत नाहीं. टाकीचे घाव सोसल्यावांचून देवपण कसें येईल? परकीय माल न घेतां स्वदेशी घेतल्यास आह्मीं आमच्या देशबंधूंच्या पोटाची सोय केली असें होईल. श्रीमंतांनीं भांडवल द्यावें, बुद्धिमंतांनीं ज्ञान संपादन करावें, हीं स्वदेशीचींच स्वरूपें आहेत. ज्यांजवळ भांडवल, कलाकौशल्य नाहीं त्यांनीं नुकसान सोसूनही स्वदेशीच माल घ्यावा. ही प्रवृत्ति एकदां बाणली कीं तिचा परिणाम पुष्कळ क्षेत्रांमध्यें दिसून येणार आहे. सध्यां निदान कापडाचे बाबतींत तरी आह्मांस कार्य करून दाखवितां येईल. कापडें विणण्याचा आमचा धंदा फार प्राचीन आहे. सरकार या बाबतींत मदत करीत नसून उलट जकात बसवून अडथळा करीत आहे. हिंदुस्थानचें हित तेंच आपलें हित असें समजणारें आमचें सरकार असतें तर त्यानें परदेशांतून येणाऱ्या मालावर जकात बसवून आमच्या उद्योगधंद्यांचें संरक्षण केलें असतें. परंतु असें नाहीं ह्मणून हातपाय गाळून बसतां कामा नये. मनामध्यें दृढनिश्चय वागविल्यास आमचें काम आह्मांस कालांतरानें करतां येईल.

Mr. Shrinivas Vyankatesh Kaujalgi B. A. LL. B. (Bijapur) seconded the Resolution by saying:—

एका मनुष्यानें दुसऱ्याची वस्तु न कळत घेतली ह्मणजे त्याला चोरी ह्मणतात; बळजबरीनें घेतली ह्मणजे त्याला दरवडा ह्मणतात; एका राष्ट्रानें दुसऱ्या राष्ट्राचें स्वातंत्र्य हिरावून घेतलें ह्मणजे त्याला अप्रतिबद्ध व्यापार ह्मणतात, या सर्व चोऱ्याच आहेत, प्रमाण काय तें कमी जास्ती आहे. या चोरीला उपाय स्वदेशी हाच आहे. हा legalised plunder (कायदेशीर लुटारुपणा) आहे असें एका मुत्सद्यानें ह्मटलें आहे. या कायदेशीर लुटारुपणाला कायदेशीरच प्रतिबंध केला पाहिजे व तो स्वदेशी हा आहे. इंग्रज लोक आह्माला प्रामाणिक स्वदेशीचा उपदेश करतात, पण १८५८ सालचे सुमारास विलायतेतल्या बायकांच्या अंगावरील हिंदी कपडे फाडून टाकण्यांत आले तेव्हां तुमची प्रामाणिक स्वदेशी कोठें गेली होती? स्वदेशीच्या कामीं आपणास झीज सोसावी लागेल असें ठरावांत सांगितलें आहे. ही झीज किती सोसावी लागेल याचा आज कांहींच अंदाज करतां येणार नाहीं. मी काय ह्मणतो याचें प्रत्यंतर पहावयाचें असल्यास तुतिकोरीनच्या लोकांकडे पहा. माझी बोलण्याची वेळ संपली, आतां कृतीची वेळ आली आहे, तिची सावधगिरी ठेवा.

The Resolution being further supported by messrs. Kasanji Kuverji Desai of Surat and Mahmad Saheb Nagori of Ahmednagar was put to vote by the President and was unanimously adopted.

The President then called upon Mr. Shivaram Mahadev Paranjape M. A. Editor, Kal, to move the

SECOND RESOLUTION.

NATIONAL EDUCATION

(*A*) In the opinion of this Conference the time has arrived for the people all over the country earnestly to take up the question of National Education for both boys and girls and organise a system of Education–Literary, Scientific and Technical–suited to the requirements of the country on National lines and under National control.

(*B.*) A committee composed of the following gentlemen be appointed to consider and report to the next conference how to carry out the objects of this resolution.

R. B. G. V. Joshi.	Mr. B. G. Tilak.
Dr. M. G. Deshmukh.	Prof. V. G. Vijapurkar.
Mr. L. B. Bhopatkar.	Mr. R. D. Desai.
G. S. Marathe.	„ H. G. Limaye.
K. R. Kanitkar.	„ N. A. Dravid.
V. B. Patwardhan.	„ V. R. Jalnapurkar.
V. G. Apte.	R. B. C. V. Vaidya.
Prof. Gajjar.	Mr. V. R. Joshi.
Mr. V. R. Natu.	„ G. K. Chitale.
„ S. D. Garud.	„ D. K. Desai.
„ P. L. Desai.	„ S. V. Kaujalgi.
R. S. Raghvendra Rao.	„ B. B. Deshpande.
Mr. V. S. Khare.	„ G. D. Savarkar.
„ S. M. Paranjape.	„ Khimji Asar Viraji.
„ S. S. Dev.	„ N. C. Kelkar.
	Secretary.

Mr. Paranjape said:—

स्वराज्याच्या कल्पनेस पोषक कल्पनांपैकीं राष्ट्रीय शिक्षण ही एक आहे. अलीकडील ठरावचतुष्टयांपैकीं स्वराज्य साध्य आहे. व बाकीचीं साधनें आहेत. स्वदेशी व बहिष्कार एकच आहेत असें कित्येकांचें मत आहे. राष्ट्रीय शिक्षण हेंही स्वदेशी व बहिष्काराचेंच एक रूप आहे. स्वदेशी माल घेणें ह्मणजे ज्याप्रमाणें परकीय मालास बहिष्कार घालणें होय, त्याचप्रमाणें स्वदेशी (राष्ट्रीय) शिक्षण ह्मणजे परदेशी शिक्षणास बहिष्कार घालणें होय. आजपर्यंतचें शिक्षण एकदेशीय होतें. इंग्रजांस पाहिजे तसें शिक्षण आजपर्यंत दिलें जात होतें. हल्लीं राष्ट्रीय धोरणाच्या कांहीं शिक्षणसंस्था आहेत. परंतु त्यांवर कांहीं प्रमाणानें तरी परकीयांचा अंमल आहे तेव्हां स्वकीय अमलाखालीं शिक्षणसंस्था पाहिजेत. कोणत्याही भाषेंत शिक्षण असो, त्या शिक्षणानें राष्ट्रीयत्वाच्या कल्पना बाणल्या पाहिजेत. समर्थविद्यालय या इच्छेनें स्थापण्यांत आलें आहे. या संस्थेस आह्मीं उदार हातानें मदत केली पाहिजे. या संस्थेच्या स्वरूपावरून महाराष्ट्राच्या देशभक्तीची परीक्षा होणार आहे.

In seconding the Resolution Mr. Vinayak Narayan Manohar B. A. LL. B., (Dhulia) said:—

ज्या विषयाचें बोलण्याचें काम आज मजकडे आलें आहे तो विषय हल्लीं इतका महत्वाचा होऊन बसला आहे कीं, त्याचे स्वरूपाविषयीं विवेचन करणें अनवश्यक आहे. राष्ट्रीय शिक्षण ह्मणजे काय, याचा उलगडा या दोन शब्दांचा अर्थ पाहिला असतां होणार आहे. शिक्षण ह्मणजे काय हें सर्वांस माहितच आहे. परंतु तें शिक्षण

राष्ट्रीय म्हणजे कसें हें कांहींस समजणार नाहीं. परंतु राष्ट्रीय शब्दानें जी जी कल्पना मनांत येणें शक्य आहे त्या प्रत्येकीचा अंतर्भाव राष्ट्रीय शिक्षणांत होण्यासारखा आहे. अलीकडे ' राष्ट्र ' ही कल्पना आपले लोकांत नवीनच उत्पन्न झाली आहे. देशभक्तीची विवक्षित मनोवृत्ति या देशांतील लोकांत पूर्वी जागृत नव्हती. धर्मभक्तीच्या योगानें पूर्वकालीन पराक्रम घडून आले. परंतु हल्लीं राष्ट्र ही कल्पना आपल्या लोकांच्या मनांत प्रमुखत्वानें उत्पन्न झाली आहे. आपल्या राष्ट्राचें, आपल्या देशाचें, आपल्या देशबांधवांचें हित कशानें होईल हा अलीकडील राष्ट्रभक्तांचे मनास निदिध्यास लागून राहिला आहे. व अशा छापाचे राष्ट्रभक्त देशांत ज्या शिक्षणाच्या योगानें तयार करितां येतील तें राष्ट्रीय शिक्षण होय.

हल्लीं जो ठराव आपले पुढें आहे, त्याच्या अगोदरचा स्वदेशीचा ठराव जो आपण पास केला आहे त्याच्या पूरणार्थ अवश्य आहे. जर स्वदेशी वस्तु सर्वांनीं झीज सोसून ही घ्यावयाच्या असतील तर किमतींत व गुणांत परकीय वस्तूंच्या तोडीच्या स्वदेशी वस्तु बनवून देणारे लोक थोड्याच काळांत या देशांत उत्पन्न झाले पाहिजेत. असे न होतील तर स्वदेशीचें आपल्या देशांत कायमचें ठाणें होईल हें संभवनीय नाहीं. दहापांच स्वदेशी चळवळींचें संरक्षण मिळून हि जर देशांत ओबडधोबड व निरुपयोगी व त्या हि महाग अशा वस्तु करण्यापलीकडे कारागिरांची अगर कारखान्यांची मजल गेली नाहीं तर तें त्या चळवळींचें निधनच होय असें झटलें पाहिजे. तर अशा परकीयांच्या बरोबरीनें काम करणारे कारागीर ज्या शिक्षणानें तयार होतील तें शिक्षण राष्ट्रीय शिक्षण होय.

हल्लींच्या ठरावांत राष्ट्रीय हुकमतीखालीं असे शब्द ज्या अर्थानें घातले आहेत तो अर्थ हि राष्ट्रीय शब्दानें अनुविदित होतो. पाश्चात्य देशांत हल्लीं जें शिक्षण प्रचलित आहे त्या शिक्षणाहून या ठरावांतील शिक्षण कांहीं निराळें नाहीं. मग त्यास राष्ट्रीय हें विशेषण कशाकरितां लाविलें आहे ? याचें कारण असें कीं या देशांतील राज्याचीं सूत्रें परकीय व स्वार्थाभिलाषी राष्ट्राच्या हातांत आहेत हें होय. या देशांत जर स्वराज्य असतें तर राष्ट्रीय शिक्षणाचा प्रश्नच उत्पन्न झाला नसता. परंतु प्राक्तनानें तो प्रश्न उत्पन्न करविला आहे. पाश्चात्य देशांत शिक्षण राष्ट्रीय कसें असतें याचें एकच उदाहरण मला आपल्यास सांगावेंसें वाटतें तें असें—इंग्लंडमध्यें अलीकडे ' एम्पायर डे ' या नांवाचा एक नवीन सण राणीचे राज्यारोहणाचे अगर अशाच दुसऱ्या तारखेस पाळूं लागले आहेत. या सणांत मुख्यतः शाळेंतील मुलांचा विशेष संबंध असतो. या दिवशीं सर्व शाळांस सुट्टी देऊन शिक्षकमुलांचा मोठा मेळा भरून त्यांत इंग्लंडचें हल्लीं सर्व भागांत निरनिराळ्या राष्ट्रांवर जें साम्राज्य चालत आहे त्याचें अभिमानपूर्वक निदर्शन होईल अशा तऱ्हेच्या कवाइती, खेळ वगैरे करीत असतात व सर्वजण राष्ट्रीय गीत मोठ्या प्रेमानें म्हणतात. या सणाचा मूळ उद्देश राणीच्या कारकीर्दींत जें इतकें मोठें साम्राज्य मिळविलें गेलें त्याची आठवण मुलांस देऊन त्यांच्या मनांत स्वाभिमान उत्पन्न करणें हा होय. ही स्थिति इंग्लंडची, परंतु हिंदुस्थानांतील एखादा शाळेंतील मुलगा शिवजयंतीस अगर गणपत्युत्सवास गेला अगर नुसतें ' वंदेमातरम् ' म्हणाला तर लगेच राजद्रोह होऊन त्यास ' रिस्ले सर्क्युलर ' ची आठवण देण्यांत येते. नशीब आपल्या देशाचें. असो. तर शिक्षण जर खरोखर राष्ट्रीय पाहिजे असेल तर तें ' राष्ट्रीय ' हुकमतीखालींच चाललें पाहिजे. राष्ट्रीय धन असून हुकमत जर राष्ट्रीय नसेल तर काय होईल हें टाटा युनिव्हर्सिटीच्या इतिहासावरून ध्यानीं येईल.

The Resolution was supported by Mr. Vaman Ramchandra Joshi B. A. of Bombay, who said:—

अध्यक्ष व सभ्य गृहस्थ होः— सध्यां आपल्या देशांत स्वराज्य, स्वदेशी, बहिष्कार, राष्ट्रीय शिक्षण या विषयांची चर्चा सर्वत्र चालू आहे. राष्ट्रीय शिक्षणाचा या बाकींच्या तिहींशीं फार निकट संबंध आहे. आपल्या देशाच्या इतिहासांत एक युग संपून नवीन युगास प्रारंभ होत आहे. अशा समयीं राष्ट्रीय शिक्षण बरोबर रीतीनें दिलें जाईल तर आपल्याला अभ्युदयाचे दिवस लवकर येतील. ज्या देशांतील लोकांना खरें राष्ट्रीय शिक्षण मिळत असतें ते आपल्या देशाच्या सत्तेचा, स्वतंत्रतेचा व संपत्तीचा नाश होण्यासारखें वर्तन कधींहि करीत नसतात. इंग्लंड, फ्रान्स, जर्मनी इत्यादि किलेक देशांत शिक्षण राष्ट्रीय धर्तीवर मिळतें म्हणून त्यांतील माणसें राष्ट्रहितपरायण व स्वदेशद्रोह न करणारीं अशीं निपजतात. या देशाची स्थिति गेल्या दोन हजार वर्षांमध्यें काय होती हें पाहिलें तर राष्ट्रहितकर्त्या माणसांना पदोपदीं त्यांचेच स्वार्थपरायण बांधव आड आले आणि राष्ट्रशत्रूंच्या हेतूंची सफलता होण्यास त्यांनीं मदत केली असें आढळतें. हा परिणाम राष्ट्रीय शिक्षण बरोबर न मिळाल्याचा होय. अद्यापही राष्ट्रीय शिक्षणाचा प्रसार विशेष नाहीं, परंतु त्याचें महत्व लोकांना कळूं लागण्यासारखी जागृति उत्पन्न झाली आहे, ही अभिनंदनीय गोष्ट आहे. राष्ट्रीय शिक्षणामध्यें या देशांत धर्मशिक्षणाची तजवीज कशी करावी हा किलेकांना मोठा अवघड प्रश्न वाटतो. वास्तविक त्यांत अवघडपणा कांहीं नाहीं. सर्व धर्मांचीं मुख्य तत्वें समान आहेत व तीं परस्परविरुद्ध नाहींत. हिंदु, मुसलमान, पार्शी, ख्रिस्ती, यांना त्यांच्या धर्माचें शिक्षण पृथक्पणें देण्याची सोय करून बाकीच्या बाबतींत सर्वांना

समान असें राष्ट्रीय शिक्षण देणें शक्य आहे. या देशाचे रहिवासी कोणत्या हि धर्माचे असले तथापि त्यांचें खरें हित व एकंदर राष्ट्राचें हित हीं एकरूप आहेत, ह्मणून राष्ट्रीय शिक्षणाचा सर्व प्रकारच्या एतद्देशीयांमध्यें चांगला प्रसार झाला पाहिजे. राष्ट्रीय शिक्षणाचा जो ठराव सभेपुढें आहे त्याला मी मोठ्या आनंदानें अनुमोदन देतों व तो आपण सर्वानुमतें मंजूर कराल अशी आशा आहे.

It was further supported by Mr. Ganesh Narayan Potdar B. A. Chemical Engineer (Tokyo) by saying:—

राष्ट्रीय शिक्षणाच्या ठरावाला अनुमोदन देण्यास मला फार आनंद होत आहे. सांप्रतची शिक्षणपद्धति दोषमूलक आहे. आजकाल शाळांतून व कॉलेजांतून दिलें जाणारें शिक्षण हें खरें शिक्षण नव्हे. ज्या शिक्षणानें मन सुसंस्कृत होत नाहीं, किंवा ज्या शिक्षणानें आमच्या उच्च मनोवृत्ति उद्दीपित होत नाहींत, त्याला खरें शिक्षण कसें ह्मणतां येईल? सध्याचें आमचें शिक्षण हें सरकारी नौकरी मिळविण्याचें साधन होऊन बसलें आहे. परकी भाषेंतील दहा पांच पुस्तकें वाचतां आलीं किंवा कांहीं कादंबऱ्यांचा अर्थ समजला ह्मणून कांहीं काम भागणार नाहीं. आपली स्थिति काय आहे, जगांतील इतर देशांत कशी स्थिति आहे, आमची अवनति जी झाली तिला कारणें कोणतीं, जगांत जो झगडा चालला आहे त्यांत आह्मी टिकून हिंदी राष्ट्र या नात्यानें वर येण्यास आह्माला कोणते गुण आपलेसे करून घेतले पाहिजेत, हें दाखविणारें, खऱ्या नागरिकाचे हक्क व जबाबदारी यांची ओळख पटविणारें, थोडक्यांत सांगावयाचें ह्मणजे आह्मांला आमच्या स्वत्वाचें ज्ञान करून देणारें शिक्षण पाहिजे.

ह्या शिक्षणांत नैतिक, धार्मिक व शारीरिक शिक्षणांचा समावेश होऊन नीतिवंत, मनोनिग्रही सत्वशील, धीरोदात्त असे राष्ट्रपुरुष निपजण्यास तें साधनीभूत झालें पाहिजे. तसें च राष्ट्रांतील संपत्ति कायम राहून तिची राष्ट्राच्या हितासाठीं च वाढ होण्यास देशांत चहूंकडे औद्योगिक, व्यापारी, शास्त्रीय वगैरे शिक्षणाच्या शाळा निघाल्या पाहिजेत. अशा तऱ्हेचें सर्वांगसुंदर जें शिक्षण तें च राष्ट्रीय शिक्षण होय. अशा शिक्षणाच्या च परिचयानें खरे राष्ट्रपुरुष निपजून ते देशकार्य करण्यास नेहमीं तत्पर राहतील. अशा ह्या शिक्षणाची योजना, राष्ट्रहिताची कळकळ बाळगणाऱ्या राष्ट्रीय पुढाऱ्यांच्या च हातीं असली पाहिजे, हें निराळें सांगणें नको.

राष्ट्रीय शिक्षण देशांत चालू करून अल्पावधींत सर्व देशाची झपाट्यानें उन्नति झाल्याचें जपान देशाचें उदाहरण मूर्तिमंत आपल्यापुढें आहे. जपानी बादशहानें शिक्षणावर जो खलिता प्रसिद्ध केला आहे त्यांत असें स्पष्ट ह्मटलेलें आहे कीं, माझ्या राज्यांत असा एक हि गांव सांपडणार नाहीं कीं ज्या गांवांत शिक्षणसंस्था स्थापिल्या नाहींत किंवा एकादें अशिक्षित कुटुंब असणारा असा एक हि गांव मिळावयाचा नाहीं; व अशिक्षित माणसानें विशोभित केलेलें असें एक हि कुटुंब दृष्टीस पडणार नाहीं. याप्रमाणें सर्व जपानभर राष्ट्रीय शिक्षणाच्या संस्थांचें जाळें पसरविण्यांत आलें व हां हां ह्मणतां राष्ट्रीय कल्पनांनीं बद्ध झालेला सगळा जनसमूह देशहित करण्यास तयार झाला व ह्मणून थोडक्या च दिवसांनीं चीनसारख्या पुरातन राष्ट्राचा जपाननें पराभव केला; व त्यानंतर अवघीं १० वर्षे संपतात न संपतात तों च रशियासारख्या बलाढ्य व सर्व युरोपखंडाला बागुलबुवा बनलेल्या राष्ट्राला अगदीं चीत करून सोडिलें.

Mr. Ganesh Kashinath Chitale, B. A. LL. B. (Ahmednagar) rose to support the Resolution but among other things said:—

चालू शिक्षणपद्धतीवर निष्कारण व अयोग्य टीका न करतां व आपल्या मार्गामध्यें उत्पन्न होणाऱ्या अडचणीकडे डोळेझांक न करतां सध्यां हयात असलेल्या देशी संस्थांमध्यें च सुधारणा करण्याची खटपट केली पाहिजे. राष्ट्रीय शिक्षणाचा पुणें जिल्हासभेंत पास झालेला ठराव जास्त युक्त आहे, असें आपलें मत असल्याचें रा. टिळकांनीं सब्जेक्ट्स् कमिटींत सांगितलें आहे. तेव्हां रा. टिळकांना अधिक बरा वाटत असलेला व इतरांना हि पसंत असलेला पुणें जिल्हापरिषदेंत पास झालेला ठराव प्रस्तुत ठरावाच्या जागीं घालावा, अशी माझी सूचना आहे.

The President then called upon Mr. Bal Gangadhar Tilak B. A. LL. B. to further support the Resolution. Mr. Tilak, who was received with loud and continued cheers, said:—

अध्यक्ष महाराज आणि सभ्य गृहस्थहो! आतां येथें जो प्रकार झाला, तसा होईल ही मला कल्पना नव्हती. त्यांचें, माझें व अध्यक्ष यांचें, पुण्याच्या ठरावाविषयीं भाषण झालें हें खरें; हें मी कबूल करतों. पण त्या

ठरावाचा अर्थ किंवा माझ्या ह्मणण्याचा अर्थ रा. चितळे यांना समजला नाहीं ही मोठ्या दुःखाची गोष्ट आहे. परकीयांचें राज्य आहे हें लक्षांत ठेऊन राज्यकर्त्यांना आवडेल असें शिक्षण द्यावयाचें, हा त्याचा अर्थ मुळीं च नाहीं. ज्या शिक्षणाच्या योगानें राष्ट्राच्या स्वातंत्र्याचा झेंडा मिरवितां येतो, तसलें शिक्षण द्यावयास पाहिजे आहे. असलें शिक्षण सरकार देत नाहीं, ही परिस्थिति लक्षांत आणून, शिक्षण कोणत्या प्रकारचें द्यावयाचें हें ठरवावयाचें आहे. कांहीं गोष्टी अशा आहेत कीं, त्या परकी सरकाराकडून होणें नाहींत. सरकारांनीं थोडें शिक्षण देऊन डोळे उघडले, पण हिंदी राष्ट्र-स्वतंत्र राष्ट्र-बनविणें, आणि आपलें चंबूगवाळें गुंडाळून आपण चालतें होणें, ही गोष्ट करण्याची त्यांची इच्छा नाहीं. मिल्ल, मोर्लें, हे वेदांती आहेत, त्यांची गोष्ट निराळी. आमचें राज्य असतें तर शिक्षणाचा हा प्रश्न च उपस्थित झाला नसता. अंतिम हेतूंत जेथें फरक तेथें हें असें च आहे. सरकारचा व आमचा हेतु परस्परविरोधी आहे. स्वदेशी, स्वराज्य, राष्ट्रीय शिक्षण, यांसंबंधानें विरोध आहे. रा. चितळे यांच्या ह्मणण्याप्रमाणें निरुपद्रवी गोष्टी करण्याचा हेतु नाहीं. प्रांतिक परिषद बेहेत्तर आहे बंद झाली तर ! निरुपद्रवीपणानें, कोणी साहेब बोलणार नाहीं अशा रीतीनें, राष्ट्रीय कामें होत नसतात. अशा बलानें व जोमानें काम झालें पाहिजे कीं, लहान मोठ्या अडचणी दूर करतां आल्या पाहिजेत. सध्यां, नवी पिढी जुन्या पिढीहून बलवत्तर होत नाहीं; आणि हें होण्यास राष्ट्रीय शिक्षण पाहिजे आहे. राष्ट्रीय शिक्षणांत कलकत्ता ब्रह्मदेशांत किंवा सयाम चिनांत आहे, असें शिकवावयाचें आहे असें नाहीं. राष्ट्रीय शिक्षणांत भूगोलाची अवश्यकता आहे, पण तिकडच्या 'काउंटीज्' ची नांवें ठाऊक असावीं, तिकडल्या कारखान्यांची यादी माहित असावी, आणि इकडील कांहीं कळूं नये, अशी सध्यांची स्थिति आहे. 'दोन आणि दोन चार च शिकवाल कीं नाहीं ?' असा प्रश्न करणें मूर्खपणाचें आहे. लहान मुलांचीं अंतःकरणें देशप्रीतीनें भरून टाकणें, आपल्यावरील अभ्र काढून टाकणें, हें ज्यानें होईल असें शिक्षण तरुण पिढीला दिलें पाहिजे आहे. लगाम लोकांच्या हातांत व आपण घोड्यावर, असला प्रकार नको आहे. शिक्षणावर ताबा आमचा च पाहिजे. रा. चितळे हे एका शिक्षणसंस्थेचे व्यवस्थापक आहेत; मी हि एकदां अशा संस्थेचा चालक होतों; पण आतां वीस वर्षांत फरक झाला आहे. सरकारचें धोरण पालटलें आहे. 'न्यू इंग्लिश स्कूल' निघालें तेव्हां सरकार आह्मांला अनुकूल होतें. रे साहेब सर्व शाळा आमच्या ताब्यांत देणार होते. लॉर्ड कर्झन् मोठे विचारी आहेत. शिक्षणानें मुलांचीं मनें बनतात, तेव्हां लोकांना जर 'स्वराज्य' द्यावयाला नको तर तें शिक्षण खुंटवून टाकण्यास शिक्षणावर सरकारचा ताबा असावा, तें आपल्या मुठींत असावें, असें सरकारतर्फें करण्यांत आलें. चांगली माती घेऊं द्यावयाची नाहीं, ती कमावूं द्यावयाची नाहीं, असें केलें आहे. हिरण्यकश्यपूनें असा बंदोबस्त केला होता कीं, नारायणाचें नांव प्रल्हादाच्या कानीं पडूं नये, सरकार स्वतंत्रतेची कल्पना येऊं देणार नाहीं; मग, दुसरी पिढी पहिल्या पिढीपेक्षां अधिक निःशक्त व लंगडी होईल; आणि हें पाहिजे असेल तर रा. चितळे यांचें ऐका. आपला गळा त्यांच्या ताब्यांत नको. याचा आह्मांला वीट-कंटाळा-आला आहे. आह्मांला स्वतंत्र राष्ट्रांतल्यासारख्या शाळा स्थापावयाच्या आहेत. पुण्यांतील ठराव अशा अर्थाचा आहे. पण हें न समजतां त्यावर भाषण करणें, हा अज्ञानाचा परिणाम आहे. रा. चितळे हे पुढें बोलले नाहींत, हें बरें झालें नाहीं. ते अधिक बोलते तर त्यांच्या मुखांतून कांहीं विचार निघते ते मी खोडून काढले असते. जे विरुद्ध बाजूचे लोक आहेत त्यांना बोलूं द्यावें. 'Give him a long rope' असें ह्मणत असतात; त्याप्रमाणें होऊं दिलें ह्मणजे पुढें त्यांचें खंडण चांगलें होतें. तशी लांब दोरी आपण या प्रसंगीं दिली नाहीं याबद्दल मी दिलगीर आहे.

The Resolution was then put to vote by the President and carried unanimously.

The President called upon Mr. Vaman Sakharam alias Babasaheb Khare B. A. LL. B. (Nasik) to move the next Resolution;

THIRD RESOLUTION.

AGRARIAN PROBLEM.

(A) That in the opinion of this Conference the Agrarian problem has become so serious that nothing short of a general lowering of assessment and fixing of the reduced demand in perpetuity will save the situation in this Presidency.

(B) That this Conference, while regretting that the apprehensions, expressed in Conference Resolution No. III of 1901 as regards the Land

Revenue Code Amendment Act, have been realised in as much as the Act has had the effect of reducing peasant proprietors to the position of tenants at will over increasing areas of land during the last few years, strongly urges on the Government the necessity of repealing the said enactment.

(C) That this Conference urges upon the Government of Bombay the necessity of completing new works of Irrigation as a safe-guard against recurring famines at as early a date as possible and the necessity of reducing the present heavy scale of water-rates and fixing the same by legisltion and also urges that the 'patasthal' rates levied in the Presidency should be abolished without delay.

(D) That in the opinion of this Conference, in regard to the remissions and suspensions of land revenue, the anna valuation of crops, on which such remissions and suspensions are based, should be made with the concurrence of locally elected panchas.

(E) That the present dates, fixed for the payment of the instalments of land revenue, being found inconvenient to the ryots, this Conference urges that dates, more suitable to the local conditions, should be fixed.

शेतकीच्या प्रश्नावर आपलें अस्तित्व अवलंबून आहे; पाणीपट्टी कमी करणें, पाटबंधारे बांधणें, सारा कमी करणें व तो कायम करणें, नवीन लँड रेव्हिन्यु कोड रद्द करणें, पिकांची आणेवारी पंचायतीमार्फत ठरविणें, सारावसुलीच्या तारखा बदलणें वगैरे मुद्यांचा रा. खरे यांनीं विचार केला. तसें च नादारीचें बिल, तगाईचा कायदा, सिंधमधील लागवड वगैरे प्रश्नांची हि त्यांनीं चर्चा केली.

Mr. P. N. Dandekar having seconded the Resolution, Mr. G. S. Kher (Asvi) in supporting it, said:—

अध्यक्षमहाराज, प्रतिनिधी आणि सभ्य गृहस्थहो,

आपले निःसीम देशभक्त नाशिकचे खरेसाहेब यांनीं शेतकरी, त्यांचीं दुःखें आणि सरकारचा त्यांजवर होत असलेला परिणाम, यासंबंधानें जो ठराव आपणांपुढें मांडला आहे, त्यावर मजसारख्या माणसानें आधिक कांहीं सांगून तो ठराव मंजूर करण्याबद्दल विनंति करणें हें अगदीं अशक्य आहे.

मी स्वतः शेतकरी आहे आणि आमचीं जीं दुःखें आहेत तीं अनिवार आहेत. आमच्यावर जे कर आहेत, त्यांची सामान्य जनांस काय, पण शेतकऱ्यांस सुद्धां कल्पना नाहीं. नुसता शेतसारा च आह्मांवर नाहीं–जंगलचा कर आह्मांवर च आहे, शिक्षणाचा कर आह्मांवर च आहे, रस्ते, सडका वगैरे दुरुस्त करण्याचा कर आह्मांवर च आहे, लोकांच्या संरक्षणाचा कर हि आह्मांवर च—त्या सगळ्या करांच्या ओझ्यानें लादलेला शेतकरी हा बैल होता अशी कल्पना केली तर तो एक निर्बल गाढव बनून गेला आहे.

महाराज, हिंदुस्थान देश पूर्वापार शेतकीचा आहे. या देशांत शेंकडा ८०–९० लोक शेती करणारे आहेत. सद्यःस्थितीवरून तीस कोट प्रजेपैकीं २०–२५ कोट शेतकरी ह्मणजे प्रेतें बनून गेलीं आहेत. वाटेल तर त्यांस कलासूत्रीं बाहुलीं हि ह्मणा. जंगल आणि शेतकी भिन्न करणें अशक्य आहे–जंगल हा शेतकऱ्याचा आत्मा आहे; तो दूर केल्यानें शेतकरी प्रेत व्हावा यांत नवल तें काय!

जंगल गेल्यामुळें शेतकऱ्यांच्या शेळ्या मेंढ्या नाहींशा झाल्या, गाई ह्मशी गेल्या; शेतकऱ्यांचीं पोरें दुधावर पोसत असत, पण या अनर्थांमुळें त्यांस दूध ह्मणजे स्वप्न झालें आहे. द्रोणाचार्यांच्या मुलाचें पांढरें पाणी हें च दूध झालें आहे.

गृहस्थहो, शेतकऱ्यास निर्वाहास रोज एक आणा लागतो, पण तो हि त्यास मिळत नाहीं. शेले, दुपेटे, व मंदिल घालून उंच माड्यांवर बसणाऱ्यांस शेतकऱ्यांचीं खरीं दुःखें कळणें कठीण आहे. दुष्काळामुळें कुंभारास

बलुतें मिळत नाहीं, झणून निर्वाहास लागणारीं दोनचार आण्यांचीं गाडगीं मडकीं सुद्धां शेतकऱ्यास मिळत नाहींत. मला शेतकऱ्याला तीन आण्यांचें पोतें, फाटकी वाकळ मिळत नाहींत-आह्मा शेतकऱ्यांच्या बायकांस दोन वर्षांनीं दीड रुपयाचा वांड (लुगडें) हें सुद्धां मिळत नसल्यानें त्यांस रात्रीं वस्त्रहीन राहावें लागतें, आणि सकाळीं च कोणीं दारावर हाक मारली तर, तावडतोब बाहेर येण्यास त्या शरमतात.

गृहस्थहो, माझी शेतकऱ्याची अशी जरी दुर्दशा झालेली आहे, तरी आमचे राजेरजवाडे साहेब-लोकांस मेजवान्या देतात त्या दरपात्रीं तीसपासून साठ रुपये खर्चाच्या देतात, हें आपणांस कोल्हापूर व जमखंडी या संस्थानांतील मेजवान्यांवरून ठाऊक च झालेलें आहे. ह्मणजे ५०० पासून १००० शेतकऱ्यांचें अन्न एका वेळेस एक साहेब फडशा पाडतो, आणि तें सगळें शेतकऱ्याच्या जिवावर बरें !

गृहस्थहो, मोर्लेसाहेब तुह्मां सुशिक्षित लोकांस शत्रु असें ह्मणतात, पण शेतकऱ्यांनीं तरी तुह्मांस काय ह्मणावें तें तुह्मीं च सांगा. कारण शेतकऱ्यांकरितां तुह्मीं काय केलें आहे ? हल्लींप्रमाणें च शेतकऱ्यांबद्दल तुह्मीं सुशिक्षित आणि पुढारी लोक हयगय कराल तर, आज स्वदेशीकरतां तुह्मांस झटावें लागत आहे, किंवा परदेशी मालावर निर्वाह करावा लागत आहे, तसें दहा वर्षांनीं धान्याकरितां परदेशावर अवलंबून राहावें लागेल.

या ठरावावरून साऱ्याबद्दलची मागणी प्रांतिक सभेची फार च नेमस्तपणाची आहे. तेवढ्यानें शेतकऱ्यांची सुधारणा होणार नाहीं व दुःखें हि कमी होणार नाहींत, झणून कित्येक सालें शेतसारा व पाटाचे पाण्याची पट्टी हीं अगदीं माफ केलीं पाहिजेत, तर च शेतकऱ्यांची प्रेतकळा जाईल असें मी ह्मणतों.

लांबलचक झालेलें माझें भाषण पुरें करून मी आपली रजा घेतों.

Mr. Dhondu Hari Deshpande (Khandesh) also made a speech in support of the Resolution.

It was further supported by Mr. Avadhut Ramchandra, who said:-

हे बांधवहो, शेतकरी लोकांचे स्थितीविषयीं व शेतकीविषयीं आतां च जें चार गृहस्थांचें भाषण झालें, त्यावरून वस्तुस्थिति ध्यानांत आली च असेल; आतां बागाईत जमीन (पाटस्थळ व इरिगेशन कर) याबद्दल काय स्थिति होते व हल्लीं आहे, याबद्दल मी थोडक्यांत हकीकत सांगतों, यावरून कळेल.

कसबे बेटावद तालुके सिंदखेडें येथील बागाईत जमिनींस (पाटस्थळाची) दर एकरी आकार रुपये ६-१० प्रमाणें सरकार कर घेत असत. नंतर सन १८६८ सालीं हा दर कमी करून दर एकरास ५ रुपये प्रमाणें आकार घेण्याचें सरकारांनीं ठरविलें व पाणी न मिळालें तर जिराईताप्रमाणें आकार घेऊन पाणकसर माफ द्यावी असें ठरलें. पुढें सन १८८२ सालीं पाटस्थळांत इरिगेशन कर सामील करून दर एकरीं १३ रुपये आकार झाला व सन १८९३-१८९४ सालीं रिव्हिजन सरवे होऊन हा सारा दर एकरीं १५ रुपये प्रमाणें आकार झाला, ह्मणजे हा आकार मुळापेक्षां २-३ पटीनें वाढला आहे; अशी जरी स्थिति आहे तरी लोक त्याप्रमाणें सरकारसारा देत आहेत, परंतु हल्लीं बागाईत जमिनीस पाटाचें पाणी न मिळाल्यामुळें त्यांतील फळझाडें सुकून गेलीं आहेत व कित्येक ठिकाणीं अर्धवट ओली कोरडीं आहेत, त्यामुळें फळझाडांचें उत्पन्न अजीबात येत नाहीं, असें ह्मटलें तरी चालेल. जीं फळझाडें अजी सुकलीं आहेत, अशीं झाडें तोडून, तेथें जिराईत पीक पेरण्याचा प्रसंग आला आहे, व हल्लीं कित्येक ठिकाणीं असें झालें देखील आहे व अर्धी ओलीं कोरडीं झाडें तोडतां येत नाहींत, अशी स्थिति आहे.

जिराईत जमिनींत पीक पेरलें तर मगदुराप्रमाणें उत्पन्न होतें; त्या उत्पन्नांत जिराईत सारा देणें जिवावर येतें, तर जिराईत पीक पेरून बागाईत सारा देण्याइतकें उत्पन्न होईल काय ? दर एकरीं १३ रुपये हा आकार सन १८८२-८३ सालीं जिराईत, पाणकसर व इरिगेशन कर मिळून झाला व नंतर सन १८९३-९४ सालीं री. सरवे झाली, त्यांत दर एकरास १५ रुपये कर झाला आहे. आह्मांस पाणी वक्तशीर मिळत नाहीं इतकें च नाहीं, तर सर्वांत शेवटचा पाट असल्यामुळें मिळणारें पाणी देखील पुरेसें नाहीं; यामुळें उत्पन्न होत नाहीं व सरकार तर आपले साऱ्यांत कमीपणा करीत नसून सन १८६८ सालीं ठरल्याप्रमाणें पाणी न मिळाल्यास तहशील ही माफ करीत नाहीं. करितां सरकारास अशी विनंति आहे कीं, पाणी न मिळाल्यास जिराईताप्रमाणें आकार घ्यावा व ज्यांनीं जिराईत पीक पेरलें असोन बागाईताचा सारा दिला आहे अशा इसमांबद्दल चौकशी होऊन, त्यांचा पैसा त्यांस परत मिळावा असें माझें मत आहे.

वरील हकीगतीवरून बागाईताची स्थिति ध्यानांत आली च असेल, करितां आपले परवानगीनें मी रजा घेतों.

Mr. Shamji Rakhma Patil also supported the resolution and said:—

शेतीच्या पिकाची स्थिति जनावरें नसल्यानें फार च खालावली आहे. जंगल मोकळें नसल्यानें गुरांस चारा मिळत नाहीं. पिकाची पाहणी गांवकऱ्यांकडून करणें बरें नाहीं, ती पंचाईतीकडून व्हावी. शेतसारा घेण्याची तारीख पुढें ढकलावी, अशी विनंति करावी.

राखून ठेवलेल्या रानांत पाण्याचें ठिकाण असलें तर फॉरेष्ट (फार–अरिष्ट) खात्याकडून फार च अडचण करण्यांत येतें. रयतेस सांगण्यांत येतें कीं, "तुह्मीं आपल्या खर्चानें कुंपण, भिंती घालून रानांचें रक्षण करा" हें गैर आहे.

The Resolution was put to vote by the President and adopted unanimously.

The President then adjourned the deliberations till the next day. In the meanwhile the Subjects Committee had met.

THIRD DAY'S PROCEEDINGS

(29th April 1908)

The President called upon Mr. Narsinha Chintaman Kelkar, B. A. LL. B. of Poona to move the

FOURTH RESOLUTION

LOCAL SELF-GOVERNMENT REFORM

That this Conference is strongly of opinion that a large measure of Elective Franchise in the Municipal and Local Boards should be accorded to the people of this Presidency,

(1) by increasing the present proportion of elective members, and,

(2) by allowing them the right to elect their own Presidents.

The Conference also urges that larger resources should be placed at their disposal for the services transferred to them and in view of their indebtedness, the plague loans now debited to the several local bodies in this Presidency should be wiped off without delay.

Mr. Kelkar remarked:—

आह्मांस तीन गोष्टी मागावयाच्या आहेत, लोकपक्षीय प्रतिनिधींची अधिक संख्या, लोकनियुक्त अध्यक्ष व जास्त उत्पन्न. आमच्या हातांतलें स्थानिक स्वराज्य अल्प स्वरूपाचें व वकूबाचें आहे. आपल्या या राज्याची शोभा ह्मटली ह्मणजे कचऱ्याच्या पेट्या व पाणी आणण्याच्या गाड्या होत. स्वराज्याचा हा अल्पस्वल्प धडा आह्मी सारखे तीस वर्षे गिरवीत आहों. तरी पण आमचे मास्तर–सरकार–आह्मांस पुढचा धडा शिकवीत नाहींत. या स्वराज्याचा आरंभ सन १८७१ सालीं झाला असून, लॉर्ड मेयो साहेबांच्या कारकीर्दीत ह्मणजे सन १८८० सालीं या स्वराज्याकडे कांहीं उत्पन्न तोडून देऊन कांहीं कामें सोंपविण्यांत आलीं. लॉर्ड रिपन यांच्या कारकीर्दीत स्थानिक स्वराज्याची बऱ्याच ठिकाणीं स्थापना करण्यांत आली.

या आमच्या स्वराज्यावर हि आह्मांस स्वतंत्रपणानें हक्क गाजवितां येत नाहीं. मुंबई इलाख्यांत लोकनियुक्त मेंबरांची संख्या शेंकडा ४४ आहे, पूर्व बंगालमध्यें शेंकडा ४९ आहे, पश्चिम बंगालमध्यें शेंकडा ५० आहे, युनायटेड् प्रॉव्हिन्सेसमध्यें शेंकडा ७५ आहे, व पंजाबमध्यें शेंकडा ५० आहे. मुंबई सरकार पहिल्यापासून या स्था-

निक स्वराज्याच्या उलट आहे. ह्मणून च आपल्या मुंबई इलाख्यासारख्या पुढें आलेल्या इलाख्यांत फार कमी प्रमाणानें तें वाढविलें आहे.

म्युनिसिपालिटीचें उत्पन्न प्लेगसंबंधानें फार कमी झालें आहे. सरकारचें प्लेगचें वार्षिक कर्ज बऱ्या च म्युनिसिपालिट्यांना भोंवतें. ह्या कर्जास सूट दिली पाहिजे, व खर्च वाढत चालल्यामुळें उत्पन्न तोडून दिलें पाहिजे. लोकलफंडाची हि ही च स्थिति आहे. पुणें व अमदाबाद या शहरांखेरीज या इलाख्यांत कोणत्याही शहरास आपला प्रेसिडेन्ट निवडतां येत नाहीं. लहान गांवीं स्वराज्य ह्मटलें ह्मणजे निव्वळ थट्टा च आहे. रिपन साहेबांच्या कारकीर्दीत सरकारचें धोरण, आपण बाजूला राहून आपला ताबा ठेविला पाहिजे, आंत ढवळाढवळ करतां कामा नये (control from without than within) असें होतें.

The Resolution, being seconded and supported by Messrs D. H. Deshpande (Khandesh) and Mir Usman Alli (Khandesh) respectively, was put to vote by the President and carried.

The President then called upon Mr. B. B. alias Balasaheb Deshpande B. A. LL. B. (Nagar) to move the next Resolution.

FIFTH RESOLUTION.

SWARAJYA

That this Conference is of opinion that the system of Government obtaining in self-governing British Colonies should be extended to India.

The following is the summary of Mr. Deshpande's speech.

बांधवहो, ज्या विषयाचा उपन्यास करण्याचें काम माझ्याकडे सोंपविण्यांत आलें आहे, तो इतका कठीण आहे कीं, अध्यक्ष महाराजांचा वरदहस्त, आपलें प्रेम आणि वंदेमातरम्‌चा जयघोष यांच्यायोगानें मला स्फूर्ति मिळाली नसती तर हें काम माझ्या हातून कधीं च पार पडलें नसतें. जे चार ठराव एका मूर्तरूपानें आपल्यापुढें मांडले जात आहेत, त्यांपैकीं स्वराज्य हा सर्वांचा राजा आहे. पंजाबपासून तुतिकोरिनपर्यंत आणि आसामपासून कराचीपर्यंत सर्व हिंदुस्थान देश स्वराज्याच्या विचारानें उचंबळत आहे. या विषयाची चर्चा चालली असतां कांहीं वक्त्यांना व कांहीं श्रोत्यांना अर्धांगवायूची व्यथा होत असते. परंतु माझ्या भाषणापासून आपणांस कांहीं त्रास होणार नाहीं. आपल्या हिंदीराष्ट्राचें रोप एका मोठ्या वडाच्या झाडाखालीं असल्यामुळें खुरटें झालें आहे. तें वडाच्या सावलीखालीं न राहतां तें खुद्द वडाप्रमाणें फोंफावणें याचें नांव स्वराज्य. स्वराज्य, स्वातंत्र्य, आत्मवशता, आत्मनियमन, इत्यादि शब्दांचा अर्थ एक च आहे. हा राजकीय विषय मुळीं च नाहीं. यांत राजाचा द्रोह करण्याचें कारण नाहीं. हा विषय आधिदैविक आहे. आपल्या हृदयांत जितके ईश्वरी विचार जास्त येतील तितका आपल्यांस हा विषय जास्त अवगत होईल. हें सर्व ईश्वराचें कृत्य आहे. यांत मानवी कांहीं हि नाहीं. आह्मांस स्वातंत्र्य पाहिजे आहे. स्वातंत्र्याची कल्पना नवी आहे असें कोणी ह्मणतात, परंतु तसें मुळीं च नाहीं. ही कल्पना फार जुनी आहे, ही कल्पना आमच्या धर्मांत आहे. आमच्या धर्माचें ध्येय मोक्ष हें आहे. आज अनंतकालपर्यंत आमच्या हिंदी राष्ट्राच्या अंतःकरणांत जी ज्योत पेटलेली आहे, ती कधींतरी नाहींशी होईल काय ? तिची जितकी वाढ होईल तितकी केली पाहिजे. सत्य हें हिंदीराष्ट्राचें ब्रीद आहे. हिंदीराष्ट्र कधीं हि दुटप्पी वर्तन न करो, अशी परमेश्वरापाशीं प्रार्थना आहे. आपल्यांस मुत्सद्देगिरी नको. आपल्यांस कर्तृत्वाचा आभिमान हि नको. या उपाधी आहेत. एक एक उपाधि आपण टाकून देऊं. ह्मणजे सोपानपंक्ती चढण्यास आरंभ होईल. आपण या पंक्तीनें कोठपर्यंत जाणार, हें कोणी हि मनुष्य सांगूं शकणार नाहीं. हें काम परमेश्वर करीत आहे. तो आपला मार्गदर्शक आहे. आपण हळू हळू एका पाठीमागून एक अशा उपाधींचा त्याग करीत गेलें पाहिजे.

'अहं ब्रह्मास्मि' इतक्या वरच्या पायरीची जर आमची समजूत, तर 'अहं राजास्मि' असें ह्मणण्यास आह्मांस कोणता प्रत्यवाय आहे ? प्रत्यक्ष परब्रह्माची देखील जर आह्मी बरोबरी करितों तर राजाची कथा काय ? ह्यांत आह्मी एडवर्ड राजाचा द्वेष मुळीं च करीत नाहीं. त्यानें खुशाल श्वेतद्वीपामध्यें रहावें. आमच्या राज्याचें काम मात्र आह्मी चालवूं ह्मणजे झालें. हा तत्वाचा प्रश्न आहे. ह्यांत धोरण अथवा पॉलीसी मुळीं च नाहीं. पांच पन्नास गोऱ्यांच्या जागीं पांच पन्नास काळे येऊन बसले ह्मणजे तत्व बदलतें असें नाहीं. ते हि कदाचित् अरेरावी अधिकारी बनतील. आह्मांस

राज्यकारभाराचें तत्व बदलवयास पाहिजे. मग तें आज बदलो, उद्यां बदलो, किंवा दहा वर्षांनीं बदलो. आह्मांला तोंपर्यंत धीर आहे. काळ अनंत आहे, व आमचा आत्मा हि अनंत आहे. o

हा प्रश्न आधिदैविक आहे व त्याचें विवेचन उदात्त तत्वावर केलें नाहीं तर पोरकटपणा होईल. Deep thinkers and sound sleepers नेहमीं असा च उपदेश करतात कीं, बाबांनों, दारें लावून बोला, भिंतीच्या बाहेर कोणी ऐकणार नाहीं अशी काळजी घेऊन बोला; शत्रूला समजेल असें बोलूं नका. परंतु अशी भीति बाळगण्याचें आपणां आर्यलोकांस कारण नाहीं. आळसाला वाव न देतां आपण जोरानें पुढें सरकलें पाहिजे. याची पायरी कोठवर जाईल तें लक्षांत आणा. धार्मिक स्वातंत्र्य हें च आमचें अंतिम. राज्य कोणतें हि असो, स्व असो कीं पर असो, आमची क्रीड अशी आहे कीं, ही भौतिक राज्यें सर्व नाहींशी होतील. आमची भिस्त सत्य युगावर आहे. राजा, प्रजा, पार्लमेंट, यांची त्यांत मुळीं च जरूर नाहीं; तेथें कोणी चोर नाहीं; जो तो आपआपल्यापुरतें नांगरतो आहे, धान्य उत्पन्न करतो आहे, खातो आहे, आणि परब्रह्माच्या विचारचिंतनांत आपला काळ घालवितो आहे. तेथें कोणी कोणाचा राजा नाहीं, कोणी कोणाची प्रजा नाहीं, तेथें पोलीस नको, कोर्ट नको, आणि अधिकारी हि नकोत. हें च आमचें अंतिम साध्य आहे. याचें शिखर हि आपल्यांस दिसत नाहीं. फार वर पाहूं लागल्यास पगडी पडेल आणि आपली फजिती होईल. आमचा पिढिजाद स्वभाव आहे कीं, आह्मी कोणाचा द्रोह करीत नाहीं. "अद्वेष्टा सर्व भूतानां मैत्रः करुण एव च" असें आमचें ब्रीद आहे. मग ह्या दीडदमडीच्या राज्याकरितां आह्मी द्रोह करूं काय? हिंदुस्थानांतील स्वराज्य ही एक उपाधि आहे खरी, परंतु आमच्या स्वराज्यावर सर्व जगाच्या उन्नतीचा किंवा अवनतीचा प्रश्न अवलंबून आहे. सर्व जगाचा एक पंचमांश भाग हिंदुस्थानांत आहे. मनुष्यजातीचें कल्याण करण्याचें काम आपणांकडे आहे. हें न करून तुह्मी मनुष्यजातीचा द्रोह संपादन करणार काय? राजद्रोहाचा यांत बिलकूल संबंध नाहीं. पाश्चिमात्य राष्ट्रांस या मातीची अतिशय तहान लागली आहे. जर्मनी घ्या, फ्रान्स घ्या, एकसारखा आसुरी संपत्तीचा ओघ तिकडे मोठ्या जोरानें चालला आहे. आजकाल जगामध्यें पांढरा विरुद्ध रंगी बेरंगी, असा अतिशय महत्वाचा प्रश्न आहे. सर्व दुनियेमध्यें ही दुही आहे, मवाळ जहालांची नाहीं.

सगळ्या दुनियेपुढें आमच्या राष्ट्राची किंमत राहिली नाहीं तर आमचें राष्ट्र तें काय? आपण मानव आहों; द्रव्याचें दारिद्र्य आलें तरी हरकत नाहीं, पण, ईश्वरा, आह्मांला तेजाचें दारिद्र्य कधीं हि आणूं नकोस. ह्या दारिद्र्यानें आह्मी चिरडले जाऊं, याकरितां तें न येण्याची आपण तजवीज केली पाहिजे. ह्यासाठीं आपल्या देशांतल्या सर्व हिंदुमुसलमानांनीं, लहानथोरांनीं, स्त्रीपुरुषांनीं, एकजूट केली पाहिजे. विद्यार्थीगणहो, रिस्ले सरक्युलरकडे लक्ष देऊं नका. खानदेश हें महाराष्ट्राचें तोंड आहे, ही महाराष्ट्राची वेस आहे. ह्या वेशींत भेकडपणारूपी ढोणग्याची आज आपण कत्तल उडवूं या. आपलें राष्ट्र जागृत झालें आहे. एकदां राष्ट्र योग्य तऱ्हेनें जागृत झालें ह्मणजे मग त्याला कोणी हि चिरडूं शकत नाहीं. पृथ्वीवर लोकपक्ष हा राजा आहे, आपण याचें आराधन करूं.

Mr. V. G. Ketkar of Nasik, in seconding the Resolution said:—

अध्यक्ष महाराज व देशबांधवहो,

रा. बळवंतराव देशपांडे यांनीं जो स्वराज्याचा ठराव आपल्यापुढें आतां च ठेविला आहे, त्यास अनुमोदन देण्याकरितां मी आपल्या पुढें उभा राहिलों आहे. स्वराज्याचा ठराव रा. देशपांडे यांनीं वाचून दाखविला नाहीं, तो मी प्रथम आपल्यांस वाचून दाखवितों. (मूळ इंग्रजी ठराव व त्याचें भाषांतर वाचून दाखविलें). माझ्या मतें या ठरावाचें रहस्य त्याच्या भाषेपेक्षां त्याच्या मथळ्यांत ह्मणजे स्वराज्य या शब्दांत आहे. स्वराज्य ह्मणजे च मोक्ष होय, हें आपल्यांस रा. देशपांडे यांनीं या विषयाचें आत्मिकदृष्ट्या विवेचन करून पूर्णपणें सिद्ध करून दाखविलें आहे. बाह्य व आगंतुक उपाधींपासून आत्म्याची मुक्तता करणें ह्मणजे च आत्म्यास स्वराज्य प्राप्त होणें अगर त्यास मोक्ष मिळणें होय. आपल्या राष्ट्रास बऱ्या च उपाधी लागून तें त्रस्त झालें आहे, व या उपाधींच्या बंधनापासून त्याची मुक्तता करणें ह्मणजे च त्यास स्वराज्याची प्राप्ति करून देणें होय. कलकत्याच्या राष्ट्रीय सभेपूर्वी २१ वर्षें आपल्या राष्ट्रांतील स्वदेशाभिमानी मंडळी या उपाधींचा विचार करून त्यांच्या बंधनांतून राष्ट्र कसें मुक्त होईल याबद्दल उपाय योजीत होती; परंतु त्यांस हा उपाय सांपडला नाहीं. आपली राष्ट्रीय सभा अज्ञानावस्था टाकून जेव्हां सज्ञान झाली त्यावेळीं तिचीं सूत्रें ईशकृपेनें आपले परमपूज्य पुढारी दादाभाई नौरोजी यांचे हातांत होतीं. त्या वेळीं त्यांनीं राष्ट्राच्या मुक्ततेचा उपाय स्वराज्य हा सांगितला, व कलकत्यास स्वराज्याचे निशाण उभारून तें राष्ट्रीय सभेच्या हातीं त्यांनीं मार्गदर्शक ह्मणून दिलें. स्वराज्याच्या पोटांत सर्व गोष्टी येतात. या निशाणाच्या अनुरोधानें आपण चळवळ केल्यास राष्ट्रीय उपाधी पार नाहींशा होऊन आपलें राष्ट्र मुक्त होईल यांत शंका नाहीं. स्वराज्याचें जें तत्व आहे तें च या ठरावांत घेतलें आहे. यापेक्षां जास्त वेळ न घेतां या ठरावास आपण अनुमति देऊन तो आपण सर्वानुमतें पसार करावा अशी आपल्यांस विनंति करून मी आपली रजा घेतों.

Mr. Shriniwas Vyankatesh Kaujalgi having supported the resolution, it was put to vote and carried unanimously.

The President called upon Mr. Mahadev Rajaram Bodas M. A. LL. B. (Bombay) to move the

SIXTH RESOLUTION

VILLAGE SYSTEM

That in the opinion of this Conference, time has arrived when the old village system of the country should be revived, suitable modifications being introduced into its constitution, so as to render it an effective unit and foundation for a self-governing system of administration.

In proposing the resolution, Mr. Bodas remarked:-

आमची ही ग्रामसंस्था फार जुनी आहे. मनुस्मृतींत सुद्धां तिचा उल्लेख आहे. तर असल्या ग्रामसंस्थेचें पुनरुज्जीवन करणें हें सरकारचें व आपलें उभयतांचें कर्तव्य आहे. या बाबतींत मतभेद कोणाचा च नाहीं. सरकारनें जर या कामीं मदत केली नाहीं, तर आपण सर्वांनीं या संस्थांचें पुनरुज्जीवन करावें, अशी माझी आपणांस विनंति आहे.

The resolution, being seconded and supported by Mr. Bhausaheb Bhate of Belgaum and R. S. Kuvarji Bhaidas (Gujrat) respectively, was put to vote and carried unanimously.

The President then called upon Mr. Bal Gangadhar Tilak to move the next Resolution.

SEVENTH RESOLUTION

NEXT CONGRESS

That in the opinion of this Conference it is necessary to make a united effort to arrange for the holding of the Indian National Congress, as before, in December next, and that this Conference appoints a committee composed as follows, to place themselves in communication with the leaders of all parties throughout the country including the Convention Committee and the Congress-Continuation committee with a view to that end.

R. B. G. V. Joshi, President
Mr. N. C. Kelkar, Secretary
R. B. C. V. Vaidya
Mr. A. R. Mhalas
" N. P. Patankar
" V. R. Natu
" D. K. Desai

Mr. Tilak, who was received with loud and continued cheers, said:—

दोन प्रहरच्या उष्णतेंत स्वराज्याचा ठराव आपण पास केला हें ठीक च आहे; कारण ताप झाल्याशिवाय स्वराज्य मिळत नाहीं. माझ्या हातांत जो ठराव आहे, तो शीतळ संध्याकाळच्या वेळेस विचाराकरितां घ्यावा, अशा प्रकारचा आहे. याचा विचार सायंकाळच्या वाऱ्यानें थंड झालेल्या डोक्यांनीं आपण करावा. सुरतेस मोडलेली राष्ट्रीय-

सभा सर्व पक्ष एकवटून होणें शक्य आहे किंवा नाहीं, हा प्रश्न आहे. राष्ट्रीयसभा हें राष्ट्राचें जीवन होतें. एकवीस वर्षांच्या अल्पवयी कायद्यांतून सुटली असतां राष्ट्रीयसभेस प्रौढता आल्याबरोबर तिजवर असा प्रसंग गुजरावा, ही दुःखाची गोष्ट आहे. राष्ट्रीयसभा सुरतेस मोडली असली तरी माझ्या मतें हें संकट अपरिहार्य नाहीं. इतकेंच नाहीं, तर आपण सर्व पक्ष एकवटून समेटानें राष्ट्रीयसभा भरवूं शकतों असें सिद्ध केल्यास, आमच्यांत सौजन्य आहे, आमच्यांत सजीवपणा आहे आणि आमच्यांत देशप्रीति आहे, अशी जगाची खात्री होणार आहे. ज्या ठरावावर मी बोलत आहे त्यासंबंधानें पुष्कळशी जबाबदारी मजवर आहे, आणि ती ओळखूनच मी आज बोलत आहे. सुरतेस दुफळी झाली; आतां सर्व जातींच्या, धर्मांच्या, मतांच्या लोकांची सभा होईल कीं नाहीं हा प्रश्न आहे. १८५८ च्या जाहिरनाम्यांत सरकारानें जाहिर केलें कीं caste, creed किंवा colour जात, धर्म किंवा वर्ण या गोष्टी बाजूला ठेवून राज्यकारभार चालवूं. त्याचप्रमाणें जात, मत व धर्म या तिन्हीं उपाधींनीं न ग्रासलेलें असें राष्ट्रीयसभेचें धोरण असलें पाहिजे. जात, मत व धर्म यांतील भेदाभेद लक्षांत न आणतां सर्व माणसें राष्ट्राचे कार्याकारितां एक होतात, याचें नांव एकी व याचें नांव राष्ट्र. एकदां राष्ट्रीयसभेचें अध्यक्ष झालेले सर हेन्री कॉटन यांनीं आपल्या 'न्यू इंडिया' पुस्तकाचे प्रारंभीं अशाच आशयाचें विधान केलें आहे. देशांत भिन्न भिन्न समाज, भिन्न भिन्न व्यक्ति, भिन्न भिन्न मतें, ही असावयाचींच; हातांचीं बोटें जशीं सारखीं नसतात तसें हें असावयाचेंच; नाहीं तर मग त्या देशांत माणसें राहत नाहींत तर मेंढरें राहतात, असें ह्मणावें लागेल. राष्ट्र ह्मणजे एका धर्माचे, एका जातीचे, एका मताचे लोक, अशी व्याख्या नाहीं. आपलीं भिन्न भिन्न मतें सोडून लोक एक होतात तेव्हां त्यांस राष्ट्र ह्मणतात. बावीस वर्षें असें चाललें; पण दुर्दैवाची गोष्ट कीं, हें पांच सहा महिने विसरलें गेलें. हिंदुस्थानाचें कल्याण करण्याचा मक्ता एका जातीला, एका धर्माला किंवा एका मताला नाहीं. हें सर्वांचें काम आहे. देशकल्याण करण्याचा सर्वांस हक्क आहे. या बाबतींत कोणी दुसऱ्यांस दूर सारणें—कम अस्सल ह्मणणें—मूर्खपणाचें आहे. देशकल्याणाकरितां सर्व लोक प्रयत्न करीत आहेत. हा हक्क एकट्या मुसलमानांचा, एकट्या हिंदूंचा, एकट्या पारशांचा अगर एकट्या जैनांचा नाहीं. हा प्रश्न मूळ असा निघाला आहे कीं, आकुंचित स्वातंत्र्य मागणाऱ्या लोकांना पूर्ण स्वातंत्र्य मागणाऱ्या लोकांशीं संबंध ठेवणें अनिष्ट वाटूं लागलें. येथून खऱ्या अडचणीस सुरवात झाली आहे. या बाबतींतलें किल्मिष प्रथम मनांतून गेलें पाहिजे; तें मनांतून गेलें ह्मणजे एकी होईल. ह्मणून समेट घडवून आणण्यासाठीं कमिटी नेमण्याचा ठराव मी आपल्यांपुढें आणिला आहे. इंग्लंडच्या पार्लमेंटांत लिबरल आहेत, रॅडिकल आहेत, युनियनिस्ट आहेत. तेथें कोणी असें ह्मणत नाहींत कीं, अमुक एका पक्षाला पार्लमेंटांतून काढून द्या, हें तेथें चालणार नाहीं. ज्यांना लोकसत्तात्मक संस्थांचा अनुभव आहे, अशा लोकांचा असा अनुभव आहे,–त्यांचा असा नियम आहे–कीं अशा संस्थांतून सर्व पक्षांचे लोक घेतले पाहिजेत. त्यांत ज्या पक्षाचे बाजूनें बहुमत असेल त्या पक्षाच्या मताप्रमाणें निकाल होत असतो. इंग्लंडांत ज्या पक्षाकडे बहुमत असेल त्या पक्षाला राजा प्रधानमंडळ तयार करावयास सांगतो. एका पक्षाचें अगर राजाचें तिकडे चालणार नाहीं; अगर एका पक्षाचे बाजूनें बहुमत झालें ह्मणजे त्यास दुसऱ्या पक्षाला संस्थेंतून काढून देणें शक्य होणार नाहीं. लोकसत्तात्मक संस्थांचें वळण अद्याप आह्मांला लागावें तितकें लागलेलें नाहीं. कांहीं, आपले घरांत महाराला येऊं देणार नाहीं, असें ह्मणतात, त्याप्रमाणें आह्मी ज्यांना या बाबतींत महाराप्रमाणें लेखतों, त्यांना राष्ट्रीयसभेंत येऊं देणार नाहीं, असें ह्मणणें ह्मणजे घर व सार्वजनिक संस्था यांतील फरक न समजणें आहे. असें झाल्यास राष्ट्रीयसभा ही गोऱ्या अधिकारी वर्गाप्रमाणें (bureaucratic) होईल, ती लोकसत्तात्मक संस्था राहणार नाहीं. राष्ट्रीयसभेमध्यें पूर्ण स्वातंत्र्य मागणाऱ्या, अर्धें स्वातंत्र्य मागणाऱ्या, चतकोर स्वातंत्र्य मागणाऱ्या, मुळींच स्वातंत्र्य न मागणाऱ्या अशा सर्व पक्षांना बोलाविलें पाहिजे. हें कसें करतां येईल, हें ठरविण्याकरितां एक कमिटी नेमावयाची आहे. या ठरावावर एक उपसूचना येणार आहे. ठरावांत 'सर्व' पक्ष आहेत, त्यांतील 'सर्व' शब्द काढून टाकावा, अमर्याद स्वातंत्र्य मागणाऱ्या लोकांस राष्ट्रीयसभेंतून काढून टाकावें, अशी सूचना आपल्या पुढें येणार आहे! अमर्यादित स्वातंत्र्य असावें असें ह्मणणारे आह्मी काय या देशांतील नाहीं? आह्मीं राष्ट्रीयसभेंत नसावें, असें ह्मणण्याचा हक्क कोणाला आहे? हे कोण सांगणार? आज हा पक्ष लहान असेल, पण पुढें तो मोठा होईल आणि दुसरा पक्ष कदाचित् धुळीस मिळेल. दुसऱ्या पक्षाला आंत न घेण्याची एवढी घमेंड कशाला? या पक्षास काढून टाकल्यास ती 'राष्ट्रीयसभा' राहणार नाहीं. सर्व पक्षांना खुला दरवाजा असला पाहिजे. सही करा मग आंत घेऊं, असें राष्ट्र ह्मणूं शकत नाहीं. बाबू बिपिनचंद्र पाल व बाबू अरविंद घोष हे ज्या पक्षांत आहेत–व ज्यांत मी आपला अंतर्भाव करून घेतों—त्या पक्षाला बाहेर ठेवा, असें ह्मणतां यावयाचें नाहीं. आपल्यांपैकीं तरी कोणी ह्मणेल असें मला वाटत नाहीं. कन्व्हेन्शनमध्यें मुसलमानांना सवलत आहे, पण राष्ट्रीय पक्षाकरितां मात्र सवलत नाहीं, हें काय? या पक्षाला मांडवाबाहेर ठेवून जे स्वतः मांडवांत जेवतात, ते आपल्या पोरांना घराबाहेर ठेवून स्वतःच शिजविलेलें अन्न निर्दयपणानें खातात, असें ह्मणावें लागेल. हिंदुस्थानांतील सर्व लोकांनीं बंधुभावानें हातांत हात घालण्यास राष्ट्रीयसभेच्या मंडपासारखी दुसरी जागा नाहीं. स्वातंत्र्यदेवीच्या मंदिरांत जाण्यास कोणास मज्जाव करूं नका. राष्ट्रीयसभा हें हिंदूंचें देऊळ नव्हे, ही मुसलमानांची मशीद नव्हे, हें जैनांचें मंदिर नव्हे, हें मवाळांचें घर नाहीं, किंवा ही जहालांची जहागीर नाहीं; हें या सर्व लोकांचें घर आहे. पाहिजे तर या घरांतील एक खोली घेऊन

त्यावर एका पक्षानें आपलें नांव लिहावें, आपली जागा आंखून घ्यावी; पण सर्वांना या एका घरांत राहण्याचा हक्क आहे. अशा गोष्टींत जर कोणी निर्बंध घालील—व त्यास जर आपण संमति द्याल—तर देश बुडाला म्हणून समजावें. 'इंग्रज नको' असें म्हटल्याबरोबर कित्येकांना भीति वाटते. पण मग बाप मेल्यावर बापाची इस्टेट मागतां तेव्हां भीति वाटते कां? बाप मेला म्हणून त्याची अर्धी इस्टेट स्वर्गाला पाठवाल काय? कातडी बचावण्याकरितां तुम्ही हें करीत असाल तर तें व्यर्थ आहे. (Faith and Aspirations) अंतिम साध्य व महत्वाकांक्षा हीं पिनल-कोडाच्या बर आहेत; तीं पिनल-कोडाच्या मर्यादेंत येत नाहींत, असें खुद्द मोर्लेसाहेब म्हणतात. जो अंतिम हेतु डोक्यांत असेल तो साध्य करून घेण्यासाठीं योजिलेले उपाय पिनल-कोडांत येतात. पिनल-कोड योजिलेल्या उपायांस लागूं आहे; मनोविकारांच्या पराकाष्ठेला पिनल-कोड लागत नाहीं. मीं मागें उदाहरण दिलें होतें, त्याप्रमाणें 'मी हिंदुस्थानचा बादशहा होईन' अशी महत्वाकांक्षा मनांत धरली तर ही महत्वाकांक्षा कायदा व नीति याला धरून आहे. 'एडवर्ड बादशहाला तक्तावरून ढकलून देऊन मी बादशहा होईन' असें जर मी म्हणूं लागलों तर मात्र तो राजद्रोह होईल. 'मी ब्रह्म आहें' असें जर म्हणतां येतें तर 'मी बादशहा होईन' असें म्हणणें, ही किती लहान पायरी आहे? 'मी ब्रह्म आहे' असें म्हणणारास गणपतीच्या, खंडोबाच्या, म्हसोबाच्या उपासकांत मिसळूं देऊं नये काय? योगसामर्थ्यांत कांहीं व्यत्यय झाला म्हणजे त्याला राजकुलांत जन्म प्राप्त होतो. समजा कीं, मी योगसामर्थ्यानें अशा रीतीनें हिंदुस्थानचा राजा झालों तर तें कायदेशीर होणार नाहीं काय? समजा, बादशहानें मला दत्तक घेतलें, तर मग मी पुढें बादशहा होईन. मग तें काय बेकायदेशीर झालें? कोणती हि गोष्ट ज्याच्या त्याच्या कर्तबगारीवर अवलंबून आहे. कोणाला म्हसोबाची भक्ति करून च मोक्ष मिळवावयाचा असतो. मी लक्षाधीश होणार म्हटलें, म्हणजे चोरी च करणार असें होत नाहीं. जे स्वातंत्र्यवादी आहेत ते चांगले जाणते, सूज्ञ आहेत. काय इष्ट आहे, काय अनिष्ट आहे, हें काय त्यांना समजत नाहीं? स्वातंत्र्यवादी लोकांइतकी आपली दूरदृष्टि पोहोंचत नसली तर त्यांना हांकलून देणें देशद्रोहीपणाचें आहे. ज्याच्या त्याच्या कृतीचे परिणाम जो तो भोगील. ते राष्ट्रीयसभेला भोगावे लागणार नाहींत. भिणाऱ्या, चांचपडत जाणाऱ्या लोकांची भीति निर्मूल आहे. तुमचें मत नसेल तर 'नाहीं' म्हणा; पण आमचे विचार आम्हांला सांगूं द्या. भवभूतीनें म्हटल्याप्रमाणें सूर्याच्या प्रकाशाचा कवडसा आरशावर पडला तर त्याचें परावर्तन होऊन प्रकाश वाढेल; मातीवर पडला तर कांहीं होणार नाहीं. माझ्या कणगुल्यांत मावेल अशी राष्ट्रीयसभा पाहिजे; तिची लांबी, उंची, रुंदी, परीघ, अधिक नको, असें म्हणतां येत नाहीं. कणगुल्यांतील सभा पाहिजे तर भरवावी, पण तिला राष्ट्रीयसभा म्हणतां येणार नाहीं. मागें मीं उदाहरण दिलें होतें त्याप्रमाणें, सर्व हिंदूंच्या सभेंत, शैव व वैष्णव हे जरी दोन निरनिराळे पंथ असले तरी येतात; आणि सर्व जगांत हिंदु, रशियन, वगैरे सर्व लोक येतील. ज्याला त्याला स्वतःचें घर आहे, पण 'टाउन हॉल' सार्वजनिक असतो. तसें ज्याला त्याला आपलें 'कोड' आहे पण राष्ट्रीय कामांत सर्वांनीं खांद्याशीं खांदा लावून लढलें पाहिजे. राष्ट्रीयसभा एकट्या मवाळांची किंवा एकट्या जहालांची नाहीं. एकानें दुसऱ्याला ढकलून द्यावयाचें, याचा उपक्रम सुरतेस झाला; त्याचा परिणाम काय झाला, हें दिसतें च आहे. तुम्ही म्हणाल "आम्ही निराळा यत्न करूं, तुम्ही निराळा यत्न करा" पण परिस्थिति फार कठीण आहे. हिंदुस्थानांतील सर्व लोकांना एका मोठ्या बलाढ्य अधिकारीवर्गाशीं—राजसत्तेच्या अधिकारमदानें धुंद झालेल्या बलवत्तर घमेंडखोरांशीं भांडावयाचें आहे. एका कोंपऱ्यांत एक लहानसा प्रयत्न, दुसऱ्या कोंपऱ्यांत दुसरा लहानसा प्रयत्न, अशानें यश येणार नाहीं. सर्वांवर आलेलें अभ्र गेल्यावर "मी आपला सैंपाक या खोलींत करूं कां त्या खोलींत करूं?" याचा विचार करा. जहाल व मवाळ यांच्यांतील वैर पांडव कौरव यांच्यांतील वैराइतकें तर खास नाहीं. चित्रसेन गंधर्वानें दुर्योधनाला पकडलें व तो त्याला नेऊं लागला, तेव्हां धर्मराजानें सांगितलें कीं, आम्ही आपआपसांत भांडूं, तेव्हां कौरव शंभर व आम्ही पांच; पण जेव्हां तिसऱ्याबरोबर प्रसंग येईल तेव्हां आम्ही एकशें पांच आहों! सध्यांचा काळ असा आहे कीं, आपण सर्वांनीं याप्रमाणें १०५ राहिलें पाहिजे. राष्ट्राचा प्रसंग असा आहे कीं, जगांतील अति बलाढ्य अशा अधिकारीवर्गाशीं टक्कर द्यावयाची आहे. जहाल, मवाळ, निम्मे जहाल, निम्मे मवाळ, ज्वलत जहाल, ज्वलत मवाळ, असें करून उपयोगी नाहीं. प्रत्येकानें गोवर्धन पर्वताला काठी लाविली पाहिजे. एखाद्याचा अंतिम हेतु अलग असला म्हणजे तो अस्पर्श झाला असें कोणत्याही शास्त्रांत सांगितलेलें नाहीं. राष्ट्रव्रत असें आहे कीं, तें पुत्रार्थ्याला पुत्र, मोक्षार्थ्याला मोक्ष देतें. जातीचा भेद प्रत्येक बाबतींत आणण्याची आपली पूर्वापारची वाईट खोड आहे; त्या जाती पुष्कळ झाल्या; राजकीय बाबतींत तरी आतां जाती करूं नका. जहालांच्या हातांतलें पाणी आम्ही घेणार नाहीं, जहालांनीं शिजविलेलें अन्न आम्ही खाणार नाहीं, असें म्हणूं नका. स्वातंत्र्यदेवीच्या हस्तानें हें अन्न पवित्र झालें आहे; हा सत्यनारायणाचा प्रसाद आहे; तो सर्वांनीं घ्यावा. तो न घेणारांस सत्यनारायणाचा प्रसाद न घेणाऱ्या इसमास जी शिक्षा होते ती होईल. आपण म्हणाल, हें 'अशक्य' आहे, पण नेपोलियन म्हणत असे कीं, माझ्या कोशांत 'अशक्य' हा शब्द नाहीं. राष्ट्राला अमुक गोष्ट अशक्य आहे, असें म्हणतील त्यांस इतिहास समजला नाहीं, असें च म्हटलें पाहिजे. अशक्य कांहींएक नाहीं. मन

कोतें, भित्रें, झालें आहे. गोऱ्या अधिकाऱ्यांनीं रागावूं नये म्हणून सारें भिणें आहे. गोरा अधिकारीवर्ग हि त्यांना आपल्याकडे ओढीत आहे. पण मोर्लेसाहेब सांगत आहेत कीं, चांदोबा मागूं नका; ते तुह्माला फार तर चहाचा पेला देतील किंवा आलेत म्हणजे बसायाला खुर्ची देतील, एवढेंच. हें लक्षांत ठेवा. रीस साहेबांनीं लिहिलेल्या पुस्तकावर टीका लिहितांना ' टाइम्स ऑफ इंडिया ' काय म्हणत आहे, तें पहा. तो म्हणतो, जहालांचा पक्ष मोडून टाकण्याकरितां मवाळ पाहिजेत; पण त्यांनीं आपलें अंतिम साध्य सोडून द्यावें. अंतिम साध्याबद्दलचा तंटा मालक पै हि देत नसतां यजमानाला लाख रुपये मागावे कां कोट रुपये मागावे, याबद्दलच्या भिक्षेकऱ्यांच्या तंट्यासारखा आहे. यजमान पै हि द्यावयास तयार नाहीं, उलट पुरभय्याकडून लाथा मारून हाकून देणार आहे. आणि इकडे त्यांच्याजवळ किती मागावें—लाख कां कोटी—याचा वाद माजविणें, यासारखा अंतिम साध्याकरितां तंटा करीत बसणें मूर्खपणाचें आहे. हा मूर्खपणा किती दिवस चालणार ? मतभेद राहतील च, पण एकमेकांच्या सहाय्याखेरीज राष्ट्रकार्य होणार नाहीं. ज्यांच्याशीं भांडावयाचें त्यांतील कोणी ' तुह्मांला दुसऱ्यापेक्षां प्रेमानें वागवूं ! ' असें म्हणूं लागला तर त्याला हातभर मागें सारा—त्याच्या बोलण्यानें मोहून जाऊं नका. गोऱ्या अधिकारीवर्गाची घट्ट मूठ सैल करावयाची आहे, तेव्हां या मुठीचें एक बोट जहालांनीं सैल केलें, तर दुसऱ्या पक्षानें दुसरें बोट उघडलें पाहिजे व मूठ मोकळी केली पाहिजे. मग निरनिराळ्या चोक्यांत सैंपाक हवा तर करा; पण सध्यां लढाईचा काल आहे. यावेळीं एक च अन्न खाल्लें पाहिजे. (ठराव वाचून दाखवून रा. टिळक म्हणाले कीं,) या निरनिराळ्या पक्षांना संभाळून काम कसें करावें, असा प्रश्न येईल तर युनैटेड स्टेट्स् कडे पहा. ज्यांत निरनिराळे पक्ष एक होतात, त्यास च राष्ट्र म्हणत असतात. दुसरी एक सूचना अशी आहे कीं, कलकत्त्याच्या ठरावास पाया समजून राष्ट्रीयसभेचें काम पुढें चालविण्याकरितां नव्या पक्षानें जी कमिटी नेमिली आहे ती, आणि कन्व्हेन्शन यांनीं आपलें म्हणणें दे. दादाभाई नौरोजी यांजपुढें प्रथम मांडून, ते सांगतील तसें करावें; हें मला मान्य आहे. पण माझें म्हणणें येवढें च कीं, कमिटीला अशा रीतीनें बांधून टाकूं नका; साधन, उपाय व मार्ग या संबंधाचा भाग गौण आहे, ज्याला जो मार्ग सोपा वाटेल तो तो पत्करील. कमिटीवर आपण काम सोंपवावें. ज्या अध्यक्षांनीं आपल्या या सभेचें काम आज चार दिवस इतक्या सौजन्यानें व विद्वत्तेनें केलें, त्यांना बिकट मार्ग कोणता व सुलभ मार्ग कोणता हें समजत नाहीं काय ? या प्रमाणें दोन सूचना आपल्या पुढें येणार आहेत, त्यासंबंधानें सावध रहावें. कोणी म्हणतील, हा प्रांताचा प्रश्न नाहीं, हा राष्ट्राचा प्रश्न आहे. होय; हा राष्ट्राचा प्रश्न आहे. पण आह्मी राष्ट्राचे अवयव आहोंत. डोळ्याला दुखापत झाली असतां, हातानें त्याला औषध घालूं नये, असें म्हणत असाल तर मग हा ठराव प्रांतानें घेऊं नये. असा प्रयत्न करण्याचा आमचा हक्क आहे. पोट आणि अवयव या भक्त्यांतील गोष्टीप्रमाणें आह्मी एक झालें पाहिजे. नाहींतर सर्व शरीर मृत होईल. जहालांशीं तुटून वागल्यानें आपल्याला हक्क मिळतील, असा जर ' मवाळ ' असें ज्यांना म्हणतात त्यांचा समज असेल तर तो फुकट आहे. खरोखर जर हक्क त्यांना मिळत असतील तर ते आह्मांला पाहिजे आहेत. पण घोडा व हरिण यांची गोष्ट त्यांनीं विसरतां कामा नये. हरणाला हुसकवून लावण्याकरितां घोड्यानें आपल्या पाठीवर एकदां जें जीन घालूं दिलें, तें जीन घोडेस्वारानें त्याच्यावर कायमचें च केलें, इकडे लक्ष दिलें पाहिजे. आपल्यांतील दुहीनें इंग्रजांना आनंद झालेला आहे, पण ते कोणाला कांहीं देणार नाहींत. इंग्रजी गोड गोष्टी ऐकून भुलूं नका. एकीचें महत्व न समजणें हें मूर्खपणाचें आहे. सर्वांचा समावेश राष्ट्रीय सभेंत झाला पाहिजे. मत बाजूला ठेवून देह तेवढा घेऊन आमच्याजवळ या, असें म्हणणें ठीक नाहीं. डॉ. राशबिहारी हे गेल्या राष्ट्रीयसभेचे अध्यक्ष आहेत, असा बंगाल्यांत बूट निघाला आहे. सुरेंद्रनाथ बाबूंनीं कन्व्हेन्शनमध्यें अशी सूचना केली होती कीं, डॉ. घोष यांनीं अध्यक्ष या नात्यानें पुनः राष्ट्रीय सभा बोलवावी. पण सुरेंद्रनाथासारख्या देशभक्तानें केलेली ही विनंति हि मान्य करण्यांत आली नाहीं. पण समेटानें सर्व पक्षांची राष्ट्रीयसभा भरविणें अवश्य आहे, तेव्हां या ठरावास आपण आपली संमति द्याल अशी मला आशा आहे.

The resolution was seconded by Mr. Bhausaheb Bhate and supported by Dr. M. M. Raeji of Surat.

To this Resolution Mr. S. D. Garud moved an amendment, that as there was a party which advocated Autonomous Government, it would not be advisable to have a Congress of all parties in the land. Mr. M. K. Apte seconded the amendment, which was also supported by Mr. B. R. Kotwal. Mr. B. G. Tilak made a few remarks in reply to the amendment. Then Mr. Chitale of Nagar further moved an amendment that the whole question should be referred to the arbitration of Mr. Dadabhoy Navroji. Mr. S. D. Garud seconded. Mr. Tilak having replied, the amendments were put to vote and lost. The original proposition was carried by Majority, only five delegates voting against it.

The President adjourned the Meeting till the next day.

FOURTH DAY'S PROCEEDINGS.

(30th April 1908)

The President called upon Mr. Damodar Bapusa (Yeola) to move the next Resolution.

EIGHTH RESOLUTION.

SUMMET SHIKHAR.

That this Conference views with alarm and dismay the proposed interference with the sacred character of the Summet Shikhar Hills by permitting the erection of residential and other buildings thereon and enters its emphatic protest against such interference with long established religious rights.

Mr. Damodar Bapusa said:—

जैन या देशाचे असल्यामुळें त्यांच्या संबंधाचा प्रश्न प्रांतिक सभेनें घेणें जरूर आहे. १८५८ च्या जाहिरनाम्यांत धार्मिक बाबतींत हात न घालण्याबद्दल वचन दिलें आहे, त्याविरुद्ध हें वर्तन आहे. राणीसाहेबांच्या निधनोत्तर त्यांचा जाहिरनामा अशक्य सनद ह्मणणें अगदीं अयोग्य आहे. असें जाहिर करण्यानें लार्ड कर्झन हे असत्य बोलणारे कीं, आशिआटिक लोक खोटें बोलणारे, याचा आपोआप उलगडा होतो. जैन अगदीं गरीब. त्यांच्या धार्मिक समजुतीस धक्का बसत आहे. श्रीशैल मल्लिकार्जुन अथवा गिरीःयावर जागा चांगली असल्यास तेथें हि बंगले होतील. आह्मी या टेंकडीस प्रदक्षिणा घालतों व आह्मी प्राणीसंहाराविरुद्ध आहों तेव्हां आमच्या प्रदक्षणेच्या आड हे बंगले येतील व तेथें प्राण्यांचा संहार होईल. कलकत्ता हायकोर्टाचे सर चंद्रमाधव घोष यांनीं या बाबतींत जैनास अनुकूल असा निकाल दिला आहे. तीन टेकड्यांपैकीं, मधील टेंकडी विकत घेण्याविषयीं अथवा भाडेपट्ट्यानें घेण्यास आह्मांस सांगण्यांत येत आहे. हा चौदा लाख जैनांवर अन्याय व जुलूम होत आहे. अंतःकरणास पीळ पडत आहे, ह्मणून आह्मी बोलत आहों. मुसलमानांनीं देवळें पाडलीं, तरी तेथें त्यांनीं ईशपूजेकरितां आपल्या मशिदी बांधिल्या; परंतु हल्लींचा प्रकार कांहीं विपरीत च आहे. आमचे अर्ज, तारा, डेप्युटेशन यांचा निकाल निराशेचा झाला. जैनांनीं या वेळीं अशस्त्र प्रतिकाराचा उपयोग करावा. त्यांनीं आपली मूळची वाणिज्यवृत्ति सोडली. ते आतां राली ब्रदर्स वगैरेचे गुमास्ते झाले आहेत. या लोकांनीं स्वदेशी चळवळींत पुरस्कार घेतला पाहिजे.

Mr. Balchand Hirachand of Malegaum, while seconding, said:—

अध्यक्ष महाराज व बांधवहो ! माझे मित्र रा. दामोदरदास यांनीं जो ठराव आपलेपुढें ठेविला आहे, त्यास मी अंतःकरणपूर्वक अनुमोदन देतों. संमेत शिखर हें जैनांना किती प्रिय आहे, व या तीर्थावर जैनांची किती भक्ति आहे, याचें अनुमान करणें इतरांस कठिण आहे. प्रातःस्मरणांत आह्मी जैन लोक प्रथमतः

' समेत शिखर शत्रुंजय सार '

या वाक्यानें आरंभ करितों. कोणत्या हि मंगलकार्यांत ' समेत शिखर ' या पवित्र शब्दाचा आह्मी उच्चार करितों. ज्या ठिकाणीं आमचे परमपूज्य देवाधिदेव तीर्थंकर महाराज निर्वाणपदाप्रत पावले, तें स्थळ, नव्हे, त्या स्थळांतील प्रत्येक परमाणु, अत्यंत पूज्य व पवित्र असा आह्मी मानितों. त्या गिरीवर आह्मी कोणत्या हि प्रकारचें वाईट कृत्य करीत नाहीं. फार काय सांगावें, आह्मी तेथें थुंकत देखील नाहीं. उघड्या पायानें जातों, अशा ठिकाणीं इंग्रज बहादुरांच्या कृपेनें (!) आतां बंगले बांधले जाणार ! ज्या ठिकाणीं परम पूज्य तीर्थंकर महाराजांनीं योगसाधनें केलीं त्या ठिकाणीं आतां मांसाहारी प्राणी आपल्या सर्व चंबूगवाळ्यानिशीं तळ देणार ! वाटेल तीं कृत्यें तेथें होणार ! आणि तीं कृत्यें डोळ्यांनीं प्रत्यक्ष पाहून स्वस्थ बसण्याचा प्रसंग या काळीं यावा, यापेक्षां परम दुर्दैव तें कोणतें ? या कृत्याची बातमी ऐकल्यापासून प्रत्येक जैनाच्या अंतःकरणांत कल्लोळ उत्पन्न झाला आहे; प्रत्येक जैनाचें अंतःकरण पोळून जात आहे; आणि संतापानें प्रत्येकाची वृत्ति बेफाम होत चालली आहे.

झाल्या दीड-दोन वर्षांत जेव्हांपासून या बंगल्यांसंबंधीं बातमी लोकांत पसरली, त्या वेळेपासून प्रत्येक जैनाच्या बायकापोरांत देखील अतिशय दुःख पसरलें आहे. फार काय सांगावें, आमचे साधुलोक जे अत्यन्त शांतताप्रिय व दया हा च ज्यांचा प्रधान गुण, त्यांच्या अंतःकरणांत देखील किती संताप उत्पन्न झाला आहे, हें प्रत्यक्ष पाहिल्यावांचून समजणें कठिण आहे. लोकांनीं अर्जांचीं आणि तारांचीं भेंडोळीं सरकारच्या पुढें टाकून करुणा भाकिली, परंतु ते सर्व अर्ज व तारा कचऱ्याच्या टोपल्यांत पडून, कांहीं गोरकायांचे कोड पुरविण्यासाठीं १५ लाख जैनांच्या ओरडण्याकडे दुर्लक्ष करून, अखेर बंगले बांधण्याचा हुकुम सोडला. (धिःकार)

महंमदीधर्मी लोक धर्मांच्या कामीं फार अनुदार असतात, दुसऱ्याच्या धर्मांत नेहमीं ढवळाढवळ करूं इच्छितात, असें सांगण्यांत येतें; इंग्रज लोक मात्र अत्यन्त उदारपणाचें तत्व अंगिकारून कोणाच्या हि धर्माच्या आड येत नाहींत, असें जाहिरनामे लावून सांगण्यांत येतें; त्या च इंग्रज लोकांनीं हीं कृत्यें करण्यास तयार व्हावें ही फार लाजिरवाणी गोष्ट आहे. या तीर्थासंबंधीं अकबर बादशहांनीं आमचे पूज्य मुनी श्री हीर विजय सुरी यांना एक सनद करून दिली आहे. त्यांतील महत्वाचा भाग आपणांस वाचून दाखवितों.

"...................पहाड जो कि बंगालमे है वह सभी पूजाकी जगह और पहाडके नीचेकी जगह जो मेरे राज्यमे है चाहे किसी ठिकाने जैन श्वेतांबरके आचार्य हीर विजय सुरीको देनेमे आई है, हकीकतमे ये सभी जगह जैन श्वेतांबर धर्मवालोंकी है, जबतक सूर्यसे दिन और चांदसे रात रौशन रहे तबतक इस फुरमानका हुकम जैन श्वेतांबर धर्मके लोगोमे चांदकी तरह प्रकाशमान रहे, कोई आदमी इनको हरकत न करे, कोई इन पहाडोपर नीचे चारो तर्फ पूजाकी जगह और तीर्थकी जगह जानवर कोन मारे, इस हुकमपर अमल करे. इस हुकमसे न फिरे, नयी सनद न मांगे, लिखा तारीख ७ मी माहे उर्दीबहेस मुताबिक माहे रबीउल अवल सने ३७ जुलसी"

अशा प्रकारची सनद प्रत्यक्ष हजर असतां इंग्रज लोक ह्मणतात कीं, ही सनद बनावट आहे. जे लोक राजनिष्ठेंत आजपर्यंत अग्रस्थान मिळवीत आहेत, जे लोक एका अति क्षुद्र कीटकास देखील दुखविण्यास तयार नाहींत, सत्यापासून ज्यांच्या धर्माची उत्पत्ति, त्या लोकांस ह्मणावें कीं, तुह्मीं खोटा दस्तैवज केला आहे, ही अत्यंत बेशरमपणाची गोष्ट आहे. (धिःकार, धिःकार)

आतांपर्यंत जैन लोक आपल्या व्यापाराबाहेर जगांत काय चळवळ चालूं आहे, इकडे बिलकूल लक्ष देत नव्हते; राजकीय चळवळींत शिरणें मोठा दोष समजत होते; अशा लोकांस सरकारनें आपण होऊन जागें केलें आहे. आह्मी जे मवाळांतले मवाळ ह्मणवीत होतों, त्या आमची राजनिष्ठा सरकारनें आपण होऊन कमी करण्याचा प्रसंग आणून दिला आहे.

आमच्यांतले पुढारी आणखी कांहीं कायदेशीर फिर्यादी वगैरे करणार आहेत. ते कांहीं हि करोत. त्यांच्या परीनें त्यांच्या रीतीप्रमाणें ते प्रयत्न करितात तें ठीक आहे. प्रत्येक जैन मनुष्यानें मात्र यासंबंधीं आपणास काय करितां येईल याचा विचार करणें जरूर आहे. मी माझ्या मनास विचारितों कीं, ज्या तीर्थास तूं एवढें पूज्य मानितोस, त्या तीर्थाबद्दल तूं काय केलें आहेस ? याचें उत्तर मला नकारार्थी च द्यावें लागणार, ही लाजिरवाणी गोष्ट आहे. मी ह्मणतों कीं प्रत्येक जैन मनुष्यानें या तीर्थासाठीं इंग्रजी मालास बहिष्कार घातला पाहिजे. (टाळ्या, वंदेमातरम्) इंग्रज लोकांशीं भांडावयाचें ह्मणजे बहिष्कार अस्त्राशिवाय दुसरें निर्विवाद साधन नाहीं. या अस्त्राचा उपयोग आह्मीं केला ह्मणजे आमचें सर्वस्व कल्याण आहे. आमचा देश, आमचा धर्म, आमचा व्यापार, सर्व या बहिष्कारयोगानें च तरावयाचा आहे. स्वदेशी मालास उत्तेजन देणें हें प्रत्येक आर्यावर्तवासियाचें कर्तव्य आहे. (टाळ्या) बांधवहो ! आपण हिंदु असा, मुसलमान असा, खिस्ती असा, अगर जैन असा, आपणांस आपला धर्म अत्यन्त प्रिय आहे. आज जैन लोकांवर संकट आहे, उद्यां दुसऱ्या धर्माच्या लोकांवर कां नाहीं येणार ? आपल्या सर्वांच्या अंगांत एका च भूमातेचें रक्त खेळत आहे, त्या अर्थी आमच्या या संकटसमयीं आह्मांस आपल्या सहानुभूतीची अपेक्षा असणें वाजवी आहे. ती सहानुभूति आपण आह्मांस देऊन बहिष्कारयोगाचा उपयोग अंतःकरणपूर्वक कराल अशी आह्मांस आशा आहे. (टाळ्या.)

हल्लीं देशांत चोहोंकडे गाजून राहिलेल्या स्वदेशी चळवळीस जैन लोकांचें पाहिजे तसें पुष्टिकरण नव्हतें, तें सरकारच्या या कृत्यामुळें खास मिळेल यांत शंका नाहीं. स्वदेशी चळवळीचें हें मोठें भाग्य आहे. ही चळवळ परमेश्वरास देखील मान्य आहे असें ह्मणण्यास हरकत नाहीं.

बांधवहो ! या एका जैनतीर्थासाठीं सर्व मिळून बहिष्कारयोगाचा अवलंब करावा व त्यांत हि

जैन लोकांनीं तर अत्यन्त कळकळीनें हें व्रत पाळावें अशी वारंवार प्रार्थना करून मी आपली रजा घेतों. (टाळ्या) (वंदेमातरम्)

In giving his support, Mr. Munsi Gulam Mahmad Ishki of Nagar remarked:—

सर्व हिंदी लोकांचें रक्तमांस एक आहे. सान्यांचा आत्मा एक आहे. सबब मी मुसलमान असून हि यास संमति देत आहे. आज जैनांवर जो प्रसंग तो च उद्यां आह्मांवर हि येईल. सबब मी या ठरावास आपली संमति देत आहे.

The President called upon Mr. B. G. Tilak to further support the Resolution. Mr. Tilak said:—

यापूर्वी झालेल्या भाषणांत या प्रश्नासंबंधाच्या मुख्य गोष्टी आल्या आहेत. हा अन्याय होत आहे, याबद्दल हंसावें कीं रडावें! परकीय राजसत्ता न्यायावर उभारलेली असेल तर च ती टिकेल, असें लार्ड कर्झन सांगत आहेत. इतिहासाचें हि असें च ह्मणणें आहे. याकरितां च ९ वी लॅन्सर पलटण कमी करण्यास लार्ड कर्झन तयार झाले. इंग्रजांस राज्य कायम राहावें असें वाटत असेल तर लोकांच्या समजुती व धर्म ह्यांस मान दिला पाहिजे. भारतवासियांस एकराष्ट्रीयत्वाची कल्पना नसल्यामुळें इंग्रजांचा ह्या देशांत प्रवेश झाला व राज्य चाललें आहे. आतां एकराष्ट्रीयत्वाची कल्पना वाढत आहे; तेव्हां अन्याय करूं लागल्यास राज्य ढासळेल असा इषारा या ठरावानें आह्मी देत आहों. आजपर्यंत व्यापाराच्या अन्यायाचा प्रश्न या जैन व्यापान्यांस झोंबत नव्हता. धर्माच्या प्रश्नानें त्यांच्यामध्यें चळवळ उडाली. सरकार एकराष्ट्रीयत्वाच्या कल्पनेस या अन्यायपरंपरेनें मदत करीत आहे. इंग्रजांच्या अन्यायाचा घडा भरविण्यास याची मदत होईल. 'विनाशकाले विपरीत बुद्धि" असा हा प्रकार होत आहे. मुसलमानी धर्म व ख्रिस्ती धर्म इतर धर्मास खोटें मानतात. मुसलमानांनीं धर्मांत हात घातला, त्यानें त्यांचें राज्य बुडालें. धर्माच्या बाबतींत हात घालावयाचा नाहीं, असें तरव राणीसाहेबांच्या जाहिरनाम्यांत सांगितलें आहे तें योग्य आहे. संमेत शिखरजी ज्या ठिकाणीं आहे तेथें मशीद असती तर सरकार हें काम न करतें जैन गरीब, ह्मणून त्यांच्यावर असा जुलूम करणें इष्ट नाहीं. शिवाजीराजे अगर अकबर यांनीं अन्यधर्मीयांवर जुलूम केला नाहीं. धार्मिक अन्याय सुरू झाल्यामुळें इषारा देण्याकरितां हा ठराव आहे. राजद्रोहाचा किंवा अधिकारीद्रोहाचा हा ठराव नाहीं. कुकर्माचा परिणाम केव्हां हि सोसावा लागतो. ही चूक सुधारली गेली नाहीं तर ईश्वरी न्यायाचा परिणाम सोसावा लागेल.

The Resolution was put to vote and carried unanimously.

NINTH RESOLUTION.

BOYCOTT MOVEMENT

Having regard to the fact that the people of this country have little or no voice in its administration and that their representations to the Government do not receive due consideration, this Conference accords its approval to this Boycott Movement as inaugurated in Bengal and urges its extension to this Presidency, in such form and manner as circumstances might require, partly as a means of drawing the attention of the authorities to the peoples' grievances and partly as a measure of economic protection.

Mr. N. P. Patankar, in moving the Resolution, said:—

या देशाच्या कारभारांत लोकमतास अवकाश नाहीं व लोक जेव्हां आपलें मत कळवितात तेव्हां त्यांची योग्य दाद लागत नाहीं. सबब प्रसंगीं, या अस्त्राचा उपयोग बंगाल्याप्रमाणें या इलाख्यांत हि करावा. औद्योगिक उन्नति घडवून आणणें, अन्यायाकडे अधिकान्यांचें लक्ष वेधणें, हें कार्य बहिष्कारानें करतां येईल. हा प्रश्न दोन वर्षे लोकांपुढें आहे. ४०।५० वर्षे आपण अन्यायाची दाद लावण्याची खटपट करीत आहों. अर्ज पाठविल्यास दाद ताबडतोब लागेल असें प्रथम वाटे. येथील अधिकारी ऐकणार नाहींत, सबब विलायतेंत दाद मागावी, अशी पुढें कल्पना निघाली. पार्लमेंट व इंग्लडांतील मतदार यांच्याकडे दाद मागावी, अशी हि एक कल्पना नंतर लोकां पुढें आली. इंग्रजी

न्यायदेवता सरळ मार्गाचा अवलंब करणारी आहे, असा विश्वास, विलायतेंत चळवळ करण्याच्या मुळाशीं होता. परंतु त्या चळवळीचें फळ मिळालें नहीं. दुसऱ्या राष्ट्रावर परकी राष्ट्र जेव्हां सत्ता गाजवितें. तेव्हां ती सत्ता न्यायावर अवलंबून नसते, तर expediency वर असते. आह्मी जितका जुलूम सोसण्यास तयार असतों, तितका तो आपल्या वाट्यास येतो. जें केलें तर चालण्यासारखें आहे तें करावें, ज्यास प्रत्यवाय नसेल तें करावें, हा व्यवहारांतला न्याय आहे. कोर्ट, धर्म, न्याय, तत्त्वें यांचा हा न्याय नव्हे. आह्मी जुलूम सोसावयास तयार नाहीं हें राज्यकर्त्यांचे निदर्शनास आलें ह्मणजे मग न्याय मिळेल. कोणतें हि ideal ठेवण्यास हरकत नाहीं; परंतु इंग्रजांचें शील आह्मांमध्यें पाहिजे.

तप्तेन तप्तमयसा घटनाय योग्यं। इंग्रज तप्त आहेत तेव्हां आपण तप्त झाल्यावांचून आह्माला साम्राज्याची जोड कशी होणार? इंग्रजांचें ओज अंगीं आल्यावर मग काय पाहिजे तें करा. People get rule which they deserve राज्यसत्तेचे अन्याय दररोज होतांना आपण काय करतों आहोंत हें पहा. बहिष्कार व स्वदेशी मान्य नसेल तर दुसरें कोणतें अस्त्र आपण सुचावतां तें सांगा. अन्यायाचा प्रतिकार न करतां आपण तो निमूटपणें सोसणार काय? स्वदेशी, passive resistance, हीं अन्यायाच्या प्रतिकाराचीं साधनें आहेत. अरिहिंसा न करितां विजय मिळविण्याचें हें अस्त्र आहे शस्त्रें नाहींत ह्मणून स्वस्थ बसावें कीं काय? फाशीची शिक्षा झालेल्या कैद्याप्रमाणें हताश होऊन बसणार कीं काय? सुधारणा ह्मणजे संकटांतून निघण्याची तोड. आह्मी जर मनुष्यें आहोंत, तर संकटांतून सुटण्याची तोड आह्मांस सुचली च पाहिजे. आतां आह्मांस तोड काढतां येत नसेल तर, आह्मी मनुष्यें नव्हत. आह्मी पिंजऱ्यांत आहोंत, तोफांच्या घेरांत आहोंत, हें खरें, तरी तोड निघाली च पाहिजे. पूर्वी तोडी निघाल्या आहेत. हल्लींच्या परिस्थितींतून निघण्याकारितां बहिष्कार हें साधन आहे. सर्व तऱ्हेचे अर्ज केले तरी उपयोग होत नाहीं. सत्ताधाऱ्यांचे कान पोटापाशीं आहेत. तेव्हां पोटाला, व्यापार बंद करून, चांगला चिमटा घेतला तर लगे च जागे होतील. निश्चय इतका झाला पाहिजे कीं, कापड न मिळेल तर वस्त्रहीन हि राहूं. आपल्यावांचून कोठें अडेल हें पाहून तेथें अडून बसलें पाहिजे. दुर्बळास हें एक च साधन आहे. आह्मीं आमच्या वागणुकीस देशाभिमानाचें माप लाविलें पाहिजे. देशनिष्ठपणा हा गुण आमच्या अंगीं प्रथम बाणला पाहिजे. सन १९०६ सालच्या जुलई महिन्यांत एके ठिकाणीं बोलतांना चेंबरलेन यांनीं पुढील उद्गार काढले आहेत:—
While I have every respect for foreign peoples—Germans, Frenchmen, Americans and so on—and I want to keep on good terms with all of them, if it is to be a question whether they are to be employed, or a Briton, well, *I am all in favour of the Briton;* I am not content to see those gentlemen come here and take bread out of your mouth by sending their products here, while if we try to return the compliment by sending anything to them, they close the doors in our faces, and will not allow us to send anything in return. My object is to do to foreigners as they do to us. My policy for the Empire is "Each for all and all for each."

हा आपलपोटेपणाचा भाग नाहीं. देशाच्या हितसंबंधाचा आहे. कुटुंबदृष्टीनें पाहण्याचा हा प्रश्न नव्हे. जुलूम करणाऱ्यांस मदत न करणें हें प्रधान तत्त्व आहे. आपलें कर्तव्य या तऱ्हेनें करतांना मरण आलें तरी हरकत नाहीं. आह्मी कर्तव्य न करितां राहिलों, तर बैलाप्रमाणें काम करणारे गुलाम राहूं.

Mr. S. K. Damle seconded the resolution and said:—

परमपूज्य अध्यक्ष साहेब आणि सभ्य गृहस्थहो:—'स्वदेशी' या विषयावरील ठराव ज्या वक्त्यांनीं या सभेपुढें मांडला, त्या च वक्त्याकडून 'बहिष्कारा' बद्दलचा हि ठराव या परिषदेपुढें मांडण्यांत आला ही योग्य च गोष्ट झाली. परंतु स्वदेशी व बहिष्कार या दोन विषयांमध्यें कांहीं बाबतींत जमीन अस्मानचें अंतर आहे. 'स्वदेशी' हा विषय किंवा 'स्वदेशी' वरील ठराव, हा निरुपद्रवी असून, 'बहिष्कारा' वरील ठराव मात्र बरा च उपद्रवी आहे. असला उपद्रवी ठराव हिंदु लोकांसारख्या सत्वशील लोकांनीं पास करावा कीं नाहीं याबद्दल कांहीं लोकांच्या मनांमध्यें संशय आहे. परंतु, सर्व च गोष्टींमध्यें सत्वशीलपणाचें वर्तन ठेवण्याची वाईट खोड लागल्यामुळें च आपल्या देशाला वाईट दशा प्राप्त झालेली आहे. हिमालयांत बसणाऱ्या साधूंनीं किंवा योग्यांनीं नेहमीं सत्वस्थ राहणें योग्य होय. परंतु व्यवहारांतील माणसांनीं व्यवहारज्ञ माणसासारखें च वागलें पाहिजे, फाजील सत्वशीलपणा धरून उपयोगी नाहीं. 'ये यथा मां प्रपद्यंते तांस्तथैव भजाम्यहं' या गीतावाक्याप्रमाणें आपल्या राज्यकर्त्यांशीं राज्यकर्त्यांच्या मार्गांनीं च भांडलें पाहिजे. आपले इंग्रज राज्यकर्ते कांहीं सत्वशील नाहींत, मग आह्मीं च त्यांच्याशीं सत्वशीलपणानें कां वागावें हें मला कळत नाहीं.

रा. पाटणकर ह्मणाले कीं, आपले राज्यकर्ते 'तप्त' लोक आहेत. मी आपल्या राज्यकर्त्यांचें दुसऱ्या एका प्रकारानें वर्णन करितों. 'जॉन बुल' हा मद्द प्राणी आहे. त्याला धरून बरा च हलविल्याशिवाय त्याच्या डोळ्यांवरील झोंप किंवा धुंदी जात नाहीं. प्रत्यक्ष इंग्रज स्त्रियांना मतदारांचे हक्क पाहिजे आहेत, ते त्यांना सत्वशील मार्गानें मिळत नाहींत. अडवणुकीचा मार्ग स्वीकारणें, पार्लमेंटामध्यें जबरदस्तीनें शिरणें व ओरडणें, असे दांडगाईचे प्रकार खुद्द इंग्लंडमधील बायकांना करावे लागतात. इंग्लंडांतील पंधरा पंधरा सतरा सतरा वर्षांच्या पोरी या चळवळीमध्यें तुरुंगांत जाण्यास तयार आहेत. मग इंग्लंडांतील पोरींपेक्षां हि जास्त मवाळपणानें आपण वागावें असा कोणाचा अभिप्राय असेल काय? कांहीं लोकांचें असें ह्मणणें पडतें कीं, बंगालची फाळणी झाली तर बंगालनें पाहिजे तर बहिष्काराचा अवलंब करावा; परंतु आपल्या या महाराष्ट्रामध्यें हि लोकांचें ह्मणणें पायाखालीं तुडविण्यासारखे प्रकार सरकारनें केले नाहींत काय? जमीनमहसुलाचा सन १९०१ चा नवीन कायदा पास झाला तेव्हां च बहिष्कारासारखा थोडा जालीम उपाय अमलांत आणावयास पाहिजे होता. आजपर्यंत स्थानिक सरकारनें पास केलेला कायदा वरिष्ठ सरकारनें किंवा व्हॉइसरॉयानें नामंजूर केला असें उदाहरण हिंदुस्थानच्या इतिहासामध्यें क्वचित च दाखविण्यांत येईल. १९०१ चा मुंबई इलाख्यांतील जमीनमहसुलाचा आक्ट पास झाला, तेव्हां मेथा, गोखले, यांजसारखे बडे लोक वूट आपटीत कौन्सिलांतून त्वेषानें बाहेर पडले. परंतु बूट आपटण्याच्या त्वेषाला कोणीं भीक घातली नाहीं. मवाळांच्या त्वेषाचा निरुपयोगीपणा त्या प्रसंगीं चांगला च दिसला. आतां मी एक दुसरें उदाहरण सांगतों. गुदस्त सालीं पंजाबांत "लँड कालोनायझेशन ॲक्ट" पास झाला. अर्ज, विनवण्या, वगैरे सर्व प्रकार व्यर्थ गेले. परंतु लाला लजपतराय यांच्या चिथावणीनें या कायद्यानें संतप्त झालेले शीख सरकारविरुद्ध उठणार अशी दुसती धास्ती सरकारला पडल्याबरोबर व्हॉईसरॉय साहेबांनीं आक्ट रद्द केला. कायदेशीर चळवळीच्या पाठीमागें कांहीं जोर आहे असें कळल्याशिवाय सरकार वठणीस येणार नाहीं. खाकेमध्यें बडगा असला ह्मणजे प्रतिस्पर्ध्याला बडग्याचा धाक असतो. बहिष्कार हा खाकेंतील बडगा आहे. बडगा खाकेमध्यें बाळगणें यांत गैरकायदेशीर कांहीं नाहीं. महाराष्ट्रानें नेहमीं बंगालच्या पाठीमागें च रखडावयाचें, यांत पुरुषार्थ नाहीं. सर्व देशानें बहिष्काराचें अवलंबन करण्याची वेळ आलेली आहे. भीक मागण्याचे दिवस गेले. 'लिबरल' एवढ्या नांवाला भुलून 'लिबरल' प्रधानमंडळ आपल्याला हक्क देईल असा समज होता, तो पार नष्ट झाला आहे. बनारस येथें कांग्रेस झाली तेव्हां 'मोर्ले' साहेबांचें नांव निघालें कीं अगदीं टाळ्यांचा कडकडाट होत असे. तेव्हां आमच्यांतील फार मोठमोठ्या लोकांना हि वाटे कीं, मोर्ले साहेब स्टेट सेक्रेटरी झाले कीं हक्कांचें गांठोडें इकडे येणार. दुसरे, बर्क, डिलेरो यांचीं चरित्रें लिहिण्यांत निपुण असलेल्या पंडिताबद्दल आदरबुद्धि असणें स्वाभाविक आहे. बनारसला इतर मोठ्या मंडळीबरोबर मोर्ले साहेबांच्या नांवावरून मीं हि टाळ्या वाजविल्या, परंतु मोर्ले साहेबांनीं साफ सांगितलें आहे कीं, पुस्तकांतलें तत्वज्ञान वाचण्यापुरतें असतें. तुह्मी पुस्तकें वांचून परीक्षा द्या. माझीं पुस्तकें तुह्मी विकत घ्या. माझी कांहीं हरकत नाहीं. परंतु पुस्तकांतील तत्वें मी व्यावहारिक राजकीय प्रकरणामध्यें लावण्यास तयार नाहीं. खुद्द केरहार्डी देखील सेक्रेटरी झाले तर असें च ह्मणतील. तेव्हां कोणा हि इंग्रजाच्या शब्दावर विश्वास ठेवण्यांत हांशील नाहीं. तुमचा वाली विलायतेंत कोणी नाहीं. तुमचे तुह्मी वाली आहां, व ईश्वर तुमचा वाली आहे. ईश्वरावर श्रद्धा ठेवून बहिष्कारासारखें कडक उपाय हि आपण अमलांत आणले पाहिजेत. बंगालनें च मर्दानी वर्तन करावें व आह्मीं आपले अर्ज्या, विनवण्या, करीत बसूं, असें ह्मणण्यांत अर्थ नाहीं.

The Resolution was supported by Mr. D. K. Desai of Surat. He made a speech in Gujrati and concluded as follows:—

प्रजेनें राजनिष्ठ असावें हें जसें योग्य आहे, तसें च राजानें प्रजानिष्ठ असलें पाहिजे. राजा जेव्हां हें आपलें कर्तव्य विसरतो, तेव्हां त्यास बहिष्कारासारख्या चळवळीनें जागें करणें हें खऱ्या राजनिष्ठ प्रजेचें कर्तव्य होय.

The Resolution was further supported by Mr. S. S. Dev, who said:—

राष्ट्रोन्नतीचे इतर सर्व इलाज थकले ह्मणजे निःशस्त्र प्रजेच्या हातीं परमेश्वरानें एक च कायदेशीर शस्त्र दिलेलें असतें.तें शस्त्र स्वदेशी-बहिष्काराचें होय. लोकमताविरुद्ध जमीनमहसुलाच्या कायद्यांत झालेला फेरफार व तेणेंकरून लोकांच्या नैसर्गिक हक्कांवर आलेली गदा, ट्रान्सव्हालांतील हिंदी लोकांचे होतअसलेले हाल व त्यांच्याबद्दल साम्राज्यसरकारनें केलेली उपेक्षा, संमेत शिखरासारखा नाजुक प्रश्न, इत्यादि अनेक बाबतींत आमच्या ज्या वाजवी तक्रारी आहेत, त्या आह्मीं किती हि ओरड केली तरी दूर होत नाहींत, असें पाहून परमेश्वरानें आपण होऊन हें शस्त्र आपल्या हातीं दिलें आहे. स्वदेशी-बहिष्काराचे चळवळींत परमेश्वराचें अंग निःसंशय आहे. ही चळवळ पांच पंचवीस वर्षांपासून आपल्या देशांत, निदान महाराष्ट्रांत, चालू असतां, तिच्याकडे लोकांचें जावें तसें लक्ष कधीं गेलें नव्हतें, तें गेल्या दोन अडीच वर्षांत एकदम इतकें कसें लागलें? हिमालयापासून तों रामेश्वरापर्यंत व कलकत्यापासून तों पेशावरापर्यंत ह्या चळवळीची लाट सारखी पसरलेली आज आपणांस दिसत आहे, ती कोणीं पसरविली? आगगाडीच्या

मार्गापासून दूर असलेल्या एकाद्या खेड्यांत जरी आपण गेलांत, तरी तेथें प्रत्येक झोपडीला " स्वदेशी " ह्मणजे काय, हें आज माहित झालें आहे, हा कोणाचा प्रभाव ? आणि ह्मणून मी ह्मणतों परमेश्वराची दृष्टि या हताश राष्ट्राकडे खाचित वळली आहे !

आज सकाळीं विषयनियामक मंडळींत हा ठराव सर्वानुमतें पसार न होतां, बहुमतानें झाला आहे. त्या वेळीं ठरावांत " in such form and manner as circumstances might require " हे शब्द नव्हते आणि ह्मणून आपल्या हातीं ठरावांची जी छापील प्रत आहे, तींत हे शब्द नाहींत. हे शब्द येथें आतां घालण्याविषयीं सूचना झाली आहे, त्यामुळें मला अशी आशा आहे कीं, हा ठराव आपण सर्वानुमतें पसार कराल. आपल्या इलाख्यांत बहिष्काराचें स्वरूप व तऱ्हा वस्तुस्थितीवर अवलंबून राहणार आहे, त्या अर्थी या ठरावा विरुद्ध आतां कोणाची तक्रार असेल असें मला वाटत नाहीं.

After this Mr. S. D. Garud read the following letter:--

To

The President 15th Provincial Conference, Dhulia.

Sir,

With regard to the "Boycott" resolution adopted in the subject-committee today we think that the conference is wrong in departing from the recognised principle of not going beyond the purposely restricted scope of the congress resolution.

In this particular instance no specific reason of a grave character exists which would make resort to the Boycott movement justifiable or legitimate in this Presidency.

We therefore beg to record our protest against this resolution.

We beg to remain,
Sir,
Your most obedient servants.

(Sd.) S. D. Garud.

(Sd.) B. R. Kotwal.

After Mr. Patankar having made a few remarks by way of a reply to the letter, the Proposition was put to vote and carried by majority, only four delegates voting against it.

The President then called upon Dr. D. K. Kunte (Dhulia) to move the next Resolution.

TENTH RESOLUTION

ABKARI AND EXCISE

That in view of the alarmingly increasing evil of drunkenness and indulgence in the use of intoxicants, which threatens to become a great national calamity, the Conference is of opinion that the Local Government should strongly set its face against such growing evil and spare no effort to put it down with the co-operation of the people by allowing them local option and supporting them in all their legitimate efforts in the matter, such as picketting &c.

Dr. Kunte said:—

अध्यक्ष महाराज, गुरुजन आणि सभ्य गृहस्थहो, जो ठराव सुचविण्याची मला आज्ञा झाली आहे तो ठराव असा आहे. (reads the above Resolution.)

मद्य व इतर मादक पदार्थ यांचे सेवनाचा प्रसार इतक्या भयंकर रीतीनें वाढत आहे कीं, हें एक राष्ट्रीय अरिष्ट होऊं पाहत आहे, करितां या सभेचें असें मत आहे कीं, स्थानिक सरकारानें स्थानिक परिस्थितीस अनुसरून पिकेटिंग सारखे कायदेशीर प्रयत्न करण्याची मोकळीक द्यावी व लोकांचे साहाय्यानें या अरिष्टाचा प्रतिकार करावा, असा या ठरावाचा आशय आहे।

हा विषय आपल्यापुढें मांडण्यांत दोन कारणांकरितां मीं कबूल केलें. एक कारण असें कीं स्वदेशी-बहिष्कारासारख्या महत्वाच्या विषयावर बोलण्याची धमक नसणाऱ्या माझ्यासारख्या मवाळ गचाळाला योग्य असा हा विषय आहे. दुसरें कारण असें कीं, निरनिराळे धर्मसमाज आणि पक्ष ह्या सर्वांना हा विषय मान्य आहे. या विषयासंबंधानें कोणाचा मतभेद होणें शक्य नाहीं. अबकारीमध्यें मुख्यत्वेंकरून भांग, गांजा, अफू व दारू या चार वस्तूंचा समावेश होतो. या सर्व व्यसनांत महाग व सर्वांत जास्त घातुक असें दारूचें व्यसन होय. सरासरीनें पाहातां या वस्तू उत्पन्न होण्यास खरोखर जेवढा खर्च होतो त्याच्या कित्येक पटीनें अधिक किंमतीस तो बाजारांत विकला जातो. याचें कारण असें आहे कीं, या पदार्थांचें व्यसन लोकांत वाढूं नये म्हणून सरकारानें यांवर भलता च कर बसविला आहे. अफूची विक्रीची किंमत ती तयार करण्यास लागणाऱ्या किंमतीपेक्षां सुमारें आठ पट अधिक असते, भांगेची चाळीस पट; गांज्याची वीस पट आणि दारूची बारा पट असते. या सर्व वस्तू उत्तेजक आणि उत्साहजनक आहेत. या पदार्थांचें सेवन करणारास उत्तम पौष्टिक अन्न खावयास मिळाल्यास त्यास कांहीं काळपावेतों बरें वाटतें व या पदार्थांचा दुष्परिणाम त्यावर फारसा होत नाहीं; परंतु हिंदी लोकांसारख्या गरीब लोकांवर पौष्टिक अन्नाच्या अभावामुळें या पदार्थांचे दुष्परिणाम मोठ्या प्रमाणावर होतात. या मादक पदार्थांचें सेवन हिंदी प्रजेंत वाढत्या प्रमाणावर आहे आणि तिच्यावर त्याचे भयंकर परिणाम होत आहेत, हें इंग्रज सरकारच्या ध्यानांत बरे च दिवसांपासून आलेलें आहे; आणि म्हणून मादक पदार्थांचें सेवन कमी व्हावें या उद्देशानें आज वीस वर्षे सरकार प्रयत्न करीत आहे. इंग्रज सरकारचें असें म्हणणें आहे कीं, मादक पदार्थांचें सेवन कमी होण्यास मुख्य उपाय म्हटला म्हणजे त्या पदार्थांवरील कर वाढवून ते महाग करणें हा होय. हा उपाय आज २० वर्षांचे अनुभवावरून अगदीं निरुपयोगी आहे, असें स्पष्ट दिसत आहे; परंतु सरकारचें धोरण अजून बदलण्याचा संभव दिसत नाहीं. या २० वर्षांत सरकारनें दारूवरील कर दुप्पट वाढविला असून दारूचा खप कमी झालेला दिसत नाहीं. कित्येक प्रांतांत तर तो भयंकर प्रमाणावर वाढत आहे. दहा, बारा वर्षांपूर्वी खानदेशांत दारूचें उत्पन्न सुमारें तीन लाख होतें. तें आतां दहा लाखपावेतों गेलें आहे; म्हणजे दारूवरील कर दुप्पट झाला तरी दारूचा खप जवळ जवळ पावणे दोन पट वाढला आहे. ही च स्थिति कित्येक जिल्ह्यांची व प्रांतांची आहे. करितां सरकारनें कर वाढविण्याचा उपाय निरुपयोगी समजून सोडून दिला पाहिजे व दारू दुर्मिळ करण्याकडे सरकारनें लक्ष दिलें पाहिजे. कारण, कोणता हि मादक पदार्थ जितका दुर्मिळ असेल तितके त्यापासून लोक अलिप्त राहतात व तो जितका सहज रीतीनें मिळेल तितके लोक त्याचें सेवन अधिक प्रमाणावर करतात. चहा किंवा तंबाखु यांच्या खपाकडे लक्ष दिलें तर सहज दिसून येतें कीं, चहाचीं दुकानें ज्या गांवीं असतात, त्या गांवीं चहाचा खप दुकानें नसणाऱ्या गांवांपेक्षां अधिक होतो. तंबाखुच्या विड्या आणि चिरुटें निघालीं नव्हतीं तेव्हां, चिलिम आणि गुडगुडी यांतून तंबाखू ओढणें जरा खटपटीचें असल्यामुळें विड्या आणि चिरुटें प्रचारांत येईपावेतों तंबाखूचा खप कमी असे; आतां विड्या, चिरुटें सहज मिळूं लागल्यापासून तंबाखूचें व्यसन बरें च वाढलें आहे. हा च नियम सर्व व्यसनांस लागू आहे. पेशवे सरकारच्या राज्यांत दारू विकण्याची बहुतेक मनाई असल्यामुळें त्यांची बहुतेक प्रजा दारूपासून अलिप्त रहात असे; व हें पेशवे सरकारचें धोरण इंग्रज सरकारानें चालू ठेवावें असें एल्फिन्स्टन साहेबांनीं सरकारास सुचविलें होतें. परंतु तें सरकारास मान्य झालें नाहीं. टिपुसुलतानास असें आढळून आलें कीं ताड आणि माड यां झाडांपासून लोक दारू काढून पितात व त्यामुळें व्यसनी बनतात. आपली प्रजा व्यसनी होऊं नये, म्हणून टिपुसुलतानानें त्या झाडावर कर बसविण्याचा उपाय न योजितां आपल्या राज्यांत ताड–माडांचीं झाडें च कापून टाकण्याचा हुकूम केला, पुण्यास मागच्या आगष्टमध्यें मद्यपानासंबंधीं एक सभा भरली होती. तिचे अध्यक्ष राजमान्य नामदार गोखले होते व वक्ते लोकमान्य टिळक होते. या सभेंत या दोघा थोर गृहस्थांनीं असें स्पष्ट सांगितलें कीं, दारूबाजी सरकारच्या आणि सरकारी अधिकाऱ्यांच्या द्रव्यलोभामुळें वाढत चालली आहे. विलायतेंत प्रजेची दारूबाजी कमी करण्याकरितां सरकार तीस हजार गुत्ते कमी करण्याचा कायदा पास करण्याची खटपट करितें व हिंदुस्थानांत दारूबाजी कमी करण्यास दारूचीं दुकानें कमी न करितां फक्त दारूवरील कर वाढविणें हा च मुख्य उपाय समजतें, हें चमत्कारिक दिसत नाहीं काय? व यावरून

हिंदुस्थानांतील प्रजेपेक्षां इंग्रजी प्रजेचे आरोग्याविषयीं व सुस्थितिविषयीं सरकार जास्त कळकळ बाळगतें असें कोणी म्हटल्यास ती चूक होईल काय ?

एक्साईज कमेटीच्या रिपोर्टांत असें लिहिलें आहे कीं, विलायतेंतील दारूच्या भट्यांत दोन प्रकार आहेत. ज्या भट्यांतील दारू विलायतेंतील लोकांच्या पिण्याकरितां केली जाते, त्या भट्यांवर सरकारची सक्त देखरेख असते. तेथील दारू उत्तम पदार्थांपासून उत्तम रीतीनें केली जावी व त्यांत चवेकरितां किंवा वासाकरितां कोणता हि अपायकारक पदार्थ मिसळला जाऊं नये म्हणून दक्षता ठेवली जाते व बाहेर देशीं जाणाऱ्या दारूवर कोणते हि प्रकारची देखरेख ठेविली जात नाहीं. बाहेर देशीं जाणारी दारू वाटेल त्या पदार्थांपासून वाटेल त्या रीतीनें काढली जाते व भपकेदार दिसावी म्हणून त्यांत वाटेल ते रंग व सुवासिक पदार्थ घालून ती वाटेल तशी तयार करितात. परदेशी जाणाऱ्या दारूस या सवलती असण्याचें मुख्य कारण असें दिसतें कीं, विलायती व्यापाऱ्यांना ती स्वस्त दरानें विकतां येऊन फायदा मिळवितां यावा. हिंदुस्थानांत येणारी विलायती दारू बहुतेक या प्रकारची असते आणि ही दारू अपायकारक असण्याचा संभव असतो. अशी हलकी विलायती व इतर देशांतील दारू हिंदुस्थानांत आणण्यास किंवा विकण्यास कोणत्या हि प्रकारची आडकाठी नसावी हें विचित्र नव्हे काय ? आणि यावरून इंग्रज सरकार विलायतेंतील प्रजेस पोटच्या लेंकराप्रमाणें आणि हिंदी प्रजेस सावत्र लेंकराप्रमाणें वागवितें असें हिंदी लोकांस वाटणें स्वाभाविक नाहीं काय ?

दारूचें व्यसन हिंदुस्थानांत वाढण्यास माझ्या समजुतीप्रमाणें मुख्य कारणें तीन आहेत. पहिलें, अबकारी खात्यासंबंधीं सरकारच्या धोरणामुळें जागोजागीं निघालेलीं दुकानें, दुसरें, पाश्चिमात्य शिक्षणामुळें व इंग्रज लोकांच्या सहवासामुळें सामाजिक आणि धार्मिक बंधनांची झालेली शिथिलता व तिसरें, आमच्यांतील कांहीं विद्वानांची मानसिक धैर्य दाखविण्याची हांव. आमच्यांतील कांहीं विद्वानांस असें वाटतें कीं, समाजाची पर्वा न करितां प्रसिद्धपणें दारू पिण्यासारखे अत्याचार करणें म्हणजे मानसिक धैर्य दाखाविणें होय. अशा रीतीनें हे विद्वान लोक प्रसिद्धपणें दारू पितांना लोकांच्या दृष्टीस पडले आणि मोठ्या लोकांचें अनुकरण करण्याची इच्छा समाजास होणें स्वाभाविक असल्यामुळें हें व्यसन आमच्यांत वाढलें. हें कमी करण्याचे मुख्य उपाय म्हटले म्हणजे, सरकारास दारूचीं दुकानें कमी करण्यास विनंति करणें व पिकेटिंग, म्हणजे दारूच्या दुकानाच्या आसपास उभे राहून दारू पिण्यास जाणाऱ्या लोकांचीं मनें वळविणें; हे उपाय कित्येक देशांत सुरू आहेत आणि हिंदुस्थानांत ह्या उपायाविरुद्ध कोणी असण्याचें कारण नाहीं. कारण, हिंदु लोकांना दारू त्याज्य आहे आणि मुसलमानी धर्माची आज्ञा तर शरीराच्या ज्या भागावर दारू पडली असेल तो भाग कापून टाकावा इतकी कडक आहे, असें ऐकतों. या हि उपायास सरकारची सहानुभूति व मदत मिळविण्याची खटपट करावी लागेल; कारण वरील दोन्ही उपाय सरकारच्या इच्छेवर अवलंबून आहेत. आपल्या हातीं उपाय आहे, तो हा कीं, दारू पिणाऱ्यावर बहिष्कार घालण्याचा प्रयत्न करावा. बहिष्कार घालणें कठीण आहे खरें; तरी हळू हळू प्रयत्न झाल्यास उपयोग झाल्यावांचून राहणार नाहीं. या दिशेनें बहिष्काराची पहिली पायरी म्हणजे, दारूबाजांना प्रसिद्धपणें दारू पिण्याची मनाई करणें ही होय. हें साध्य झाल्यास पुढें चोरून लपून पिणें हि बंद होईल. (cheers)

Munsi Gulam Mahmad of Ahmednagar in seconding the Resolution said:-

या व्यसनानें सर्वांचें शील गेलेलें आहे. मद्यपानाला प्रतिबंध करण्याची खटपट सरकार कां करीत नाहीं ? प्लेग, दुष्काळ, आमची धुळधाण करीत आहेत, त्यांस दारूची मदत कशाला ? आमचे लोक दारू पितात, त्यांना आधीं ताळ्यावर आणिलें पाहिजे. दारूनें बेहोष झालेला इसम पाहिजे तें बदकर्म करितो. तेव्हां अशा व्यसनाला प्रतिबंध झाला पाहिजे.

The Resolution was supported by Mr. S. B. Nagarkar of Belgaum, who said:—

अध्यक्षमहाराज व प्रिय देशबांधवहो,

दारूच्या विषयाबद्दलचा अशा तऱ्हेचा ठराव सभेपुढें आणणें व त्याची चर्चा करणें, या प्रांतिक सभेस भाग पडत आहे, हें आमच्या प्रांताचें च नव्हे तर देशाचें हि दुर्दैव होय. इंग्रजांसारख्या सुधारलेल्या सरकारच्या अमलाखालीं आमचा देश असतांना येथील प्रजाजनांत मद्य व इतर मादक पदार्थांच्या व्यसनाची भयंकर वाढ व्हावी व हें एक, ठरावांत म्हटल्याप्रमाणें, राष्ट्रीय अरिष्ट होण्याची भीति वाटावी, हें सरकारास व तसें च प्रजाजनांस भूषणास्पद नाहीं, एवढें च नव्हे तर लांछनास्पद आहे. हिंदुस्थानांतील प्रत्येक धर्मांत दारूबद्दल निषेध केलेला आहे. या मदिराबाईच्या तडाक्यांत सांपडून आमचा देश धार्मिक अवन-

तीस जाऊं पहात आहे; परंतु परमेश्वराचे घरीं, न्या. रानडे यांनीं ह्मटल्याप्रमाणें, जसा, आमचा देश लाडका आहे, तसा च आमचा धर्म हि पण लाडका आहे. आणि ह्मणून च आह्मीं धर्मभ्रष्ट होऊन देश बुडवूं नये. याकरितां परमेश्वरानें आमचे डोळे उघडले आहेत यांत संशय नाहीं.

डा. कुंटे यांनीं पाश्चिमात्य वैद्यशास्त्रदृष्ट्या दारूच्या गुणावगुणाची चर्चा करून दारू ही किती वाईट व त्याज्य वस्तु आहे, हें आपणांस दाखविलें आहे. आमच्या इकडील वैद्यशास्त्रानें हि मदिरा ही विषवत् आहे असें ह्मटलें आहे. विषारी पदार्थाप्रमाणें मद्याचे अंगीं पुष्कळ दुर्गुण आहेत, असें आपल्या वैद्यशास्त्रांत सांगितलें आहे. अशा दुर्गुणांनीं युक्त असलेल्या विषारी मदिरेचे आपण वाढत्या प्रमाणावर सेवन करीत असल्यानें, दिवसेंदिवस आपला नाश होत चालला आहे, यांत नवल तें काय? अग्निमांद्य, उदर, मधुमेह, मूळव्याध, क्षय, अर्धांगवायु वगैरे भयंकर रोगांस, या व्यसनाचे पायीं, दारूबाज वगैरे लोक बळी पडतात. कविवर्य मोरोपंत ह्मणतात 'न करील कां पित्याची दुर्गतिची माउली सुरा माती.' या व्यसनानें आमची व आमच्या देशाची पूर्णपणें माती न व्हावी अशी इच्छा असेल तर, आह्मी या व्यसनाचा नायनाट करण्याच्या उद्योगास लागलें पाहिजे. अशा उद्योगास सरकारनें मदत करणें हें सरकारचें कर्तव्य होय. राजानें प्रजेच्या कल्याणाकरितां झटणें हा राजधर्म आहे. जो राजा हा धर्म पाळीत नाहीं, त्याला राजा ह्मणवून घेणें मुळीं च शोभत नाहीं. लोकांना दारूच्या भयंकर व्यसनापासून पराङ्मुख करण्याकरितां जी चळवळ चालू आहे, तिला सरकारचे अधिकारी उत्तेजन देण्याचें सोडून आडवे येतात व सत्तेच्या जोरावर पानस्वातंत्र्याचें रक्षण करून लोकांना दारू पाजण्याचें पातक पदरीं बांधतात. पुण्यांतील हकीगत आपणांस माहित झाली असेल च. बेळगांवास हि ता. २० रोजीं तेथील कलेक्टर मि. ब्रेंडन यांनीं कांहीं सभ्य लोकांस बोलावून नेऊन, त्यांचा अपमान करून, त्यांस, शांततेचा भंग होतो यासंबंधानें दारूच्या चळवळीबद्दल तंबी दिली. त्या च सबबीवर तेथील स्वयंसेवक मंडळी दारूचे दुकानासमोर किंवा आजूबाजूस उभे राहून, दारूबाज लोकांना दारूचे दुकानांत शिरतांना अथवा तिकडे जात असतांना, त्यांच्या धार्मिक आज्ञेची, नीतिश्रेष्ठतेची, देशद्रोहाची व आत्मघाताची त्यांस आठवण देऊन या भयंकर व्यसनापासून त्यांस परावृत्त करण्याचें आपलें धार्मिक कर्तव्य शांतपणानें करीत असतां हि, तसें न करण्याबद्दल त्यांना हुकूम सुटला आहे. एवढें च नव्हे तर दारूच्या दुकानासमोरील अगर आजूबाजूच्या खाजगी जागेवरून हि उपदेश करण्यानें शांततेचा भंग होतो, असें अधिकाऱ्यांचें ह्मणणें आहे; व त्याबद्दल कित्येकांवर खटले करण्याचा हि विचार चालला आहे. अशा रीतीनें सरकारी अधिकारी अशा पवित्र कर्तव्याच्या आड येत आहेत, ह्मणून च आपणांपुढें मांडलेल्या या ठरावांत, राष्ट्रीय संकट होऊं पाहणाऱ्या या भयंकर व्यसनाविरुद्ध खटपट करून, या कर्तव्याचे कामीं आपली पूर्ण मदत देऊन सरकारनें त्याचा नायनाट करावा, असें या सभेचें मत आहे. अशा अर्थाचा ठराव आपणांपुढें आजरोजीं मांडला गेला आहे. सरकाराकडे या ठरावाच्या द्वारें आह्मी भिक्षांदेहि करीत नसून लो. टिळक यांनीं सांगितल्याप्रमाणें आह्मी सरकारास ही इशारत देत आहोंत, तिकडे लक्ष देणें व त्याप्रमाणें आपलें धोरण बदलणें, यांत सरकारचें व प्रजेचें हि हित आहे. तथापि या धार्मिक कर्तव्यासंबंधीं आह्मी सरकारावर अवलंबून न राहतां स्वावलंबनाची च कांस धरणें आह्मांस जरुरीचें आहे. या व्यसनाचा पूर्णपणें उच्छेद करण्याकरितां आपणांस जातीजातींच्या संस्थांचें पुनरुज्जीवन करून पंचाईतपद्धतीनें सामाजिक बहिष्कारयोग अमलांत आणल्याखेरीज तरणोपाय नाहीं. या गोष्टी लक्षांत घेऊन आपण आपलें कर्तव्य करण्यास लागूं या; ह्मणजे सत्यसंकल्प प्रभूची मदत आपणांस खात्रीनें मिळेल. इतकें सांगून व या ठरावास अनुमोदन देऊन मी आपली रजा घेतों. (cheers)

In further supporting the Resolution, Mr. S. G. Lawate of Poona said:

सन १८५० सालीं ५० लाख, १८९० त ५०० लाख, १९०० त ६०० लाख तर आज १९०८ सालीं हिंदुस्थानसरकारचें अबकारी उत्पन्न १००० लाखांवर येऊन बसलें आहे. मुंबई इलाख्याचें १८७५ सालीं दारूचें उत्पन्न ३१ लाखांचें होतें, तें आज एक कोट एकतीस लाखांचें झालें आहे. महाराष्ट्रांत १८१८ त दारूचा खप 'almost unknown' होता, तो आज पंचवीस लाख ग्यालनांवर येऊन बसला आहे, व दारूचा सरकारी वसूल ३९ लाखांवर आला आहे. (shame)

खुद्द खानदेश जिल्ह्यांत पांच लाख ग्यालन दारू लोक पीत आहेत.

इंग्लंडमध्यें गुत्त्यांत जाऊन उपदेश करितात व येथें तें काम करणाऱ्यांस कैदेची शिक्षा भोगावी लागते ना. गव्हर्नर साहेबांच्या मुलाखतीचा निकाल झाल्यावर मग स्वावलंबनाच्या मार्गानें जें काय करावयाचें तें करूं. आपण प्रतिकाराचे जे कायदेशीर मार्ग आहेत, त्यांचें सर्वत्र अवलंबन करावें.

The Resolution being also supported by Mr. Dhondu Hari (Khandesh), it was put to vote and unanimously adopted.

ELEVENTH RESOLUTION

FOREST

That this Conference, agreeably to the policy and principles enunciated in the Government of India Resolution of 1894, urges upon the attention of the Local Government the urgent necessity of the following reforms:—

(1) That the wants and wishes of the agricultural classes should receive at the hands of the Forest Department the fullest and most careful consideration in reference to all Forest matters.

(2) That each village should have sufficient pasturages for the grazing of its cattle.

(3) That the Agricultural classes should have a free supply of Rab and other materials required for agricultural purposes.

(4) That due facilities should be afforded to the rayats in regard to fuel supply; and

(5) That the rule prohibitting all carpentry work within a mile of a State Forest should be cancelled as causing the greatest hardship, harassment and inconvenience to all classes of people, especially the agricultural classes.

This Resolution, being duly proposed, seconded and supported by Messrs R. N. Mandlik (Bombay) N. M. Pawar (Malegaum) and V. S. Jog (Pandharpur) respectively, was adopted unanimously.

TWELFTH RESOLUTION

OMNIBUS RESOLUTION

I. Council Reforms

That this Conference is emphatically of opinion that the scheme of Council Reforms as proposed by Government cannot be accepted as satisfactory in as much as

(I) it is calculated to place the people's representatives in a permanent position of minority and seeks to withhold from them any effective share in legislative work and Administrative control, and

(II) it does not contemplate a sufficiently large increase in the strength of popular representation on the Councils to satisfy the aspirations of the people.

As regards the Advisory Councils, the Conference strongly holds that any such councils constituted on the basis proposed and on the lines planned cannot but fail to fulfil the purpose for which they are intended.

II Arbitration

That having regard to the heavy expenses, the vexatious delays, the loss of Social good will and waste of energy involved in the present system of litigation as carried on in Law Courts, this Conference urges upon the

attention of the public the necessity of establishing as a measure of self-help a net-work of Arbitration Courts throughout the Province.

III Education

That this conference is of opinion that Government should take immediate steps to make primary Education free and as widespread as possible and make adequate provision for higher instruction, technical, commercial and other.

IV Physical Culture

That this Conference urges on the people the necessity of establishing Public institutions for physical culture on as extended a scale as possible.

V Judicial and Executive Functions

That this Conference puts on record its emphatic opinion that no time should be lost in putting into effect the long promised reform of the seperation of the Judicial and Executive function, without any duplication of machinery and increase of expenditure.

VI Transval Affairs

That this Conference, while sympathising with the Transval Indians in their trials and the courageous stand they have taken up, places on record its sense of indignation at the gross injustice with which they are treated and appeals for public support to them in their endeavours to secure full rights of British cityzenship in the colonies.

VII Arms Act.

That regard being had to the injury done to the crops by wild animals and frequent loss of cattle and sometimes also of human life from the same cause in certain parts of the Presidency, this Conference urges upon the attention of Government the necessity of relaxing their present policy of reducing the number of licences under the Arms Act and of confiscating arms.

VIII Income-Tax

That in the opinion of this Conference the income-tax administration of this presidency leaves large room for irregularities, high-handedness and oppression, that sufficient check is not exercised on the vagaries of over-zealous officers, who make sudden and unjustifiable enhancements in assessment without patiently and carefully looking into accounts or enquiring into the circumstances of the assessees and in view of the dissatisfaction which prevails throughout the Presidency in the matter, especially among the trading classes and in view also of the complaint generally made to the effect that the full measure of the benefit of the policy of raising the taxable minimum for income-tax assessment is being intercepted by the income-tax officers, this Conference urges upon the attention of Government the necessity of appointing a small committee to enquire into the working of the income-tax department, and in the mean-while enacting that Income-tax appeals be heard and decided by civil courts.

IX Village Inquiry

That in view of the difference of opinion prevailing on the subject of the causes of the poverty of the agriculturists and in view also of the fact that Government have left unnoticed our repeated prayers for instituting a detailed inquiry into the economic condition of the people, this Conference requests all the District Associations in the Presidency to institute such an inquiry by selecting at least some 25 typical villages in every District and complete the inquiry in three years, in the meanwhile submitting Progress Report every year to the Provincial Conference Committee.

The President called upon Mr. K. P. Khadilkar of Poona to move this Resolution. Mr. Khadilkar remarked:—

ही गाडी हांकण्याचें काम आज मजकडे आलें आहे. खानदेशचे गाडींत ९ ठराव ऊर्फ नवग्रह व त्यांचे उपग्रह बसविले आहेत. परंतु या जिल्ह्याच्या पद्धतीप्रमाणें जास्त ओझें घातलें तरी येथील गाड्या जलद पळतात, त्याप्रमाणें या ठरावांची हि स्थिति होईल. सल्लागार मंडळावर टीका करतांना वक्ते ह्मणाले:—' ही कोंबडी झुजवण्या-पैकीं च गोष्ट आहे. श्रीमंत, गरीब, सुशिक्षित, अशिक्षित, अशा सबबीवर सर्वांविषयी च सरकार अविश्वास दाखवितें. ट्रान्सव्हालमधील देशबांधवांबद्दल सहानुभूति दाखविणें व त्यांस मदत देणें अवश्य आहे. धारवाड जिल्ह्यांत डुकरें वाढलीं ह्मणून हत्यारांच्या ऐवजीं डुकरमाऱ्या साहेब देऊं केला होता. ऐपतपट्टीची सीमा वर गेली असून हि तिचें उत्पन्न कमी होत नाहीं.

The Resolution was seconded by Mr. V. S. Khare and supported by Mr. G. L. Page. In further supporting the Resolution, Mr. Gopal R. Gogate of Bhusawal said:—

अध्यक्ष महाराज व सभ्यगृहस्थहो:—या कंठाळी ठरावाच्या गाडींत नऊ प्यासेंजर आहेत, हें आपणास ठाऊक च आहे. हे प्यासेंजर सुरतेची कांग्रेस न झाल्यामुळें आज बरे च दिवस क्वारंटाइनमध्यें अडकून राहिले आहेत. यांपैकीं बरे च प्यासेंजर आजपर्यंत २०।२२ तीर्थांवर न्हाऊन पवित्र झाले आहेत व मोठमोठ्या देशभक्तांनी त्यांची नाडी पुष्कळ वेळां तपासून त्यांस सर्टिफिकीट दिलें आहे. तरी या मंडळीस पास करून त्यांची गाडी आपणा पुढें जाऊं द्याल अशी मला खात्री आहे. या ठरावांपैकीं चवथा विषय शारीरिक सुधारणेसंबंधाचा आहे. राष्ट्राच्या मोठेपणास बुद्धिमत्तेची जशी जरूरी असते त्याप्रमाणें च शारीरिक बलाची हि असते. तेव्हां आपण ही गोष्ट लक्षांत घेऊन आपली शरीरसंपत्ति वाढविण्याची खटपट केली पाहिजे. अलिकडे इतर गोष्टींप्रमाणें इंग्रजी खेळ आपल्यांमध्यें शिरल्यापासून आपल्या जुन्या तालमी व आखाडे यांचेकडे आपलें दुर्लक्ष होऊन या संस्था बुडत चालल्या आपण स्वतः अशक्त होत चाललों, तरी त्यांची उर्जितावस्था करण्यास आपण झटलें पाहिजे. या कामीं आरंभीं आरंभीं कांहीं अकारण अडचणी येण्याचा संभव आहे, पण सर्व प्रकारच्या त्रासाला आपण तोंड देऊन आपला इष्ट हेतु साध्य करून घेण्यास तयार झालें पाहिजे. वेळेचे अभावामुळें याबद्दल इतकें च सांगून व या ठरावास पुष्टी देऊन मी आपली रजा घेतों.

The Resolution being also supported by Mr. S. D. Garud (Dhulia) was put to vote and carried unanimously.

FIFTH DAY'S PROCEEDINGS

(1st. May 1908)

On this day the Conference met in the morning at 8 A. M. and continued till 11 A. M.

THIRTEENTH RESOLUTION

NEXT CONFERENCE

At the invitation of Mr. K. G. Ajrekar (Bijapur) it was unanimously resolved to hold the Sixteenth Provincial Conference at Bijapur.

FOURTEENTH RESOLUTION

APPOINTMENT OF SECRETARIES

That R. B. C. V. Vaidya and Messrs N. C. Kelkar and D. K. Desai be appointed Honourary Secretaries of the Provincial Conference Committee.

The Resolution was moved from the chair and adopted.

FIFTEENTH RESOLUTION

PROVINCIAL CONFERENCE COMMITTEE

That a Provincial Conference Committee be appointed with two members from every district.

This resolution was also moved from the chair and carried.

SIXTEENTH RESOLUTION

VOTE OF THANKS

Mr. Abaji Ragho Mhalas, Chairman, Reception Committee, moved a hearty vote of thanks to the President. The Resolution was carried with enthusiastic cheers.

The President then rose amidst ringing cheers and said:—

ना. खरे हे आपल्या विद्वत्तेचा व अनुभवाचा फायदा आपल्याला देतील असें वाटलें होतें, पण अडचणीमुळें ते अध्यक्ष होऊं शकले नाहींत, याबद्दल ना. खरे व आपण सर्वजण दिलगीर आहोंत. योग्य अध्यक्षाची निवड करण्यास अवकाश राहिला नाहीं व त्यामुळें मजसारख्या अनाधिकारी माणसाची निवड अध्यक्षाच्या जागीं झाली; तथापि या मानाबद्दल मी आपला आभारी आहे. सबजेक्ट कमिटींत निरनिराळ्या विषयांसंबंधानें तजोड करण्याची सर्वांची शुद्धि पाहून मला आनंद झाला. अध्यक्षाचें काम करीत असतांना मजकडून जे प्रमाद झाले असतील त्याबद्दल आपण क्षमा करावी. (यानंतर स्वागत कमिटीचे सभासद, स्वयंसेवक वगैरे मंडळींचे मोठ्या कळकळीनें आभार मानल्यावर, अध्यक्ष ह्मणाले) जे ठराव सभेंत पसार झाले ते च नुसते वाचून ठरावांतील खरें हृद्गत समजत नाहीं, तर त्यावरील भाषणें ऐकावीं लागतात; ह्मणजे च त्यांची खरी किंमत कळत असते. नुसते ठराव वाचले असते तर कदाचित् परिषदेचें काम तीन तासांत झालें असतें. पण भाषणस्वातंत्र्यास आपण आळा घालणें इष्ट नाहीं, असें वाटल्यावरून मी वक्त्यास भाषण करण्यास बरा च वेळ देत गेलों. राज्यकर्त्यांनीं लोकमतास मान द्यावयाचा नाहीं, ही स्थिति हिंदुस्थानांत च आहे असें नाहीं. अमेरिकेंतील लोकांनीं अर्जे केले, फ्रँकलीन सारख्यास वकील पाठविला, बहिष्काराचा योग त्यांनीं कडकडीत रीतीनें पाळला, स्टँप लावण्याचें सोडून दिलें, ब्रिटिश माल घेतला नाहीं एवढें च नव्हे तर जो आला तो "समुद्रास्तृप्यंतु" केला; तेव्हां ज्या ठिकाणीं हें झालें तेथील लोकांची सनद काढून घेण्यांत आली. मग हें संकट सर्वांवर आहे असें समजून तिकडील सर्व लोक एक होऊन त्यांनीं पुढें स्वातंत्र्य मिळविलें. यानें इंग्लंड जागृत झालें; ती जागृती अजून कायम आहे, ही आनंदाची गोष्ट आहे. १८३६।३७ सालापूर्वी ३० वर्षें कानड्यावर हि असा च प्रसंग आला. त्यांनीं युनैटेड स्टेटचें अनुकरण करण्याचें मनांत आणलें; तेव्हां झोंपीं जाऊं पाहणारे ब्रिटिश मुत्सद्दी पुनः जागृत होऊन त्यांनीं कानड्यांतील स्थिति पहावयास एक गृहस्थ पाठविला व त्या गृहस्थाच्या रिपोर्टावरून १८४० चे सुमारास कानड्याला स्वराज्य देण्यांत आलें. हल्लीं कानडा सर्व वसाहतींत अग्रस्थान पावत आहे. पुढें दहा पांच वर्षांत इतर

वसाहतींना हि स्वराज्य देण्यांत आलें. आस्ट्रेलियांत अशा प्रकारें स्वराज्य दिलें गेलें, तें लोकांनीं न मागतां केवळ लोकांची वृत्ति व इच्छा पाहून देण्यांत आलें. ज्या लोकांशीं दोन अडीच वर्षे युद्ध केलें व ३० हजार लोकांचा पराभव करण्याकरितां जेथें तीन लाख सैन्य पाठवावें लागलें होतें, त्या ट्रान्सव्हालवाल्यांना स्वराज्याचे हक्क देण्याचें इंग्लंड दिरंगाईवर टाकूं लागलें; तेव्हां निःशस्त्र व निःसैन्य झालेले जनरल बोथा यांनीं आपल्या लोकांना सांगितलें कीं, शस्त्रें आपल्या अंतःकरणांत आहेत, बाहेरचीं शस्त्रें असलीं काय, नसलीं काय, तीं येतील व जातील; पण स्वोन्नति तुमच्या हातांत आहे, ती करून घ्या. आपली सांपत्तिक स्थिति त्यांनीं सुधरविली. त्या स्वाभिमानी, करारी व राष्ट्राभिमानी लोकांना सल्ला देण्यास बोथा मिळाला व पुढें त्यांना स्वराज्य मिळालें; यावरून इंग्लंड जागृत आहे, असें दिसून आलें. पण हें युक्लीडच्या सिद्धांताप्रमाणें सर्वांशीं सिद्ध होण्यास हिंदुस्थानचें उदाहरण घडलें पाहिजे. असें घडेल तो सुदीन. तो च आमचा दसरा व ती च आमची दिवाळी. याला किती काळ लागेल हें सांगतां येत नाहीं. परिस्थितीकडे पाहतां ५० वर्षांची राजकीय चळवळ फुकट गेली, २२ वर्षांच्या राष्ट्रीयसभेनें कांहीं झालें नाहीं. हें आमचें पातक म्हणावें तर, राज्यकर्त्यांशीं वागण्यांत आम्हीं कांहीं पातक केलेलें नाहीं. ५७ सालीं बंड झालें, पण त्याची जबाबदारी राज्यकर्त्यांकडे च होती. आमच्यांत स्वराज्य चालविण्याची पात्रता नाहीं कीं काय ? असा प्रश्न मनाला केला कीं, हा प्रश्न तत्वाचा होतो. मग असें वाटतें कीं, 'ब्रह्म तें मी च' असें म्हणणारे जे लोक ते पारतंत्र्यांत राहतील काय ? रा. टिळक समेटानें राष्ट्रीयसभा भरविण्याविषयीं बोलतांना म्हणाले कीं, पूर्णस्वातंत्र्यवादी पक्ष उत्पन्न झाला आहे व मी आपला अंतर्भाव त्यांत करितों. पण माझ्या मतें सर्व राष्ट्रचें राष्ट्र पूर्णस्वातंत्र्यवादी आहे. मनाची हांव कोठवर जावी, याला कोण बंधन घालूं शकणार ? असा कोणता देश आहे कीं, त्या देशाला स्वातंत्र्य नको ? आपल्या आकांक्षेला आपण कालाची मर्यादा घालीत नाहीं; ती सफल होईल हें मात्र खास, असें आपण मानतों. हांव सफल होईपर्यंत पिढ्यान्‌पिढ्या हा प्रयत्न चालावयाचा असतो. न्या. रानडे यांची निरंतर अशी चिंता असे कीं, आपल्या देशाला अत्युच्च स्थिति केव्हां येईल ? न्यायमूर्ति रानडे हिंदुस्थानाला 'भूलोकींचा स्वर्ग' समजत असत व जगांतील लोकांत अत्युच्च कामगिरी हिंदुस्थान च करणार असा त्यांस भरंवसा होता. मग हें पारतंत्र्य कां आहे, असा कोणी प्रश्न करील, तर त्याला उत्तर एवढें च कीं, पट्टीत बसून म्हणणें म्हणायास सुरवात करण्यापूर्वी आधीं गुरुगृहीं राहून अध्ययन जसें करावें लागतें, त्याप्रमाणें इंग्रजांपासून ज्ञान शिकण्याकरितां परमेश्वरानें हिंदुस्थानाला त्यांच्या ताब्यांत दिलें आहे. आपण धडा मात्र शिकला पाहिजे. न्या. रानडे पूर्णस्वातंत्र्यवादी होते व ना. गोखले यांनीं हि या च मताचा अनुवाद केला आहे. ना. गोखल्यांचें भाषण जेव्हां मीं वाचलें तेव्हां मला वाटलें, 'धन्य गुरु आणि धन्य त्यांचा शिष्य'. ब्राइट साहेबांच्या ५७ सालच्या भाषणांत म्हटलें आहे कीं, ज्या राष्ट्रांत वीस राष्ट्रें व वीस भाषा आहेत, त्या राष्ट्रांना एके ठिकाणीं बांधून आम्ही साम्राज्य करूं असें म्हणण्यास–ज्याला थोडें तरी व्यवहारज्ञान आहे असा–कोणी तरी तयार होईल काय ? मि. मिल्ल यांनीं हि म्हटलें आहे कीं, एका राष्ट्राचें राज्य दुसऱ्या राष्ट्रावर निरतर चालणें अशक्य आहे. मोर्लेसाहेबांना हि हें कबूल करावें लागलें आहे. तेव्हां ब्राइट, मिल्ल, मोर्ले, रानडे या सर्वांचें मत या बाबतींत एक असून आम्ही पूर्णस्वातंत्र्यवादी आहों, असें म्हणण्याला भिण्याचें कारण नाहीं. आम्ही त्याकरितां तयारी करीत आहों कीं नाहीं, हा प्रश्न आहे. १८८१ सालीं सुरू झालेली राज्यपद्धति अद्याप कायम आहे, ती काय अजून प्रयोगावस्थेंत आहे ? हा प्रयोग किती दिवस चालणार ? या विषयाचा खल करण्यांत राजद्रोह नाहीं. खल करण्यांत पाप नाहीं व विशेष पुण्य हि नाहीं–कारण हें आपलें कर्तव्य च आहे. ऑक्सिजन व हैड्रोजन यांना स्पिरिट लँपनें आंच लावल्याशिवाय मात्र पाणी होणार नाहीं. सरासरीनें पाहतां इंग्रजांचें राज्य इकडे शंभर वर्षे चाललें आहे. याचा आढावा काढला तर काय दिसतें ? तुलनेकरितां जर्मनी घ्या. फ्रेंचराज्यक्रांतीच्या युद्धानें शूर पुरुष व ज्ञाते गेले, व राज्य सर्व बाजूनें निकृष्ट स्थितीस पोंचलें. पण थोर थोर विचारी पुरुषांनीं तें राष्ट्र आपल्या परिश्रमानें वर आणिलें; शेतकऱ्यांना मिराशी करून टाकलें. हिंदुस्थानांत शेतकऱ्यांना मिराशी हक्क होता, तो काढून त्यांस उपरी कुळें बनविण्यांत आलें आहे. या इलाख्यांतील शेंकडा दहा माणसांस काय तें लिहितां वाचतां येतें. सर्वांस लिहितां येण्यास सरकारी अधिकाऱ्यांच्या मतें ५०० वर्षे लागतील ! जर्मनींत मोफत व सक्तीचें शिक्षण सुरू आहे. मुंबई इलाख्यांतील २५,००० खेड्यांपैकीं १८,००० खेड्यांत मुलीं शाळा च नाहींत. जर्मनींतील उद्योगधंद्याची वाढ किती तरी झाली आहे, इकडे तें कांहीं नाहीं. जर्मनींत राजाच्या अधिकाराचा अंश प्रजाजनांस दिला, इकडे नुसतें 'स्वराज्य' म्हटलें कीं राजद्रोह झाला, असें सरकारी अधिकाऱ्यांस वाटूं लागतें, आणि आमच्यांतल्या हि कांहीं लोकांना वाटतें ! राज्यकर्त्यांच्या जवळून तिकिटें घेऊन गंगोत्रीला जाण्याकरितां आम्ही निघालों व मध्यंतरीं बिलासपुरावर थोडा वेळ गाडी उभी करून पूर्वेस मंडालेकडे गाडी जाऊं दिली तेव्हां गंगोत्रीची वाट ही च का ? म्हणून आम्ही विचारूं लागलों. गाडीचा गार्ड म्हणूं लागला कीं, ही वाट गंगोत्रीची च आहे, व पुढें त्यानें ह्वाव्यापर्यंत गाडी खेचीत नेली. तेव्हां गाडींतून पुढें मंडालेकडे न जातां, गाडीच्या बाहेर उडी मारून धर्मशाळेंत उतरून पाऊल पाऊल चालून गंगोत्रीला जाऊं, असें जर कोणी म्हणूं लागला, तर तो गार्डाचा द्रोह होईल काय ? आम्हीं उतरलों कीं, थांबली गाडी च पाहिजे; मग आमच्या सल्यानें गार्ड गाडी मागें घेऊन गंगोत्रीला नेईल. भलत्या

च बाजूला गाडी नेत असाल तर आह्मी गाडींतून उतरतों एवढें च उतारूंचें ह्मणणें. आमचें ह्मणणें एवढें च कीं, केवळ सत्तेच्या केंद्रीकरणाचा विचार करण्याकरितां कमिशन पाठवून स्वस्थ न बसतां कानड्यांत केली तशी हिंदुस्थानासंबंधानें चौकशी करा. सरकारी बाजू व एक झालेल्या हिंदुस्थानाची बाजू, या दोन्ही ऐकून निकाल करा. (बोलून बोलून अध्यक्ष थकल्यामुळें मध्यंतरी त्यांना विश्रांति घेण्याविषयीं मंडळींनीं विनंति केल्यावरून ते खालीं बसले, व नाशिकचे रा. खरे यांनीं या वेळीं "वंदे हिंदुस्थान" हें स्वकृत गीत ह्मटलें; नंतर पुन्हां अध्यक्ष ह्मणाले), गार्डाचें आश्वासन ऐकून आह्मी गाडींत बसलों आहों. आतां पुन्हां भलत्या बाजूला आह्मांला नेण्यांत येत आहे कीं काय, हा च प्रश्न आहे. आह्मी राष्ट्र या नात्यानें अद्याप खास मृत झालों नाहीं. राष्ट्रांच्या रंगभूमीवर आह्मी आहों कीं नाहीं हें पाहूं लागलों, ह्मणजे सध्यांची स्थिति पाहून विषाद व त्वेष हीं वाटल्याशिवाय रहात नाहीं. आमची प्रगति तर होत नाहीं च, पण पडलों आहों ते तसें च आहों असें वाटून जर ही सध्यांची राज्यपद्धति नकोशी वाटली व त्यासंबंधानें अधिक उणा शब्द जर संतापांत बाहेर पडला तर त्यांत नवल नाहीं. मनांतील त्वेष हातांत व मनगटांत आल्यावर मात्र प्रसंग बाईट येईल. सत्याला जर जय असेल, तर आपली गाडी गंगोत्रीला जावी अशा तऱ्हेनें योग्य रुळावरून जाईल च जाईल. लोकांचा संक्षोभ झाला आहे; या वेळीं याचा विचार सरकारानें केला पाहिजे. लोकपक्षाकडून हि जारीनें प्रयत्न होणें अवश्य आहे. हा प्रयत्न उत्तम होण्यास आपल्या हृदयांत निष्ठा पाहिजे. एखादे वेळीं गायत्री विसरला तरी चालेल, पण "वंदेमातरम्" चा मंत्र विसरूं नका. तीस कोट लोकांचा आत्मा जर एकरूप झाला तर त्याच्या एवढी शक्ति जगांत कोठें हि नाहीं. जाव्हा बेटांत बोर्निओ व सुमात्रामध्यें तेराव्या शतकांत आमच्या वसाहती होत्या. आमचीं जहाजें चारी महासागरांवर फिरत होतीं. हें सारें आह्मीं मागें केलें आहे. मोर्ले ह्मणतात कीं, हिंदी लोक सात दिवस सुद्धां स्वराज्य चालवूं शकणार नाहींत; मात्र राज्याचीं सूत्रें मोर्लेसाहेबांनीं आमच्या हातांत देऊन कधीं पाहिलीं नाहींत. शेवटीं, गार्ड मदांधपणानें हावऱ्याकडे गाडी नेणार नाहीं, गंगोत्रीकडे च नेईल, अशी आशा करून व मजकडून आपण सेवा करून घेतली, याबद्दल मातृभूमीला व परमेश्वराला वंदन करून, मी आपलें भाषण पुरें करितों. (Deafening Cheers)

Flowers were Showered profusely on the President as he resumed his seat.

The President then declared the Conference business over.

APPENDIX A.

Members of the Reception Committee

WHO WERE ALSO DELEGATES

TO THE

Fifteenth Provincial Conference

HELD AT DHULIA

IN APRIL & MAY 1908.

No.	Place Taluka and District.	Names in full of delegates with their titles &c.	Race and Religion.	Occupation.	How and when elected.
1	Dhulia	Madhavrao Narayan Gadre	Brahmin	Land-lord	public meeting on 19-4-08
2	„	Gulabchand Hiralal Shet	Marwadi	Merchant	„
3	„	Mahadeo Krishna Apte B. A. L. L. B.	Brahmin	Pleader	„
4	„	Balkrishna R. Kotwal	Prabhu	„	„
5	„	Krishnarao W. Garud	Brahmin	Land-lord	„
6	„	Kashinath Mulchand shet	Marwadi	Merchant	„
7	„	Hari Sadashiv Apte B. A. L. L. B.	Brahmin	Pleader	„
8	„	Shankar Shrikrishna Deo B. A. L. L. B.	„	„	„
9	„	Ramkrishna G. Joshi	„	„	„
10	„	Ganesh Govind Garud	„	Land-lord	„
11	„	Jogidas Gulabchand shet	Marwadi	Merchant	„
12	„	Bankatlal Balkisan shet	„	„	„
13	„	Nathu Shivjee shet	Bhatiya	„	„
14	„	Nathu Jankidas shet	Marwadi	„	„
15	„	Ganeshlal Joharmal shet	„	„	„
16	„	Yadav Vyankatesh Niphadkar	Brahmin	Pleader	„
17	„	Yadav Balkrishna Bahalkar	„	Native Doctor and Proprietor K. V. P.	„
18	„	Govind Kashinath Chandorkar B. A. L. L. B.	„	Pleader	„
19	„	Shankar Narhar Velhankar	„	„	„
20	„	Sadashiv S. Sahasrabudhe	„	Saokar	„
21	„	Damodar Keshav Kunte	„	Private Practitioner	„
22	„	Narayan Janardan Oka B. A. L. L. B.	„	Pleader	„
23	„	Rustam K. Sanjana B. A. L. L. B.	Parshi	„	„
24	„	Vasudeo Vishnu Shidore	Brahmin	„	„
25	„	Vaman Ballal Joglekar	„	„	„
26	„	Bhikajee Mahadeo Joglekar B. A. L. L. B.	„	„	„
27	„	Nariman Dadabhoy	Parsi	Contractor	„
28	„	Vithal Kashinath Manohar	Brahmin	Mechanical Engineer	„
29	„	Vinayak Narayan Manohar B. A. L. L. B.	„	Manager Pe[illegible]kar Cotton Company.	„
30	„	Laxman Ramchandra Ektare	„	„ Soman co.	„

No.	Place Taluka and District	Names in full of delegates with their titles &c.	Race and Religion	Occupation.	How and when elected.
31	Dhulia.	Keshav Laxman Koparkar	Brahmin	Pleader	public meeting on 10-4-08
32	"	Laxman Bapuji Korde B. A. L. L. B.	Prabhu	"	"
33	"	Bhaskar Waman Bhat	Brahmin	"	"
34	"	Vishwanath Ganesh Javdekar B. A. L. L. B.	"	"	"
35	"	Gopal Balvant Garud B. A. L. L. B.	"	"	"
36	"	Savlaram Krishna Paranjape B. A. L. L. B.	"	"	"
37	"	Ramdayal Prayagdas shet	Marwadi	Merchant	"
38	"	Bhaskar Vasudeo Sathe	Brahmin	Pleader	"
39	"	Mahadeo Sitaram Ranadive B. A.	Prabhu	Law student	"
40	"	Hiralal Parashram shet	Marwadi	Merchant	"
41	"	Vinayak Parashram Bhagvat	Brahmin	Pleader	"
42	"	Baburao Ramchandra Ransing B. A. L. L. B.	"	"	"
43	"	Siddhanath Dhonddeo Garud B. A.	"	"	"
44	"	Gunavant Daji Kulkarni	"	Student	"
45	"	Ramchandra R. Parkhe	"	Service	"
46	"	Bapujee Laxman Patale	"	Saokar	"
47	"	Narayan Ganesh Kher	"	Supdt. Hand loom factory.	"
48	"	Trimbak Damodar Chandorkar B. A.	"	Law student	"
49	"	Damodar Vinayak Dugal	"	General mt.	"
50	"	Daji Vithal Saundankar	Sutar	Pleader	"
51	"	Vishnu Waman Patale	Brahmin	Land lord	"
52	"	Damodar Yeshwant Barve	"	Saokar	"
53	"	Vishnu Waman Bhagwat	"	Service	"
54	"	Gangadhar Shastri Valimbe	"	N. Doctor	"
55	"	Balvant Anant Garud	"	Land lord	"
56	Jalgaon	Madhavrao Laxman Khambete	"	Pleader	public meeting on 11-4-08
57	"	Balvant Kashiraj Deshmukh	Prabhu	"	"
58	"	Sakharam R. Khanavale	Brahmin	"	"
59	"	Ganesh Keshav Patwardhan	"	"	"
60	"	Narayan Hari Limaye	"	"	"
61	"	Vishnu Janardan Tare	"	"	"
62	"	Ramchandra V. Chaughule	"	"	"
63	"	Abaji Ragho Mhalas	"	"	"
64	"	Rupchand Motiram shet	Marwadi	Merchant	"
65	"	Totaram Chunilal shet	"	"	"
66	Chalisgaon	Narayan Bankat shet	"	"	public meeting on 22-4-08
67	"	Fakirrao Ramrao Deshmukh	Marathe	Land-lord	"
68	"	Damjee Govindjee Bhate	Bhatia	Merchant	"
69	"	Esufalli Mulla Badruddin	Bohori	"	"
70	"	Ganpat Babajee Bhavsar	Rangari	"	"
71	"	Gopalrao Vinayak Gune	Brahmin	N. Docter	"
72	"	Dattatraya Balkrishna Darp	"	Cloth mer.	"
73	"	Bapujee Gopal Tapaswi	"	Pleader	"
74	"	Shankar Mahadeo Moholkar B. A. L. L. B.	"	"	"
75	"	Balkrishna V. Sahasrabudhe	"	"	"
76	"	Sadashiv N. Karandikar	"	"	"
77	"	Keshav Raoji Joglekar	"	"	"

No.	Place Taluka and District	Names in full of delegates with their titles &c.	Race and Religion	Occupation.	How and when elected.
78	Chalisgaon.	Narayan Raghunath Purnapatri	Brahmin	Pleader	public meeting on 1[illegible]-4-0[illegible]
79	Amalner	Ramchandra Mahadeo Paranjape	,,	,,	,,
80	,,	Vinayak Govind Bhide	,,	,,	,,
81	,,	Vishnu Kashinath Bhagwat	,,	,,	,,
82	,,	Shankar Damodar Gupte	Prabhu	,,	,,
83	,,	Gopal Pralhad Muthe	Brahmin	Money lender	,,
84	,,	Govind Damodar Muthe	,,	,,	,,
85	,,	Bhagchand Chagandas shet	Gujarathi	Merchant	,,
86	,,	Bhogilal Ratanchand shet	,,	,,	,,
87	,,	Dayabhai Chunilal shet	,,	,,	,,
88	,,	Sarafalli shet Jinwala	Bohori	,,	,,
89	,,	Rambhau and Company Jinwala	Shimpi	,,	,,
90	,,	Tebolee Brothers	Parsi	,,	,,
91	,,	Dr. Vishnu Shivram Mhaiskar	Brahmin	Doctor	,,
92	,,	Shankar Rajaram Deshpande	,,	Pleader	,,
93	,,	Kashinath Vasudeo Muthe	,,	Money lender	,,
94	Parola	Shop Gangaram Chhabildas Manager Vallabdas Murlidhardas	Gujarathi	Merchant	,,
95	,,	Shop Kisandas Ghanshamdas	,,	,,	,,
96	,,	Shankar Gulabdas shet	,,	,,	,,
97	,,	Shop Govardhandas Kashidas	,,	,,	,,
98	,,	,, Udelal Kasturchand	Marwadi	,,	,,
99	,,	Bhai Kisanlal Manulal shet	Gujarathi	,,	,,
100	,,	Gopal Dagdu shet	—	,,	,,
101	,,	Chhaganlal Chunilal shet	Gujrathi	,,	,,
102	,,	Bhai Devajee Jevat	Bhatiya	,,	,,
103	,,	Damji Nathubhoy	,,	,,	,,
104	,,	Hiralal Manaklal shet	Gujarathi	,,	,,
105	,,	Bhai Ramchandra Kisan shet	,,	,,	,,
106	,,	Shet Motilal Manaklal alias Pratap shet Agarwala	Marwadi	Mill-Owner	public meeting on 11-4-0[illegible]
107	,,	Shet Nathusa Motiram	Gujarathi	Merchant	,,
108	,,	,, Kisandas Manak	,,	,,	,,
109	,,	,, Jankidas Motiram Agarvale	Marwadi	,,	,,
110	,,	Yeshwant Keshav Mali	Brahmin	,,	,,
111	,,	Chintaman Dada Chaudhari	Teli	Land-lord	,,
112	Bhusaval	Dattatraya Govind Juvekar. B. A. L. L. B.	Brahmin	Pleader	public meeting on [illegible]-4-0[illegible]
113	,,	Vithal Chimnajee Vad B. A. L. L. B.	,,	,,	,,
114	,,	Gopal Raojee Gogate, B. A. L. L. B.	,,	,,	,,
115	,,	Balkrishna Hanamant	Vidur	,,	,,
116	,,	Gulabchand Narmal	Marwadi	Merchant	,,
117	,,	Mulchand Dhanjee	,,	,,	,,
118	,,	Baldeo Kanhayalal	,,	,,	,,
119	Vadhode peta Edlabad	Siddheshwar Anant Phadke	Brahmin	Land-lord	,,
120	Edlabad	Ramchandra P. Deshmukh	,,	Pleader	,,
121	Saoda	Lahanu Dila Mahajan	Kunbi	Merchant and Land holder.	,,
122	,,	Shridhar Shriniwas Jamdar	Brahmin	Karbhari to Deshmukh.	,,
123	,,	Eknath Ramchandra Vadhodkar	,,	Merchant	,,
124	,,	Appaji Raghunath Gachake	,,	,,	,,

No.	Place Taluka and District.	Names in full of delegates with their titles &c.	Race and Religion.	Occupation.	How and when elected.
125	Sindkheda	Narayansing Ganapatsing alias Navshyabhau	Rajput	Raool	public meeting on 10-4-08
126	Betawad	Shop Shivlal Narayandas Manager Chhaganlal Shivlal	Gujarathi	Merchant	"
127	"	Avadhut Ramchandra	Brahmin	Deshmukh Deshpande & Conciliator	"
128	"	Ratanbai widow of Shivlal Pandu	Lohar	Merchant	"
129	"	Tukaram Sadashiv shet	Wani	"	"
130	Jamner	Kharshetjee N. Saheb	Parsi	"	"
131	"	Shridhar Ganesh Sathe	Brahmin	"	"
132	"	G. G. Mahant	"	"	"
133	"	Kazi Usaf Miya	Mehomedon	"	"
134	Sakri	Bala Bhau Sakrikar	Brahmin	Conciliator	"
135	Erandol	Shet Sarafalli Mahomedalli	Bohori	Gin-Owner & Merchant	"
136	"	Dattatraya Shivram Pusalkar	Brahmin	Pleader	"
137	"	Bhikaji Dhonddeo Nigudkar	"	"	"
138	Dharangaon	Ichharam Naroba Shet	Wani	Merchant	"
139	"	Shet Hiralal Navalram	Marwadi	"	"
140	Yawal	Damodar Shrikrishna Jamkhedkar.	Brahmin	Pleader	"
141	"	Laxaman Vishnu Kotibhaskar	"	"	"
142	"	Vinayak Yeshwant Pradhan	Prabhu	"	"
143	Raver	Madhav Vishnu Bhalerao	Brahmin	Merchant	"
144	Shahada	Dhondu Hari Deshpande	"	Muktiyar	"
145	"	Babhuta Gulal Patil	Gujar	Merchant & Land-Holder	"
146	"	Vinayak Waman Kanago	Brahmin	Land-holder	"
147	"	Ganesh Laxaman Savale	"	"	"
148	"	Garbad Bhila shet	Shimpi	Merchant	"
149	Shirpur	Shet Ganapat Parashram Agarwale	Marwadi	Banker	"
150	Pachora	Mr. V. V. Soman	Brahmin	Pleader	"
151	"	" Dagdu Gulab	Marwadi	Merchant	"
152	Nandurbar	Yadav Govind Parkhe	Brahmin	Pleader	"
153	"	Krishnaji Narayan Abhyankar	"	"	"
154	"	Vasudeo Mahadeo Behere	"	"	"
155	"	S. V. Marathe	"	Merchant	"
156	"	Shankar Hasraj	Marwadi	"	"
157	"	Bhagwan Narbhiram	Gujarathi	"	"
158	"	Supdu Sadashivdas	"	"	"

APPENDIX B.

NAMES OF DELEGATES

TO THE

Fifteenth Provincial Conference

HELD AT DHULIA

IN APRIL & MAY 1908.

No.	Place Taluka and District.	Names in full of delegates with their titles &c.	Race and Religion.	Occupation.	How and when elected.
1	Khandesh District Dhulia	Vinayak Waman Garud B. A.	Brahmin	Land-holder	P. M. 19-4-08
2	"	Laxaman Madhav Gadre	"	"	"
3	"	Ramchandra Madhav Gadre	"	"	"
4	"	Dinkar Bhikaji Sahasrabudhe	"	Pleader	"
5	"	Yeshvant Ganesh Purandare	"	Land-holder	"
6	"	Wasudeo Moreshwar Vaishampayan	"	Pleader	"
7	"	Vithal Bhau shet	Wani	Merchant & Land-holder	"
8	"	Vasudeo Janardan Khare	Brahmin	Land-holder	Khandesh Zilla Swadeshi sabha
9	"	Vinayak Laxman Patale	"	Saokar	P. M. 19-4-08
10	"	P. G. Palnitkar	"	Service	"
11	"	Kazi Sayad Saifoddin	Mehomedan	Kazi	"
12	"	Dhondo Govind Pundalik B. A.	Brahmin	Teacher	"
13	"	M. S. Baxi	"	Student	"
14	"	Raghunath Dhonddeo Garud	"	"	"
15	"	Tulsiram Ukha	Dhangar	Money-lender	"
16	"	Lakhichand Hazarimal	Marwadi	"	"
17	"	Bhila Bhagwan Chaudhari	Teli	Money-lender & Cultivator	"
18	"	Sakharam Govind Deshpande	Brahmin	Student	"
19	"	Kisan Ganpat Chaudhari	Teli	Money-lender & Cultivator	"
20	"	Hanumandas Jairamdas shet	Marwadi	Cloth Merchant	"
21	Songir	Gokuldas Kashidas shet	Gujarathi	Merchant	"
22	"	Dattatraya Narayan Vaidya	Brahmin	"	"
23	Amalner	Ramchandra Dagdu shet	Sonar	photographer	P. M. 12-4-08
24	"	Mahadeo Eknath Muthe	Brahmin	Saokar	"
25	"	Sakarchand Rangildas shet	Gujarathi	Trader	"
26	"	Nilkanth Dagdu Deshmukh	Maratha	Land-lord	"
27	"	Damodar Annaji Hanmante	Brahmin	Medical practitioner	"
28	Mandal	Laduram Dhanraj shet	Marwadi	Merchant	"
29	"	Chunilal Ramchandra shet	"	"	"
30	"	Nathu Patil	Kunbi	Farmer	"
31	Parola	Narayan Janardan Koranne B. A.	Brahmin	Law-student	P. M. 20-4-08
32	"	Martand Waman Nerikar B. A.	"	"	"
33	"	Tulsidas Nathubhai shet	Gujarathi	Merchant	"
34	"	Laldas Gulabdas shet	"	"	"
35	"	Pandharinath Balkrishna Pathak	Brahmin	Editor Khandesh-samachar	"
36	"	Nagindas Dagdubhai	Gujarathi	Merchant	"
37	Erandol	Shivji Bhikram shet	Marwadi	"	P.M. 12-4-08
38	"	K. P. Khandekar	Brahmin	Agriculturist	"

No.	Place Taluka and District.	Names in full of delegates with their titles &c.	Race and Religion	Occupation.	How and when elected.
39	Erandol	Laxman Ganpat	Hindu	Merchant	P. M. 12-4-08
40	,,	Mojiram Shaligram	Marwadi	,,	,,
41	,,	Laxaman Shaligram	,,	,,	,,
42	,,	Gangadhar Chotiram	,,	,,	,,
43	,,	Dhondo Vasudeo Kanitker	Brahmin	Agriculturist.	,,
44	,,	Ramratan Sadashiv	Marwadi	Merchant	,,
45	,,	Hiralal Motilal shet	,,	,,	,,
46	Pachora	Abdul Majid Dadamiya Deshmukh Concili itor and Local Board Member	Mehomedan	Land--lord	P. M. 18-3-08
47	,,	Annaji Maroti Naik	Brahmin	Merchant	,,
48	,,	Gafoor shet	Mehomedan	,,	Khandesh Z. S. S.
49	,,	Gangadhar Dajiba Kalvit B. A.	Brahmin	Law student	P. M. 18-3-08
50	,,	Maroti Keshav Hasabnis B. A.	,,	,,	Khandesh Z. S. S.
51	,,	Kapurchand Bacharaj shet	Marwadi	Land holder	,,
52	,,	Raghoji Raisee shet	Bhatia	Merchant	,,
53	,,	Balkrishna Amrit Kulkarni	Brahmin	Manager of Ginning factory	,,
54	,,	Taniram Ananda shet	Wani	Merchant	Khandesh Z. S. S.
55	Karmadu	Ganapat Ramchandra shet	,,	,,	,,
56	Bhadgaon	Meer Usmanalli shet	Mehomedan	,,	,,
57	Chalisgaon	Vishnu Narayan Kelkar	Brahmin	Bond-writer	P. M. 22-4-08
58	,,	Ganapat Bappaji Deshmukh	Maratha	Deshmukh	,,
59	Mehunbara	Vishnu Supadu shet	Wani	Saokar	,,
60	,,	Govinda Bhau shet	,,	,,	,,
61	Pilkhod	Chaganlal shet	Marwadi	,,	,,
62	Jalgaon	Narayan Narsinha Fadnis	Brahmin	Editor Kavyaratnavali.	P. M. 11-4-08
63	,,	Yeshvant Gangadhar Dixit	,,	Agent	,,
64	,,	Motilal Kashiram shet	Marwadi	Merchant	,,
65	,,	Mohanlal Onkar shet	,,	,,	,,
66	,,	Champalal Motiram shet	,,	,,	,,
67	,,	Nathu Vithal	Hindu	,,	,,
o8	,,	Nathu Avdhut	,,	,,	,,
69	,,	Limbda Dhansing	,,	Land-holder	,,
70	,,	Sitaram Pandurang shet	,,	Merchant	,,
71	,,	Jagannath Hiralal shet	,,	,,	,,
72	Kadgaon	Bhikchand Laxamandas shet	Gujarathi	Land-holder	,,
73	,,	Bhoju Shravan shet	,,	,,	,,
74	Nasirabad	Amrit Nilkanth	Brahmin	,,	,,
75	,,	Sadashiv Raoji	,,	,,	,,
76	Bhusawal	Vasudeo Vithal Dastane B.A.L.L.B.	,,	Pleader	P. M. 19-4-08
77	,,	Chintaman Bapuji Morgaokar	,,	,,	,,
78	Sunasgaon	Shripat Tukaram	,,	Merchant	P. M. 11-4-08
79	Faizpur	Anant Ramchandra Kulkarni	,,	Saokar	,,
80	Chopda	Totaram Ramdas shet	Gujarathi	Merchant	P. M. 20-4-08
81	,,	Purshottam Chunilal shet	,,	,,	,,
82	,,	Govardhan Deochand ,,	,,	,,	,,
83	,,	Kanayalal Sakarlal ,,	,,	,,	,,
84	,,	Govardhan Jokhilal ,,	,,	,,	,,
85	,,	Gangadas Deochand ,,	,,	Student	,,
86	,,	G. G. Mali	Brahmin	Merchant	,,
87	,,	Trikamji L. Bhatiya	Bhatiya	,,	,,
88	,,	Tanaji Dhanji Chaudhari	Teli	Farmer	,,
89	,,	Rambhaji Ganpat	Londhari	Merchant	,,

No.	Place Taluka and District	Names in full of delegates with their titles &c.	Race and Religion	Occupation.	How and when elected.
90	Shahada	Brijlal Sadashiv shet	Rangari	Merchant	public meeting on 20-4-08
91	Dondaicha	Hiralal Bhagwan shet	Marwadi	,,	,,
92	Lambole	Nathu Narsai Gujar	Gujar	Agriculturist	,,
93	Pingane	Indas Jairam ,,	,,	,,	,,
94	Tikhore	Bhau Vedu ,,	,,	,,	,,
95	Shirpur	Vaman Parashram Deodhar	Brahmin	Pleader	P. M. 21-4-08
96	,,	Gangadhar Sadashiv Tare	,,	Merchant	,,
97	,,	Chhotalal Manaklal Gujarathi	Gujarathi	Pleader	,,
98	,,	Sakharam Vaman Joshi B.A. LL.B.	Brahmin	,,	,,
99	,,	Vasudeo Vinayak Karandikar	,,	,,	,,
100	,,	Chatrabhuj Tulsiram Agarvale	Marwadi	Merchant	,,
101	,,	Nagesh Raghavendra Jinsiwale	Brahmin	Pleader	,,
102	,,	Dhanraj Shivlal Shet	Marwadi	Merchant	,,
		NASIK DISTRICT			
103	Nasik city.	Shivram Krishna Prabhune	Brahmin	,,	,,
104	,,	Trimbak Vinayak Mahajan	,,	,,	,,
105	,,	Vaman Sakharam Khare B.A.LL.B.	,,	Highcourt pleader	,,
106	,,	Rajaram Raghunath Dashputre	,,	Jahagirdar	,,
107	,,	Maheshwar Ramkrishna Kalvankar	,,	Dist.pleader	,,
108	,,	N. P. Patankar B. A. LL. B.	,,	H.C.pleader	,,
109	,,	Keshav Laxman Khare	,,	proprietor of Arya-vaibhava press	,,
110	,,	Vishvanath Gangadhar Ketkar B. A. LL. B.	,,	H.C.Pleader	,,
111	,,	Manohar Vaman Purohit	,,	Shroff	,,
112	,,	Gangaprasad Panalal Katari	Goud Brahmin	confectioner	,,
113	,,	Ganesh Damodar Savarkar	Brahmin	Money-Lender	,,
114	,,	Abaji Sitaram Modak	,,	Jahagirdar	,,
115	,,	Damodar Mahadeo shet	Sonar	Saokar.	,,
116	,,	Vinayak Dhonddeo Chavre	Brahmin	Service	,,
117	,,	Raghunath Hari Gadre	,,	Pleader	,,
118	,,	Anna Bhau Naik	,,	Cloth-Merchant	,,
119	Panchavati	Hari Raoji Muthe	,,	Saokar	,,
120	Yeola	Damodar Bapusa shet	Gujarathi	Merchant	,,
121	,,	Keshav Vaman Bhat	Brahmin	Dist.pleader	,,
122	,,	Dattatraya Balvant Thatte B. A. LL. B.	,,	,,	,,
123	,,	Chintaman Damodar Gharpure	,,	Merchant	,,
124	,,	Shrinivas Balkrishna Hole	,,	General Merchant	,,
125	,,	Champalal Gopaldas Patani	Gujarathi	,,	,,
126	,,	Damodar Pandurang Patil	Maratha	Cultivator	,,
127	,,	Shridhar Govardhan Bhate	Bhatia	Merchant	,,
128	,,	Vinayak Sadashiv Barve	Brahmin	,,	,,
129	,,	Trimbak Gopal Kulkarni	,,	Cultivator	,,
130	Andarsul	Govindrao Ramchandra Deshmukh	,,	Land-Lord	Dist Conference 21-4-08
131	Niphad	Vaman Shridhar Barve	,,	,,	,,
132	Nandgaon	Vaijanath Jijaji Kulkarni	,,	Contractor	,,
133	,,	Bapu Punju Shet	Wani	Dt. Merchant and Banker.	,,
134	,,	Kevalchand Nathumal shet	Marwadi	,,	,,
135	Igatpuri	Vamanrao Vithal Deolalkar	Brahmin	Pleader	,,
136	Vadner	Bapu Ramshet Sonar	Sonar	Gold-smith	,,

No.	Place Taluka and District.	Names in full of delegates with their titles &c.	Race and Religion	Occupation.	How and when elected.
137	Malegaon	Abdulmajid Maulvi	Mahomedan	Merchant	Dist. Conf. 21-4-08
138	"	Nilkanth Madhavrao Pawar	Maratha	Agriculturist.	Dist. Conference
139	"	Lalasa Bhikasa	Ladvani jain	Merchant	Shetki Sabha
140	"	Balchand Hirachand	Gujar jain	"	P. M. 21-4-08
141	"	Pandharinath Vasudeo Kapse	Brahmin	Pleader	Taluka Sabha
142	"	Shankar Govind Kapse	"	Shroff	"
143	"	Shankar Mahadeo Pophale	"	"	"
144	"	Vishvanath Madhav Pophale	"	"	"
145	"	Pralhad Balkrishna Vavikar	"	"	"
146	"	Vyankatesh Keshav Kapse	"	"	"
147	"	Sadashiva Vishvanath Pophale	"	"	"
148	"	Ramchandra Govind Kashikar	"	Pleader	"
149	"	Chintaman Ganesh Deshmukh B. A. LL. B.	"	H.C.Pleader	Dist. Conference 21-4-08
150	"	Bhargav Bhikaji Mule	"	Dist. Pleader	"
151	"	Martand Narayan Khodke	"	Saokar	"
152	"	Gulab Dagumiya shet	Mehomedan	Merchant	"
153	Dabhadi	Soniram Balashet Vani	Vaishya	"	"
154	Tehere	Shamji Rakhama Patil	Maratha	Cultivator	Shetki Sabha
		AHMADNAGAR DIST			
155	Nagar	Mr. T. A. Deochake	Aryan	Clerk	P. M. 5-3-08
156	"	Tarachand Dada	"	Grain dealer	Zilla Sabha 25-4-08
157	"	Balvant Babaji Deshpande B. A. LL. B.	Parbhu	H.C.Pleader	P. M. 5-3-08
158	"	Sadashiv Shankar Gatne	Brahmin	Pleader	"
159	"	Vishvanath Balvant Sohoni	"	Bankar	"
160	"	Govindsing Vithalsing	Pardeshi	Silk-trader	"
161	"	Rangnath Ganesh Thakur	Thakur	"	"
162	"	Gulam Mahomed Chandbhai	Mehomedan	Grain dealer	"
163	"	Nilkanth Trimbak Pandit	Brahmin	Pleader	"
164	"	Haridas Damodardas	Gujarathi	Merchant	"
165	"	Ganesh Krishna Chitale B.A.LL.B.	Brahmin	Pleader	Nagar Mitra Sabha
166	"	Balvant Raghoba Waikar	"	Bankar	Zilla Sabha 25-4-08
167	"	Suleman Daudbhai	Mehomedan	Tambat	"
168	"	Balaprasad Deviprasad	Purbhaya	confectioner	"
169	"	Shankar Vithal Dalwale	Aryan	Graindealer	"
170	"	Rangnath Gajanan Nisal	"	Bankar	"
171	"	Keshav Sadashiv Tamboli	"	Merchant	"
172	"	Keshav Sakharam Tamboli	"	"	"
173	"	Dada Chatru	Hindu	Graindealer	"
174	"	Kashiram Ghanashyam	"	"	"
175	"	V. G. Baxi	Aryan	Writer	"
176	"	Sitaram Martand Deshmukh	"	Bankar	"
177	"	Shankar Sakharam Kukade	"	"	"
178	Pathardi	Trimbak Ramchandra Kalaskar	"	"	"
179	Karjat	Gangadhar Mahadeo Kher B. A. LL. B.	"	Pleader	"
180	Ashwi	Gangadhar Shankar Kher	"	Agriculturist.	"
181	Kopargaon	Vishnu Mahadeo Joshi	"	Pleader	"
182	"	Balvant Ramchandra Patwardhan	"	"	"
		POONA DISTRICT			
183	Poona city	Hari Raghunath Bhagvat B. A.	"	Editor Van-de-mataram	S. Sabha 21-4-08

No.	Place Taluka and District.	Names in full of delegates with their titles &c.	Race and Religion.	Occupation.	How and when elected.
184	Poona city	Shankar Ganesh Lavate	„	A. Secretary S. Sabha	S. Saba 21-4-08
185	„	Keshav Raghunath Deshmukh B. A.	Brahmin	Saokar	S. S. P. 21-4-08.
186	„ & Kolaba	Shivram Mahadeo Paranjape M.A.	„	Editor 'Kal'	Do& Kolaba v.sabha
187	Poona city	Sitaram Keshav Damle B.A. LL.B.	„	Pleader	„
188	„	Laxman Ramchandra Pangarkar B. A.	„	Editor Mumukshu	„
189	„	Vasudeo Ganesh Joshi	„	Manager Chitrashala	„
190	„	Govind Dhonddeo Dandavate	„	Contractor	„
191	„	R. B. Kashinath Balvant Pendse M. A. Retired H. Dy. Collr.	„	Pensioner	„
192	„	Balvant Ramchandra Natu	„	Inamdar	„
193	„	Bal Gangadhar Tilak B. A. LL. B.	„	Editor "Kesari"	„
194	„	Krishnaji Prabhakar Khadilkar B. A.	„	Sub-do	„
195	„	Narsinha Chitaman Kelkar B. A. LL. B.	„	Editor Mahratta.	„
196	„	Vishvanath Shivram Joglekar	„	Trader	„
197	„	Ganesh Sadashiv Marathe M. A.	„	„	„
198	„	Mahadeo Sakharam Date	„	Native Physician	„
199	„	Vaman Dhondo Deshpande	„	Writer	„
200	„	P. K. Pendse M. A.	„	Student	„
		SHOLAPUR DIST.			
201	Sholapur	Vishnu Raghunath Lele	„	Pleader	„
202	Pandharpur	Vinayak Shivaji Jog	„	„	„
		BIJAPUR DISTRICT			
203	Bijapur	Shrinivas Vyankatesh Kowjalgi B. A. LL. B.	„	„	P. M. 21-4-08.
204	„	Govind Gopal Havaldar	„	„	„
205	„	Vishvanath Ramchandra Khamitkar	Shimpi	Merchant	„
206	„	Govind Annaji Chebbi	Brahmin	Pleader	„
207	„	Ramchandra Bhimrao Al	„	Land-lord	„
208	„	Krishnaji Ganesh Ajarekar B. A. LL. B.	„	Pleader	„
		BELGAUM DIST.			
209	Belgaum	S. V. Bhate	„	„	P. M. 23-4-08.
210	„	Shridhar Balvant Nagarkar	„	„	„
		SANGLI STATE			
211	Sangli	Vasudeo Ramkrishna Phadke	„	Seeds-man	S. Wastu P. Sabha
		SATARA DIST.			
212	Satara	R. P. Karandikar	„	Pleader	17-4-08
		KOLABA DIST.			
213	Pen	Ramchandra Narayan Mandalik B. A.	„	Editor Vihari.	Pen Taluka Sabha.
214	Panvel	Purshottam Narayan Dandekar	„	Commerce	Panvel T. Sabha.
		BOMBAY			
215	Bombay	Dinkar Vishnu Gokhale B. A.	„	Medical Practitioner	P. M. 17-4-08.

No.	Place Taluka and District.	Names in full of delegates with their titles &c.	Race and Religion.	Occupation.	How and when elected.
216	"	Anant Vasudeo Lele B. A. LL. B.	"	H.C.Pleader	"
217	"	Hari Keshav Phadke	"	Artist	"
218	"	Ganesh Mahadeo Natu	"	Merchant	"
219	"	Vaman Ramchandra Joshi B. A.	"	Teacher	"
220	"	Ganesh Laxman Page	"	Honourary Secretary Swadeshi. Vastu P.S.	"
221	Bombay	Krishnaji Hari Kelkar B. A. LL. B.	Brahmin	H.C.Pleader	P. M. 17-4-08
222	"	Tapidas Dullabbhai Sanghvi	Gujarathi	——	P. M. 25-4-08
223	"	Mulji Pitamber Parekh	"	——	"
224	"	Mahadeo Rajaram Bodas M.A.LL.B.	Brahmin	H.C.Pleader	P.M. 17-4-08
		THANA DISTRICT			
225	Kalyan	R. B. Chintaman Vinayak Vaidya M. A. LL. B.	"	Land-lord	Kolaba Vasahat Sabha 17-4-08
226	Thana	Ramchandra Narayan Thosar	"	Pleader	P. M. 25-4-08
		SURAT DISTRICT			
227	Surat	Gopal Trimbak Dandekar	"	Merchant	P. M. 19-4-08
228	"	Kasanji Kuvarji Desai	Gujrathi	Pleader	"
229	"	Dayabhai Kalyanji B. A. LL. B.	"	"	"
230	"	Dr. M. M. Raiji Spc. P. & S. (Calcutta)	"	Doctor	"
231	"	Amritlal Chandra-Shankar Desai L. Ag.	"	Agricultural pursuits.	"
232	Balsar	Raosaheb Kuvarji Bhaidas	"	Merchant	"
233	"	Ratanji Kuvarji	"	"	"
234	Indore	Hari Maniram shet	Sonar	Goldsmith	P. M. 20-4-08.

FINIS.